

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Κ. ΜΟΝΤΗΣ, MICHELE IANNELLI, AMARANTHA SITAS, CHARLES DODD, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ, Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Κ. ΠΡΟΥΣΗΣ, Φ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Θ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Κ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, ΙΑΚ. ΚΥΘΡΕΩΤΗΣ, Η.Β., Γ. ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ, ΑΡ. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ, Α. ΓΕΩΡΓΙΟΥ κ.άλλ.

ΕΙΚΟΣΑΧΡΟΝΑ «ΘΕΟΠΡΕΣ»

343-345

ISSN 0554 - 3363

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Υπεύθυνος εκδότης: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ανδρακλέους 2, Λευκωσία, Τηλ. 465900

Για τους Συνδρομητές Έλλάδας:
Παρακαλώ να πληρώνεται η συνδρομή στην ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΟΣ
Πίστωση Λογαριασμού 080/51260530
στό όνομα: Παναγιώτης Κ. Χρυσάνθης
αίτιολογία: Συνδρομή περιοδικού «Πνευματική Κύπρος» έτος ...
και να μās στέλλεται ή απόδειξη για τὰ βιβλία μας.

* Ετήσια συνδρομή	Κ€4.00
* Ετήσια συνδρομή διά βιβλιοθήκες, σχολεία, οργανισμούς	Κ€5.00
* Ετήσια συνδρομή Έλλάδος	\$20 (δολλάρια)
* Ετήσια συνδρομή έξωτερικού	\$20 (δολλάρια)
Τιμή τεύχους	Κ€1.00

Τὰ χειρόγραφα δέν επιστρέφονται. Κλισέ και φωτογραφίες επιστρέφονται.
Ανάτυπα πληρώνονται στον τυπογράφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κ. ΜΟΝΤΗΣ: "Ελληνες ποιητές (ποίημα)	σ. 99
Κ. ΜΟΝΤΗΣ: (μετ. Michele Iannelli, Amerantha Sites un Charles Dodd) "Ελληνες ποιητές	99
Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: Τò βιβλίο (ποίημα)	99
ΑΓΝΩΣΤΟΥ: (μετ. Κ. Χρυσάνθης): Τò τυπογραφείο (ποίημα)	100
Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: 'Η τυπογραφία στην Κύπρο	101
Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ: Τò θερινό σινεμά τής 'Αμμοχώστου	106
Κ. ΠΡΟΥΣΗΣ: Τὰ «Κυπριακά Γράμματα» και ó τυπογράφος	107
Φ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ: Στοιχεία για τόν Θ.Φ. Κωνσταντινίδη	110
Θ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ: Γούτεμπεργ και Τυπογραφία	123
Κ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ: Συμβολή στη μελέτη του πολιτιστικού προσώπου τής τουρκοκυπριακής κοινότητας	126
Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ: Κυπριακά φιλολογικά ψευδώνυμα	133
Φ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ: "Ενα άθσαύριστο ποίημα του Ξάνθου Λυσιώτη	137
ΙΑΚ. ΚΥΘΡΕΩΤΗΣ: "Ενας πίνακας (ποίημα)	138
Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ: Οί εκδόσεις τής Μορφωτικής 'Υπηρεσίας	139
Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: Τάκης Θεοφάνους (επίγραμμα)	153
Η.Β.: Στό φυλλάδιο «Πενταδάκτυλος»	154

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ — ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ — Κ. Χρυσάνθη «Δώρημα στα είκοσάχρονα τών Τυπογραφείων - Λιθογραφείων Θέσπρες» — ΣΧΟΛΙΑ — Κ. Χρυσάνθη «Τò λογοτεχνικό βιβλίο στην Κύπρο» — ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ — Γ. Προδρόμου: «Νέαρχος Κληρίδης» — Κ. Χρυσάνθη: 'Α. Φυλακτού «Πάφος», 'Ι. Θεοχαρίδου «Οίκος τών προβάτων», Π. Φωτέα «Μορφές 'Ελλήνων», Χρ. Κέρμιος «'Ιστορίες του Μιτσίορκη», Ρ. Παυλέα «Κερένια Χαρά», Κ. Τσιρόπουλος «Μυστήριο», Σοφ. Λαζάρου «'Ενδον πορευόμενος», 'Ι. Τσάτσου «Στιγμές και μνήμες», Σ. Παυλέας «Εισαγωγή στα μέγιστα και ελάχιστα σύμπαντα», Ι.Μ. Χατζήφωτη «Τὰ κυπριώτικα», Ε.Ν. Μόσχου «Θέματα και μορφές», Χ. Σακελλαρίου «Οί πρωτοπόροι τής 'Ελληνικής Παιδικής Λογοτεχνίας» — Κ.Γ. Γιαγκουλλή «Κ. Χρυσάνθη: 'Επιστολές του Γλ. 'Αλιθέρση προς τόν Κωστή Παλαμά» — ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ — 'Αρ. Κουνδουράρη «Τò περιοδικό 'Αβγή και ó Σύλλογος τών Δώδεκα», «'Εφημερίδα Κίτιον», 'Α. Γεωργίου και άλλων «Μιά άναγκαία διόρθωση» — ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΒΙΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ — ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ.

Τύποις: Τυπογραφεία-Λιθογραφεία «ΘΕΟΠΡΕΣ» Λτδ., Τηλ. 444940-448883, Λευκωσία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΙΜΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Υπεύθυνος: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΚΘ'

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1989

ΑΡ. 343-345

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΙΗΤΕΣ

Ἐλάχιστοι μᾶς διαβάζουνε
ἐλάχιστοι ξέρουν τὴ γλώσσα μας
μένουμε ἀδिकाίωτοι καὶ ἀχειροκρότητοι
σ' αὐτὴ τὴ μακρινὴ γωνιᾶ
ὅμως ἀντισταθμίζει ποὺ γράφουμε ἑλληνικά.

K. MONTHS

*“Pochissimi ci leggono
e ben pochi la nostra lingua sanno.
Restiamo ingiudicati, inapplauditi
in questo nostro angolo remoto,
però in compenso noi scriviamo greco”.*

(Traduz. di Michele Iannelli)

*Very few people read us,
very few people know our language,
we remain unrecognised and unapplauded
in this far off corner,
but we have the consolation that we write in Greek.*

(Translated by Amaranth Sitas and Charles Dodd)

ΤΟ ΒΙΒΑΙΟ

Εἶναι μιὰ μικροπαντρεμένη Τριανταφυλλένη
τὸ μοσκομύριστο βιβλίο
καὶ μιὰ δαντέλλα φεγγαριοῦ
ἓνα παιδάκι κοραλλένιο στὰ μαλλιά τῆς Παναγίας,

σὲ ταξιδεύει ὡς κυκλαδίτικο καράβι
 στὰ περιθώρια τ' οὐρανοῦ μ' ἓνα κορδαλλό
 καὶ στὰ προάστια παλιῶν καιρῶν
 στὸ φιλικὸ γραφεῖο τοῦ Θεοῦ,
 μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα τὴν εὐκρατη
 καὶ τὸ κεραστικό,
 σὲ ρουχαλάκια παιδικὰ σὲ ἀποκοιμίζει
 μὲ δυόσμο ἀθώας πίστεως,
 καμμιά φορά σὲ ἀναστατώνει μὲ ρομφαῖες
 ἂν στερηθεῖς τὴ λεύτερη χειρονομία,
 ἢ προτιμᾷ τὴν ἀσημένια ἐλιά τοῦ δειλινοῦ
 μὲ ἓνα σκουφι ἀπὸ περιστέρι
 νὰ σὲ φιλέψει μὲ κουβέντες φιλικῆς
 μιᾶς ἄλλης γειτονιάς.

Τὸ μοσκομύριστο βιβλίο
 πρώτη ἀρετή.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Δὲν ξέρω ποιὸς ἔγραψε τοὺς ἀγγλικούς στί-
 χους. Διαβάζοντάς τους βρῆκα τὸ πόσο χα-
 ρακτηριστικὰ μιλᾷ γιὰ τὴ σημασία τοῦ Τυπογρα-
 φείου ὁ ἄγνωστός μου ποιητής. Καὶ τὸ μετέ-
 φρασα:

Τυπογραφεῖον ἐδῶ *ναι: σταυροδρόμι
 πολιτισμοῦ, καταφυγὴ τῆς Τέχνης
 ἀπ' τὴ φριχτὴ καταστροφὴ τοῦ Χρόνου,
 τῆς ἄφοβης ἀλήθειας ὀπλοστάσι
 ἐνάντια στὶς ψιθυριστὲς διαδόσεις,
 ἀσίγαστη τρουμπέττα τοῦ ἐμπορίου.
 Ἄπὸ τὸν τόπο αὐτὸ πετᾶνε οἱ λέξεις
 καὶ ταξιδεύουν δίχως νὰ χαθοῦνε
 στὸ κύμα τοῦ ἤχου, δίχως νὰ διαφέρουν
 μέσα στὸ κάθε χέρι ποὺ τὶς γράφει,
 μὰ μόνιμες στὸ Χρόνο, ἀφοῦ περάσουν
 ἀπ' τὴ ματιὰ τῆς διόρθωσης, πιά ζοῦνε.
 Φίλε, σὲ χῶρο στέκεις ἁγιασμένο:
 ὁ τόπος τοῦτος εἶν' τυπογραφεῖο.

μετ.: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Η ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Με τή σύντομή μου αὐτή ὁμιλία ἔχω σκοπὸ νὰ σᾶς μεταδώσω σὲ γενικώτατες γραμμὲς τὴν ἐξέλιξη τῆς τυπογραφίας στὴν Κύπρο. Θ' ἀποφύγω τὰ καθαρῶς ἐπαγγελματικά στοιχεῖα, ποῦ ἐνδιαφέρουν μονάχα τὴ συμπαθῆ τάξη τῶν τυπογράφων. Θὰ περιοριστῶ σὲ ὠρισμένα χτυπητὰ γεγονότα. Τὸ θέμα μποροῦσε νὰ πάρη μεγάλη ἔκταση. Ὑπάρχει τὸ καθαρῶς τεχνικὸ ζήτημα. Ὑπάρχει, ἔστω καὶ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, τὸ καλλιτεχνικόν. Ὑπάρχει ἡ σχέση τοῦ τύπου με τὴν πολιτικὴ κίνηση τοῦ τόπου. Ὑπάρχει ἡ ἀνεύρεση τῆς ἐπιδράσεως ἰδίως τοῦ ἐβδομαδιαίου καὶ καθημερινοῦ τύπου πάνω στὴν κοινὴ γνώμη. Ὑπάρχουν οἱ διάφοροι περὶ τύπου νόμοι. Καὶ τόσα ἄλλα ποῦ θὰ καθιστοῦσαν πλήρη μιὰ μελέτη, ἀλλὰ ποῦ θὰ ἦταν κουραστικά γιὰ μιὰ ὁμιλία, ποῦ ἔχει ἀπλῶς σκοπὸ νὰ ποικίλῃ μιὰ ἔκθεση βιβλίου.

Τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν μιὰ μαύρη ἐποχὴ στὴν Κύπρο. Κανένας δὲν ὄριζε τὸ σῶμα καὶ τὴν περιουσία του. Ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση ἦταν θανάσιμο ἀμάρτημα. Ἡ φτώχεια καὶ ἡ ἀβεβαιότητα βασιλεύαν παντοῦ. Ἡ Ἐκκλησία, παρόλο ποῦ εἶχε κάποια πνευματικὴ καὶ διοικητικὴν ἰσχύ, ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως δὲν εἶχε ἀνθηρότητα. Ἀπόδειξη εἶναι τὰ βαριὰ χρέη τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ οἱ πραγματικὲς πτωχεύσεις τῶν μοναστηριῶν. Ἐξάλλου τὰ χρήματα τᾶθελαν νὰ ἀδροπληρώνουν τοὺς ἐπιτόπιους Τούρκους ἄρχοντες καὶ τοὺς προξένους ξένων δυνάμεων γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν μερικά ψυχία στοιχειώδους ζωῆς.

Ὡστόσο ὑπῆρξαν φωτεινὲς μορφὲς ἀρχιερέων ποῦ εἶχαν ἀντιληφθῆ τὴ σημασία τῆς μορφώσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ βιβλίου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες ὑποχρεῶναν μερικοὺς νὰ φροντίσουν γιὰ ἐκτύπωση ἀπαραιτήτων γιὰ τὴν Ἐκκλησία βιβλίων. Φαίνεται πὼς ἦταν οἰκονομικῶς ἀδύνατη ἡ ἴδρυση ἐνός ἐπιτοπίου τυπογραφείου. Ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ Τουρκικὴ Διοίκηση δὲ θὰ εὐνοοῦσε μιὰ τέτοια ὑπόθεση, ἀρκετὰ ἐπικίνδυνη γιὰ τοὺς ἄρχοντες. Ἐξάλλου ἡ δύναμη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου δὲ θὰ ἦταν τόσο ἀποφασιστικὴ ἀφοῦ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ δὲν διέθετε τὰ ἰσχυρὰ φαναριώτικα μέσα. Ὑπῆρχεν ὅμως οἰκονομικῶς ἀνθηρὰ κυπριακὴ παροιμία στὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις γιὰ νὰ συνδράμῃ οἰκονομικῶς ἓνα τέτοιο σκοπὸ; Ἀπ' ὅ,τι ξέρω ἡ Κύπρος δὲν ἀξιώθηκε μιὰ σειρὰ μεγάλων εὐεργετῶν ὅπως τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ μέρη, παρὰ μόνο τώρα τελευταίως. Κι' αὐτὸ γιὰτὶ ἐλείπαν οἱ πολὺ ἀνθηρὲς ἐμπορικὲς παροικίαι Κυπρίων στὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα. Ὑπῆρξε μιὰ φωτεινὴ μορφή Κυπρίου στὴν Πάδουα ὁ Πέτρος Γαρφάνος ποῦ ἴδρυσεν ἐκεῖ μιὰ ἑλληνικὴ σχολὴ «Κύπριον», ποῦ ἔδρασε τὸν 18ον αἰῶνα. Ἀλλὰ τὸ ἴδρυμά του εἶχε σχέση με τὸν ὅλο ἑλληνισμό παρὰ με τὴν Κύπρο, ὡς ἐπιτόπια πνευματικὴ κίνηση.

Μποροῦμε ὥστόσο νὰ σταματήσουμε με κάποιο σεβασμὸ στὶς ἐκδόσεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, παρ' ὅλο ποῦ στὴν πραγματικότητά δὲν ἀνῆκουν στὴν Κυπριακὴ Τυπογραφία. Ἦσαν ὅμως παραγγελία γιὰ ἐπιτόπια Κυ-

πριακή χρήση και ένα είδος προοιμίου. Κατά τὸ πλεῖστον οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς ἔγιναν στὴν Ἰταλία, καὶ ἰδίως στὴ Βενετία. Ἀργότερα μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τμήματος ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἐγίνονταν στὴν Ἀθήνα. Ἴσως ἢ πιὸ παλιὰ ἔκδοση πού ἔγινε ἀπὸ Κύπριο μὲ κυπριακὰ θέματα ἦταν τὸ βιβλίον τοῦ Νεοφύτου Ροδινοῦ «Περὶ ἡρώων, στρατηγῶν, φιλοσόφων, ἀγίων καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐβγήκασιν ἀπ' τὸ Νησί τῆς Κύπρου», Ρώμη 1659. Ἄξιες μνημονεύσεως εἶναι καὶ οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία κατὰ παραγγελία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου. Καὶ ἄλλες. Ἡ σημασία τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν ἦταν πρακτικῶς περιορισμένη, γιατί ὁ πληθυσμὸς ἦταν ἀγράμματος καὶ συνεπῶς ἡ χρήση των ἐπιτοπιῶς ἀφοροῦσε στενὸ κύκλον. Γιὰ νὰ ἐννοήσετε τὸν περιορισμένον ἀριθμὸ ἀναγνωστῶν σᾶς ἀναφέρω μιὰ πληροφορία: Στὰ τέλη τῆς Τουρκοκρατίας ἰδρυθῆκανε ἀναγνωστήρια στὴν Κύπρο. Στὴ Λευκωσία τὸ ἀναγνωστήριον εἶχε 400 μέλη. Στὰ ἀναγνωστήρια αὐτὰ διαβάζανε κρυφὰ τὰ μέλη ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἐφημερίδες.

Ἡ ἀρχὴ τῆς τυπογραφίας στὴν Κύπρο συμπίπτει μὲ τὴν Ἀγγλικὴ Κατοχὴ τῆς Κύπρου στὰ 1878. Ὡστόσο πρὸς τὰ τέλη τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς καὶ λίγο πρὸ τῆς Ἀγγλικῆς ἔγινε μιὰ προσπάθεια ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ τυπογραφείου στὴν Λάρνακα. Τότε ἡ Λάρνακα, ἡ πόλη τῶν προξένων, κατεῖχε τὰ πρωτεῖα στὴν οικονομικὴ καὶ πνευματικὴ (ἂν μπορούμε νὰ ποῦμε) κίνηση τῆς Κύπρου.

Ὁ Θεόδουλος Κωνσταντινίδης, Κύπριος πού ζοῦσε στὴν Αἴγυπτο, εἶχε συλλαβει τὴν ἰδέαν τοῦ τυπογραφείου καὶ μὲ μερικοὺς ὁμογενεῖς ἀγοράσανε ἕνα μεταχειρισμένο. Στὸ μεταξὺ εἶχαν ἐξασφαλίσει μιὰ κατ' ἀρχὴν συγκατάθεσιν τοῦ Σάββα Πασιᾶ. Σὲ λίγες ὅμως μέρες εἶχε γίνει ἡ Ἀγγλικὴ Κατοχὴ. Στις 29 Αὐγούστου 1878 κυκλοφόρησε τὸ πρῶτον φύλλον μὲ τὸν τίτλον «Κύπρος» στὴ Λάρνακα ἑλληνικὰ τυπωμένο καὶ μὲ κυκλοφορίαν 1000 φύλλα ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντινίδης. Παραδόξως ὅμως οἱ Ἀγγλικὲς Ἀρχὲς δὲν ἐπιτρέψανε ἔκδοσιν ἐφημερίδος μὲ ὑπεύθυνον Ἕλληνα. Τότε ὁ Θεόδουλος Κωνσταντινίδης συνεταιρίσθηκε μ' ἕνα κάποιον ὑποπτόν ὑποκείμενον καλούμενον Πάλμερ, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑποσχέθηκε πὼς θὰ κατόρθωνε ἀργότερα νὰ πάρῃ συγκατάθεσιν τοῦ τότε Ἀρμοστῆ γιὰ νὰ εἶναι ὑπεύθυνος τῆς ἐκδόσεως ὁ Κωνσταντινίδης. Βγάλενε μαζὶ μιὰ δίγλωσση ἀγγλοελληνικὴ ἐφημερίδα μὲ τὸ ὄνομα «Cyprius - Κύπρος». Ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ ἦταν ἑβδομαδιαία. Ἐνωρὶς ὁ Κωνσταντινίδης ἀπεχώρησε μὰ ὁ ὑποπτός τύπος, ὁ Πάλμερ, κατόρθωσε σιγὰ - σιγὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν ὅλην ἐργασίαν καὶ νὰ πωληθῇ τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον. Ὁ Θ. Κωνσταντινίδης ἀργότερα ἔβγαλε ἄλλη ἐφημερίδα τὸ «Κίτιον» (;), ἑβδομαδιαία πού ἔζησε μιὰ πενταετία ἀπὸ τὸ 1879-1884. Ὁ Κωνσταντινίδης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Κύπριος δημοσιογράφος πού ἔδρασε ὡς τέτοιος στὴν Κύπρον. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἰδρυσιμὸς τοῦ πρῶτου τυπογραφείου, σ' αὐτὸν ἀνήκει ἡ πραγματοποίησις μιᾶς ἐφημερίδας καὶ αὐτὸς πρῶτον βγάλε περιοδικὸν στὴν Κύπρον. Ὁ δημοσιογράφος αὐτὸς εἶχε καὶ καθαρῶς λογοτεχνικὴν ἐπίδοσιν. Δημοσίευσε τρία θεατρικὰ ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα «Ὁ Κουτσὺκ Μεχμέτ ἢ τὸ 1821 ἐν Κύπρῳ» εἶχε γνωρίσει ἀρκετὴν ἐπιτυχίαν σὲ παλαιότερες γενεάς.

Τὸ τυπογραφεῖο αὐτὸ τοῦ Θ. Κωνσταντινίδη εἶναι τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο στὴν Κύπρο καὶ σύγχρονο μὲ τὸ Κυβερνητικὸ Τυπογραφεῖο. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶχε μόνον ἀγγλικά στοιχεῖα καὶ ἀνήκε πραγματικὰ στὸν Στρατὸ Κατοχῆς. Ἦταν ἓνα πρωτόγονο τυπογραφεῖο ποὺ τὸ χειρίζονταν δυὸ Ἄγγλοι στρατιῶτες καὶ στεγαζόταν στὸ παρά τὴν Ἑγκωμη Λευκωσίας Μετόχι τοῦ Κύκκου. Σ' αὐτὸ τυπώνονταν τὰ διάφορα διατάγματα. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ τουρκικὲς μεταφράσεις τῶν διαταγμάτων αὐτῶν κυκλοφοροῦσαν σὲ χειρόγραφες ἐκδόσεις. Δείγματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ τουρκικῆς χειρόγραφης "Gazette" ὑπάρχουν σήμερα στὰ Κυβερνητικὰ Ἀρχεῖα (;).

Ἀπὸ τὴ Λάρνακα ἀρχισε ἡ τυπογραφικὴ τέχνη. Προχώρησε στὴ Λεμεσό. Καὶ τέλος ἐμφανίστηκε στὴ Λευκωσία μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Περικλῆ Μιχαηλίδη ποὺ τύπωνε τὴν ἐφημερίδα «Εὐαγόρας». Ὁ Περικλῆς Μιχαηλίδης ἦταν Κύπριος ποὺ ζοῦσε στὴ Ρουμανία. Ἐκεῖ εἶχε καὶ τὸ τυπογραφεῖο του ποὺ μετέφερε ὕστερα στὴ Λευκωσία.

Ἡ δουλειὰ τοῦ τυπογράφου τότε ἦταν ἀρκετὰ σκληρὴ. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις οἱ τυπογράφοι ἦσαν συγχρόνως καὶ διανομεῖς τῶν ἐφημερίδων. Ὁ Νικολάου μου περιγράφει ὡς ἐξῆς τὴν ὅλη ἐργασία στὰ χρόνια ἐκεῖνα: Γινόταν ἡ στοιχειοθέτηση. Ὑστερα ἀρχίζει ἡ ἐκτύπωση σὲ χειροκίνητη πρέσσα μὲ δυὸ ἐργάτες. Ὁ ἓνας ἐμελάνωνε κι' ὁ ἄλλος ἐτραβοῦσε. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τυπώνονταν 200-300 φύλλα τὴν ὥρα. Ἀργότερα ὁ Ἀγησίλαος Φραγκοῦδης στὴ Λάρνακα ἔφερε τὸ πρῶτο κυλινδρικό πιεστήριο γιὰ τὴν ἐφημερίδα τοῦ «Διάπλασις». Ὑστερα, τὸ πούλησε στὸν Χαράλαμπο Μαραθεύτη, ὁ ὁποῖος τὸ ἐνοικίαζε σὲ ἄλλους. Σιγὰ - σιγὰ οἱ τυπογραφικὲς ἀνάγκες καὶ οἱ πρόοδοι γενικῶς στὴν τυπογραφικὴ ἐπηρέασαν τὴ σύνθεση τοῦ τυπογραφείου. Ἀπὸ συνομιλίες μου μὲ παλιούς τυπογράφους ἔχω ἀντιληφθῆ πὼς ἡ ἀνάπτυξη στὴ σύνθεση τῶν τυπογραφείων ὀφείλεται σὲ δυὸ λόγους: στὸ ἀφθονο περιοδικὸ καὶ ἡμερήσιον ἔντυπο καὶ στὴν αὔξηση τῆς ἐμπορικῆς ἐργασίας. Ἐτσι ὁ Νικολάου πρῶτος ἔφερε τὰ πιεστήρια μὲ αὐτόματο χαρτοθέτη καὶ ἀργότερα τὴ μονοτυπικὴ μηχανή. Παραλλήλως ὁ Γιάννης Κυριακίδης ἔφερε τὴν πρώτη λινοτυπικὴ μηχανή. Ἡ Ἑταιρεία («Ἐθνος») ἔφερε τὸ πρῶτο κυλινδρικό ταχυπιεστήριο, ποὺ τῶρα βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ Γιάννη Κυριακίδη. Καὶ ἄλλα. Σήμερα ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν τυπογραφείων μας εἶναι ἀρτιος, ὥστε καὶ ξένα περιοδικὰ νὰ ἀναφέρονται εὐνοικῶς στὸν τομέα αὐτὸ τῆς Κυπριακῆς ζωῆς. Σὲ ὅλους εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπαρξὴ τῶν Τυπογραφείων Νικολάου, Κυριακίδη καὶ Ζαβαλλῆ.

Οἱ ἐφημερίδες ἀποτελοῦσαν τὴν πρώτη τυπογραφικὴν ἐργασίαν καὶ κατὰ ἓνα τρόπο ὡς τὰ σήμερα κρατοῦν τὰ σκῆπτρα στὴν ἐκδοτικὴ προσπάθεια τῆς Κύπρου. Ἡ «Κυπριακὴ Βιβλιογραφία» τοῦ δρος Ν. Κυριαζῆ ἀναφέρει πὼς εἶχαν ὡς τὸ 1935 ἐκδοθῆ στὴν Κύπρο περὶ τὶς 96 ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, καθημερινές, ἐβδομαδιαῖες, δεκαπενθήμερες καὶ μὲ διάφορο περιεχόμενο. Ἡ ἀρχαιότερη ἐφημερίδα, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ἦταν ἡ «Cyprius - Κύπρος» τοῦ Θ. Κωνσταντινίδη, ποὺ τὸ πρῶτο τῆς φύλλο κυκλοφόρησε στὴ Λάρνακα στίς 29 Αὐγούστου 1878. Ἡ πρώτη ἡμερησία ἐφημερίδα ἦταν ὁ «Ἡμερήσιος Κῆρυξ» τοῦ Λεωνίδα Παυλίδη καὶ Θ. Ἰωαννίδη, ποὺ τὸ πρῶτο τῆς φύλλο κυ-

κλοφόρησε στις 23 του 'Οκτώβρη 1922 στη Λευκωσία, παρόλο που ο Γ. Σ. Φραγκούδης εξέδωσε το «Φῶς» ως καθημερινή εφημερίδα για έντεκα μέρες μόνο (26 'Απριλίου 1920 - 6 Μαΐου 1920). Στα 1881 είχε κυκλοφορήσει και έμμετρη εβδομαδιαία εφημερίδα ή «Λύρα» από τον Θ. Θεοχαρίδη στην Λάρνακα ως παράρτημα τής εφημερίδας «Στασίνος». 'Υπήρξε κάποτε και ειδικῶς γυναικεία εφημερίδα οί «'Εστιάδες». 'Ήταν δεκαπενθήμερη φιλολογική εφημερίδα τῶν κυριῶν 'Αμμοχώστου με διεύθυνση τήν Περσεφόνη Παπαδοπούλου. Τὸ πρῶτο τῆς τεύχος κυκλοφόρησε στις 15 Νοεμβρίου 1913. 'Ο ἀθλητισμὸς εἶχε στὴ Λευκωσία τὴν εφημερίδα του ἐπίσης. 'Ήταν ἡ «'Αθλητική 'Ηχώ» πού πρωτοκυκλοφόρησε τὸν 'Ιούλιο τοῦ 1928. Τότε ἦταν ἡ ἐνθουσιώδης ἀπαρχὴ τοῦ ποδοσφαίρου, πού κάλλιστα μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὲ ἔνταση κατὰ πολὺ ἀνώτερη παρά σήμερα. Δὲ θεωρῶ ὅμως ἄσκοπο νὰ ἀναφέρω πὼς τὴν 1 Δεκεμβρίου 1884 εἶχε κυκλοφορήσει ἡ σατιρική ἔμμετρη εφημερίδα «Χωρκάτης», γραμμένη στὸ κυπριακὸ ἰδίωμα, με διευθυντὴ τὸν Χρ. Κουπᾶ.

'Απὸ τὸ 1935 μέχρι σήμερα ἔχουν ἐκδοθῆ ἕνα σωρὸ ἄλλες εφημερίδες, ἡμερήσιες ἢ εβδομαδιαίες, διαφόρου περιεχομένου καὶ ἐπιδιωκομένων σκοπῶν. 'Η «'Ελευθερία» εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπ' ὅσες ἐπιζοῦν εφημερίδα. 'Αρχισε τὸ 1906 ὡς εβδομαδιαία, ἔγινε ἀργότερα δισεβδομαδιαία καὶ τέλος καθημερινή.

Παράλληλα με τὴν εφημερίδα, ἐμφανίστηκε κι' ὁ περιοδικὸς τύπος (παρ' ὅλο πού μερικὲς εφημερίδες τότε ἔδιναν τὴν ἐντύπωση μικτοῦ τύπου). 'Η ἴδια «Κυπριακὴ Βιβλιογραφία» τοῦ δρος Ν. Κυριαζῆ ἀναγράφει 21 περιοδικὰ ὡς τὸ 1935 (ὑπάρχει μεγαλύτερος ἀριθμὸς, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια περιοδικὰ με διάφορες ὅμως διευθύνσεις). 'Απὸ τὸ 1935 κι' ἐδῶ ἔχουν ἐμφανισθῆ ἰσάριθμα ἄλλα περιοδικὰ, διαφόρου τύπου. Τὸ παλαιότερο περιοδικὸ εἶναι ἡ «Εὐτέρπη» τοῦ Θ. Κωνσταντινίδη, αὐτοῦ πού εἶχε ἰδρύσει τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο στὴν Κύπρο. Τὸ πρῶτο του τεύχος κυκλοφόρησε τὴν 1 Δεκεμβρίου 1881. Τὸ περιοδικὸ αὐτὸ πότε - πότε ἔβγαζε καὶ ἔμμετρο παράρτημα τὸν «Κευρανό». 'Ανάμεσα στὰ κατοπινᾱ περιοδικὰ πρέπει νὰ μνημονεύσουμε τὸ «Κύπρος», ἕνα εἰδικῶς λαογραφικὸ περιοδικὸ πού ἔβγαλε στὰ 1911 ὁ Ι. Χατζηϊωάννου, τὴν «'Εκπαίδευσιν» τὸ πρῶτο παιδαγωγικὸ περιοδικὸ πού ἔβγαζε ἀπὸ τὸ 1897 ὁ Χαράλαμπος Μαραθεύτης, τὸ μηνιαῖον ἔμπορικὸ περιοδικὸ «'Ερμῆς» τοῦ Κ. Σαμουήλ στὰ 1909, τὸ πρῶτο θρησκευτικὸ μας περιοδικὸ «'Απόστολος Βαρνάβας» (1901) με διευθυντὴ τὸν 'Ιωάννη Μακούλη, τὴν «Παιδικὴ 'Ηχώ», πού ἦταν δεκαπενθήμερο παιδικῆς ὕλης καὶ ἔβγαине στὴ Λεμεσὸ ἀπὸ τὸ 1903-1905 καὶ τὸ «Δελτίον Σχολικῆς 'Υγιεινῆς καὶ 'Αντιλήψεως» (1947) τὸ πρῶτο ὑγειονομικὸ καὶ ἰατρικὸ περιοδικὸ στὴν Κύπρο. Σήμερα κυκλοφοροῦν ἀρκετὰ περιοδικὰ ἐπιστημονικοῦ, φιλολογικοῦ, οἰκονομολογικοῦ καὶ ἄλλου περιεχομένου, ὥστε δικαίως ἡ Κύπρος νὰ καυχιέται πὼς εἶναι τὸ δεύτερο μετὰ τὴν 'Αθήνα κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ σὲ κίνηση (αὐτὸ ἀνέγραψε στὸ «Βῆμα» ὁ καθηγητῆς Merlier). Τὸ Δελτίον τῶν Κυπριακῶν Σπουδῶν ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐκφραστικὸν ὄργανο Κυπριολογίας.

Θὰ ὑπάρχει ἡ περιέργεια γιὰ τὸ ποιὸ ἦταν τὸ πρῶτο βιβλίον πού τυπώθηκε στὴν Κύπρο. 'Ήταν μιὰ συλλογὴ ποιημάτων με τὸν τίτλο «Ποιηματαχία» τοῦ ὀνομαστοῦ σὲ ὄλους μας ἀπὸ γνωστὴ παροιμία ἰατροῦ Θρασύβουλου Ρῶπα.

Ἡ συλλογή αὐτὴ τυπώθηκε στὴ Λάρνακα στὰ 1879.

Ἡ ποιητάρικη παραγωγή, ἰδιάζον στοιχεῖο τῆς ἀγροτικῆς Κυπριακῆς ζωῆς, μὲ τὴν τυπογραφία ἔπαιρνε πιά ἄλλο τόνο. Ὁ δίσκος τῆς πληρωῆς κατὰ προαίρεση, πού χρησιμοποιοῦσαν παλαιότερα οἱ ποιητάρηδες, μετατράπηκε στὴν ἔναντι ὠρισμένου ποσοῦ πώληση φυλλαδίων μὲ τὸ ποίημα. Τὸ πιὸ παλιὸ πού τυπώθηκε στὴν Κύπρο ποιητάρικον ἔργο εἶναι τὸ ἀνωνύμως ἐκδοθὲν «Τραγούδι τῆς Θεονίτσας καὶ Ἑμινές» στὴ Λευκωσία 1889 ὡς δευτέρη ἐκδοση. Ἄν ὅμως θεωρήσουμε τὰ δυὸ αὐτὰ τραγούδια ὡς ἡμιδημοτικά ἢ καλύτερα ποιητάρικη ἀνάπτυξη δημοτικῶν προτύπων, τότε τὰ πρῶτα ἐκδοθέντα ποιητάρικα ἔργα εἶναι δυό: «Οἱ Σεισμοὶ στὴ Λεμεσό» (1890) τοῦ Κυριάκου Παπαδοπούλου (Ἀρακαπᾶ) καὶ τὸ «Τραγούδι τοῦ Καρὰ Μεμέτ» (1890) τοῦ Νεοφύτου Χατζηθεοδώρου ἀπὸ τὸ Καλὸ Χωριὸ Λεμεσοῦ.

Θὰ ἦταν ὅμως σκόπιμο νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ μερικὲς παρατυπογραφικὲς λεπτομέρειες. Τὰ διάφορα π.χ. κλισέ πού χρησιμοποιοῦσαν τότε ἦταν γραμμωτὰ καὶ τὰ φέρνανε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ἀργότερα εἶχαν ἐμφανιστεῖ στὴν Κύπρο οἱ τσιγκογράφοι Μοστιτσιάν. Καλλιτέχνης τσιγκογράφος πού σπούδασε εἰδικῶς στὴν Ἀθήνα εἶναι ὁ Μιχαλάκης Ἐλευθεριάδης. Παραλλήλως ἰδρύθηκε στὴν Κύπρο καὶ τὸ πρῶτο λιθογραφεῖο ἀπὸ τὸν Καλογήρου καὶ Κουβᾶ στὴ Λεμεσό στὰ 1926. Πρόοδος τυπογραφικὴ ἦταν ἡ χρῆση στοιχείων μουσικῆς βυζαντινῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς. Ὁ Στυλιανὸς Χουρμούζιος, ἓνα δαιμόνιο καὶ πολύτροπο μυαλό, εἶχε φέρεи πρῶτος στοιχεῖα βυζαντινῆς μουσικῆς. Πρῶτος τὰ χρησιμοποίησε ὁ μαθητὴς του στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ ἔμπιστος ὑπάλληλός του στὸ τυπογραφεῖο Σωτῆρης Δασκαλοῦδης. Ὁ Δασκαλοῦδης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος στοιχειοθέτης βυζαντινῆς μουσικῆς, μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Στυλιανοῦ Χουρμούζιου «Ἐθνικὴ Μοῦσα» Λεμεσὸς 1915. Στὸ βιβλίον μάλιστα αὐτὸ εἶναι τυπωμένη δοξολογία πού τὴν εἶχε συνθέσει πρὶν λίγο καιρὸ ὁ Χουρμούζιος μόλις ἄκουσε τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ ἐτελέσθηκε τὴν ἐπομένη στὸν Ἱερὸ Ναὸ Ἀγίας Νάπας (Λεμεσὸς). Δυσκολώτερα ἦταν τὰ πράγματα μὲ τὴ στοιχειοθέτηση εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ὁ τρόπος χρήσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι λίγο μπερδεμένος. Ἐπὶ πλέον ὁ πρῶτος πού τὰ χρησιμοποίησε καὶ ἴσως ὁ μοναδικὸς ὡς τὰ σήμερα Θωμᾶς Κυριακίδης δὲν γινώριζε εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ. Μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶχε βγῆ μιὰ συλλογὴ σχολικῶν ἀσμάτων τοῦ Τομπόλη (Πατρός), τυπώθηκαν τὰ πολυάριθμα παραδείγματα τοῦ δῆτομου μνημειώδους ἔργου τοῦ μουσουργοῦ μας Σόλωνα Μιχαηλίδη «Ἀρμονία τῆς Σύγχρονης Μουσικῆς» καὶ ἄλλα μικρότερα ἔργα.

Μὲ τὴν ἐπιτόπια κίνηση καὶ μὲ τὴν ἐλευθερότερη εἰσαγωγὴν ἑλληνικοῦ ἐντύπου δημιουργηθῆκαν κατ' ἀνάγκη καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα. Ὁ πρῶτος βιβλιοπώλης ἦταν ὁ Δημήτριος Πετρίδης καὶ λίγο ἀργότερα του ὁ ἱερωμένος Μακούλης. Ὁ Ὑψηλάντης, πού εἶχε τὸ τυπογραφεῖο «Μοῦσαι», εἶχε φτιάξει καὶ ἓνα Πρακτορεῖο Τύπου καὶ κυκλοφοροῦσε τὸ ἑλληνικὸ ἐντυπο στὴν Κύπρο σὲ περιορισμένη ὅμως κλίμακα. Αὐτὸς δοκίμασε νὰ κυκλοφορήσῃ καὶ κυπριακὰ ἐντυπα. Καλύτερη πρακτοριακὴ ἐργασία ἔκαμε τὰ 1932 ὁ Χαράλαμπος Πούλιας μὲ ἔδρα του στὴν ἀρχὴ τῆ Λεμεσοῦ καὶ ὕστερα τῆ Λευκωσία. Μὲ τὴν ἴδρυση ὅμως τοῦ Γενικοῦ Πρακτορείου Τύπου τοῦ Πούλια καὶ Κόνιαρη στὰ 1934, πού

άντιπροσώπευσε και τὰ δυὸ ἑλληνικὰ πρακτορεῖα τύπου, μπήκαν οἱ βάσεις εὐ-
ρύτατης πρακτορειακῆς ἐργασίας ἑλλαδικοῦ, ξένου καὶ ἐπιτοπίου καθημερινοῦ,
περιοδικοῦ ἐντύπου καὶ βιβλίων.

Ὁ Χρ. Γ. Ρῶσος ὑπῆρξε ὁ παλαιότερος βιβλοδέτης τῆς Κύπρου. Ὑπάλληλός
του ἦταν ὁ Κυρμίτσας, ὁ ὁποῖος κάποτε πρὶν πολλὰ χρόνια εἶχε ιδρύσει τὴν
πρῶτη δανειστικὴ βιβλιοθήκη ἔναντι μικροῦ τιμήματος.

Στὴν ἀγορὰ θὰ ἔχετε ἀντιληφθῆ μιὰ σειρὰ καρτ - ποστὰλ ἢ ἄλλων παρομοίων
εἰδῶν. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτυχῆ ἀπὸ ἀπόψεως ἐμφανίσεως καὶ
ὄχι γούστου. Ὡστόσο ὅλα αὐτὰ εἶναι τυπωμένα στὸ ἐξωτερικόν, ἰδίως στὴν
Γερμανία. Δυὸ ὅμως σειρὲς μιὰ τοῦ Τηλεμάχου Κάνθου καὶ μιὰ ἄλλη τοῦ
Κισσονέργη, σοβαρὰ καλλιτεχνήματα, τυπώθηκαν στὴν Κύπρο καὶ πρέπει νὰ
θεωρηθοῦν αὐτὰ ὡς μιὰ ἀπαρχή.

(Διάλεξη τὸ 1956 στὸν Ε.Π.Ο.Κ.)

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΤΑ ΘΕΡΙΝΑ ΣΙΝΕΜΑ ΤΗΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ

Ἡ φωνὴ τοῦ γειτονόπουλου εἰσχώρησε πλούσια ἀπ' τὸ ανοιχτὸ παράθυρο:

- Θα πάμε σινεμά ἀπόψε;

Και πήγαμε.

Μια ολόκληρη παρέα.

Αραδιαστήκαμε στὶς ἀναπαικτικὲς καρέκλες.

Βλέπαμε μια τ' ἀστέρια,

μια τὸ ἔργο

Ἡ συνέχεια στὴ σειρὰ με τὶς ἀροδάφνες.

Μόνον που ἡ οθόνη δεν ἔγραψε τέλος.

Γι' αὐτὸ κι εμεῖς δεν ξεκολλάμε ἀπ' τὶς καρέκλες μας.

Εμεῖς δεν τὸ κουνάμε ἀπ' τὰ δικά μας σινεμά.

Αὐτὰ τῆς Ἀμμοχώστου ἐννοῶ...

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ' ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΤΑ «ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» ΚΑΙ Ο ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ

Η ιστορία του περιοδικού *Κυπριακά Γράμματα* αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο της Κυπριακής ιστορίας της τέταρτης, πέμπτης και έκτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα. Σαν κίνημα και επίτευγμα πνευματικό το περιοδικό αυτό είναι φυσικό γέννημα και χαρακτηριστικό γεγονός της εποχής του, εκφράζει την αντίδραση στις πολιτικές, κοινωνικές και πνευματικές πιέσεις που τότε επικρατούσαν στην Κύπρο, και αντιπροσωπεύει τις δύσκολες συνθήκες που το καθιέρωσαν.

Μια από τις πολύ ενδιαφέρουσες απόψεις της παρουσίας του περιοδικού κατά την ιστορική εκείνη εποχή είναι η οικονομική ζωή του που εκφράζεται στο δίπτυχο: τα έσοδά του και τα έξοδά του. Τα έσοδα προέρχονταν από τους συνδρομητές του περιοδικού, από την αραιή αρωγή του Αντώνη Ιντιάνου, από τις ταχτικές δικές μου προσωπικές εισφορές, κι από τις ελάχιστες, σπάνιες, δωρεές φίλων των *Κυπριακών Γραμμάτων*. Αλλά σχεδόν πάντοτε τα έσοδα ήταν λιγώτερα από τα έξοδα, και γι' αυτό συχνά το περιοδικό δεν είχε ισοζύγιο και συστηματικά χρωστούσε στο τυπογραφείο. Γιατί το μεγαλύτερο και σοβαρότερο έξοδό του ήταν το τυπογραφείο (δηλαδή χαρτί και τυπογραφικά) — κατά δεύτερο βαθμό η αποστολή του, τα ταχυδρομικά. Υπάλληλο δεν είχε, εκτός από ένα συγγενικό πρόσωπο κατά τους τέσσερις πρώτους μήνες (Σεπτ. - Δεκ. 1934), κι αυτόν όχι ταχτικό, έμμισθο, αλλά «με ποσοστά», σαν βοηθό στην είσπραξη συνδρομών, κυρίως από δύστροπους συνδρομητές. Αλλά πολύ γρήγορα ο βοηθός έφυγε, γιατί κατάλαβε πως τα *Κυπριακά Γράμματα* δεν ήταν εμπορική επιχείρηση με προοπτική οικονομικής επιτυχίας.

Όμως τα έξοδα πάντα υπήρχαν και μας πίεζαν με τη σκληρή πραγματικότητά τους. Το περιοδικό έβγαινε, κάθε δυο βδομάδες πρώτα, κάθε μήνα (ή κατά μεγαλύτερα διαστήματα) έπειτα, να βγαίνει και να κυκλοφορεί με τους κάπως πολλούς στην αρχή, λιγοστούς κατόπιν, συνδρομητές του. — Μιλώ βέβαια για τους δώδεκα πρώτους τόμους της έκδοσής του με τη δική μου φροντίδα (Σεπτ. 1934 - Ιούλης 1937 και Μάης 1939 - Δεκ. 1947). Όταν ο Νίκος Κρανιδιώτης ανάλαβε ολοκληρωτικά την έκδοση των *Κυπριακών Γραμμάτων* (Γενάρης 1948 - Ιούνης 1956) η οικονομική κατάσταση του περιοδικού άλλαξε ριζικά. Κι αυτό αποτελεί μian άλλη ιστορία.

Αλλά παρ' όλες τις οικονομικές, και άλλες δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα *Κυπριακά Γράμματα* στις δυο πρώτες των περιόδους, είχαν ένα αναμφισβήτητο πλεονέκτημα στο πεδίο αυτό, ένα πλεονέκτημα που τα έσωσε από την οικονομική καταστροφή και τα διατήρησε στη ζωή για τόσα χρόνια: είχε το Θωμά Γ. Κυριακίδη, το διευθυντή του τυπογραφείου «Νέος Κόσμος» όπου τυπωνόταν το περιοδικό από το Σεπτέμβρη του 1934 μέχρι το Δεκέμβρη του 1947.

Ο Θωμάς Κυριακίδης ήταν, κατά γενικήν ομολογία, ο καλύτερος τυπογράφος στην Κύπρο. Ήξερε όλα τα μυστικά της τυπογραφικής τέχνης κι ό,τι δεν ήξερε προσπαθούσε να το μάθει. Κι όποιο πρόβλημα του παρουσιαζόταν, προσπαθούσε και κατόρθωνε να το λύσει με το πραγματικό του μυαλό, με την οξεία παρατηρητικότητα και την τετράγωνη λογική του, με τη δημιουργική φαντασία

του. Είχε επιμονή και υπομονή και ανεξάντλητη εργατικότητα. Αλλά είχε και καλή καρδιά, γελαστός πάντα και ευχάριστος, έτοιμος να βοηθήσει με το λόγο και με την πράξη, σεμνός και ήρεμος, σοβαρός και γλυκομίλητος.

Ο Θωμάς από την πρώτη μέρα έγινε ο καλός φίλος και απαραίτητος συμπαραστάτης του περιοδικού μας, σύμβουλος τεχνικός και τυπογράφος του, αλλά και οικονομικός βοηθός του. Φρόντιζε για όλα: για το χαρτί, για το εξώφυλλο, για την εκτύπωση, τη συναρμολόγηση και το σχηματισμό του περιοδικού. Δέχτηκε να εκδίδει το περιοδικό με ελάχιστα χρήματα, και το σπουδαιότερο: δέχτηκε να τον πληρώνουμε όποτε είχαμε χρήματα, όποτε μπορούσαμε να του δώσουμε κάτι απέναντι στο χρέος μας. Η διευθέτηση αυτή έδωσε τη δυνατότητα στο περιοδικό να εκδίδεται ταχτικά για δώδεκα τόσο χρόνια, και σε μας να πληρώσουμε σιγά σιγά όλα τα χρέη μας στο τυπογραφείο. Δεν ήταν πλούσιος ο Θωμάς και είχε κι αυτός τις οικονομικές δυσκολίες του. Αλλά ποτέ δεν μας δυσκόλεψε, ποτέ δεν μας απείλησε ότι θα διακόψει την έκδοση του περιοδικού επειδή καθυστερούσαμε να τον πληρώσουμε. Έπαιρνε χωρίς συζήτηση, χωρίς μεψιμοιρίες ό,τι του δίναμε, καλοέλαστος και καλομίλητος πάντα, και συνέχιζε κανονικά την έκδοση των *Κυπριακών Γραμμάτων*. Σίγουρα το περιοδικό μας οφείλει πολλά στην καλοσύνη, στην ανεκτικότητα του Θωμά Κυριακίδη, — και κατ' επέκταση, τα κυπριακά γράμματα γενικά, η κυπριακή πνευματική ζωή του οφείλουν πολλά για την ενίσχυσή τους μέσω του περιοδικού μας.

Ο Θωμάς ένιωθε κι αγαπούσε πραγματικά την κυπριακή πνευματική ζωή, ενδιαφερόταν πολύ για την προαγωγή της, και με το δικό του τρόπο προσπαθούσε πάντοτε και την ενισχύει και να την υποστηρίζει. Εκτός από τα *Κυπριακά Γράμματα* στο τυπογραφείο του «Νέος Κόσμος» τυπώθηκαν πολλά κυπριακά λογοτεχνικά και επιστημονικά βιβλία, όπως το ετήσιο Δελτίο της «Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών» (1937 και εξής), τα σπουδαία μουσικά έργα (πολύ σημαντικά και τα δυο από καθαρά τεχνική τυπογραφική άποψη) *Αρμονία της Σύγχρονης Μουσικής* του Σόλωνος Μιχαηλίδη (σε δυο τόμους, 1945) και *Κυπριακή Λαϊκή Μούσα* του Θεόδουλου Καλλίνικου (1951), και πολλά άλλα, μικρά κι μεγάλα, όλα αξιόλογα έργα. Όλες οι εκδόσεις του «Νέου Κόσμου» ήταν προσωπικά φροντισμένες από τον ίδιο τον διευθυντή του, το Θωμά Κυριακίδη, που με στοργή και κατανόηση παρακολουθούσε από την αρχή ως το τέλος κάθε βιβλίο και επιστατούσε στην έκδοσή του. Όταν τελείωνε ένα βιβλίο ή ένα τεύχος των *Κυπριακών Γραμμάτων* ή η έκδοση κάποιας ενδιαφέρουσας πνευματικής εργασίας, ο Θωμάς έπαιρνε ανάλαφρα στο χέρι του το βιβλίο ή το περιοδικό, το χάιδευε στοργικά με το χέρι και με το μάτι, και μια χαρούμενη λάμψη έφεγγε στο πρόσωπό του και χαμογελούσε όλος από ικανοποίηση εσωτερική για ένα ακόμη «καλώς επιτελεσμένο» έργο. Ήταν η στιγμή που πραγματικά απολάμβανε τον ώριμο καρπό του τίμιου μόχθου του. Πολλές φορές ξενύχτησα μαζί του στο τυπογραφείο και μοιράστηκα μαζί του, κατάκοπος και εξαντλημένος, τη γλυκερή εκείνη ώρα της συμπλήρωσης ενός περιοδικού, τη χαρά της ολοκλήρωσης ενός πρώτου αντιτύπου. Κάθε φορά σάμπως ν' άχνιζε ακόμη — λες και ήταν ζεστό ψωμί που μόλις βγαίνει από

το φούρνο — και μύριζε τυπογραφικό μελάνι το καλοσχηματισμένο πρώτο εκείνο αντίτυπο του περιοδικού. Κι ο Θωμάς το χαιρόταν σαν παιδί, μου το έδειχνε γελαστός και μου το παράδινε στο χέρι, υπερήφανος και βεβαιωμένος για την πληρότητα και την ομορφιά που είχε το νέο του προϊόν, το νέο του απόκτημα.

Αλλά, παρ' όλη την ανεκτικότητα του καλοκάγαθου τυπογράφου μας, μερικές φορές η συνέχιση της έκδοσης του περιοδικού ήταν προβληματική, σχεδόν αδύνατη. Γι' αυτό οι εκκλήσεις μου στους συνδρομητές που δεν πλήρωναν ήταν συνεχείς, θερμές και έντονες, αλλά τις περισσότερες φορές έμεναν χωρίς αποτέλεσμα. Από την άλλη μεριά μια δυο φορές η αγγλική αποικιακή κυβέρνηση σχεδόν μας το έκλεισε με τη λογοκρισία της. Η Σχολική Εφορεία μάλιστα, με τους περιοριστικούς «κανονισμούς» της, μας ανάγκασε να σταματήσουμε την έκδοσή του για δυο χρόνια. Αλλά κυρίως οι οικονομικές δυσχέρειες το βασάνιζαν πάντοτε, έτσι που το καλοκαίρι του 1947 αποφασίσαμε το οριστικό σταμάτημά του (βλέπε *Κυπριακά Γράμματα* αρ. 145-146, 147-148, Ιούλης - Οχτώβρης 1947). Όμως την τελευταία στιγμή νεκραναστήθηκαν τα *Κυπριακά Γράμματα* (βλέπε τεύχος αρ. 149-150, Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1947), και μπόρεσαν να συνεχίσουν τη δύσκολα αλλά ωραία ζωή τους, γόνιμη και πλούσια σε πνευματική δημιουργία, για άλλα εννέα χρόνια με εννέα μεγάλους τόμους λογοτεχνικής και άλλης πνευματικής και καλλιτεχνικής εργασίας (αρ. 151-252, Γενάρης 1948 — Ιούνης 1956). Οι κατατρεγμένοι, οι φυλακίσεις και οι άλλες ενοχλήσεις της αγγλικής αποικιακής κυβέρνησης σταμάτησαν για καλά τούτη τη φορά το περιοδικό μας.

Για τους δώδεκα πρώτους τόμους των *Κυπριακών Γραμμάτων* η παρουσία του Θωμά Γ. Κυριακίδη ήταν ουσιαστική και «εκ των ων ουκ άνευ». Γι' αυτό η προσωπική μου ευγνωμοσύνη στον άξιο αυτό τεχνίτη και προστάτη των γραμμάτων στην Κύπρο είναι ειλικρινής και παντοτινή. Αλλά και όλη η πνευματική Κύπρος πρέπει να τον ευγνωμονεί για τη γενναία και ουσιαστική συμβολή του στην έκδοση των *Κυπριακών Γραμμάτων*, καθώς και γενικά στην έκδοση τόσων άλλων κυπριακών λογοτεχνικών και πνευματικών έργων.

Αύγουστος 1989

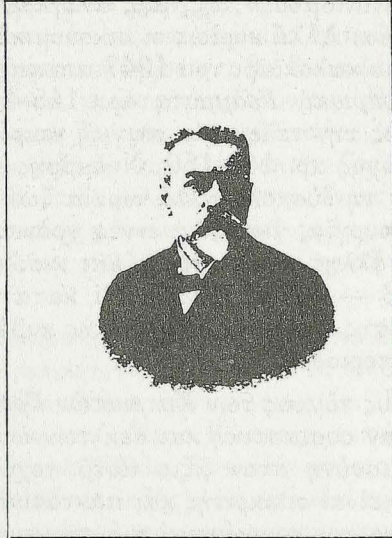
ΚΩΣΤΑΣ Μ. ΠΡΟΥΣΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΕΟΔΟΥΛΟ Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

Πρώτες δημοσιογραφικές εκδοτικές προσπάθειες στην Κύπρο

Εκατόν δέκα χρόνια ύστερα από την έκδοση της πρώτης εφημερίδας στην Κύπρο εξακολουθούμε να μην έχουμε ολοκληρωμένη — ή έστω απόλυτα ικανοποιητική — εικόνα για βασικές πτυχές της εκδοτικής δραστηριότητας εφημερίδων και περιοδικών εκείνης της πρωτοποριακής περιόδου. Ελάχιστα φύλλα διασώζονται από τις πρώτες εκδόσεις, συχνά σε κακή κατάσταση συντήρησης και συχνότερα σε ελλιπείς σειρές που μόλις επιτρέπουν μια υποτυπώδη μελέτη της δημοσιογραφικής, πολιτιστικής και κοινωνικής προσφοράς τους.¹

Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης

Ακόμη πιο δύσκολα γίνονται τα πράγματα όταν ζητήσουμε να γνωρίσουμε καλύτερα αυτούς που κρύβονται πίσω από το «φύλλο», τους ηρωικούς σκαπανείς της κυπριακής δημοσιογραφίας, ιδίως όταν δεν πρόκειται για γνωστούς πολίτες ή πολιτευτές, παρά για απλούς πνευματικούς ανθρώπους — «λογοτέχνες» καμιά φορά — που τους καίει το πάθος της δημοσιογραφίας, ή όπως λέει χαρακτηριστικά ο πρωτοπόρος ιστοριοδίφης Νεοκλής Γ. Κυριαζής, ανθρώπους τους οποίους κατέχει «το δαιμόνιον της μανίας εκδόσεως εφημερίδων

1. Πολλοί τόμοι παλαιότερων εφημερίδων είναι, πράγματι, σε αξιοθρήνητη κατάσταση σήμερα και είναι θλιβερό ότι κανένας επίσημος φορέας δεν δείχνει να επείγεται για μικροφωτογράφιση του συνόλου των σκορπισμένων σε βιβλιοθήκες και ιδιωτικά αρχεία τόμων και φύλλων του κυπριακού περιοδικού τύπου. Ενώ, σε άλλους τομείς, περισσεύει ευαισθησία για προστασία της «εθνικής κληρονομιάς», οι παλιές εφημερίδες της Κύπρου, συχνότατα η μοναδική πηγή για τη μελέτη της νεότερης ιστορίας μας, εγκαταλειμμένες αποσυντίθενται και ο τόπος γίνεται καθημερινά φτωχότερος.

του νεωτέρου Ἑλληνοσ».² Τέτοια μοίρα επιφυλάχθηκε και στον Λαρνακέα πρωτεργάτη της κυπριακής δημοσιογραφίας Θεόδουλο Φ. Κωνσταντινίδη, για τον οποίο ελάχιστα γνωρίζαμε ως τώρα για τη ζωή του, τις εφημερίδες του, τη γενικότερη κοινωνική και λογοτεχνική δραστηριότητά του. Μερικές φορές, μάλιστα, οι λίγες πληροφορίες που διαθέταμε ήταν κι αυτές λανθασμένες — όπως θα δούμε παρακάτω — και τα λάθη διαιωνίζονταν από γενεά σε γενεά ερευνητών.

Αφορμή για ξεκίνημα της παρούσας έρευνας στάθηκε ο εντοπισμός ενός κειμένου για τον Θ. Φ. Κωνσταντινίδη, το οποίο περιελάμβανε ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία καθώς και — για πρώτη φορά — φωτογραφία του. Το κείμενο παρατίθεται παρακάτω αυτούσιο:

ΤΟ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΛΥΚΕΙΟΝ
ΤΟΥ κ. ΘΕΟΔ. Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

Ἐν των ἀρίστων ἐν τὴν ἀλλοδαπῇ Ἐκπαιδευτηρίων, των υπηρετούντων τα ἑλληνικά γράμματα και τας ἐθνικὰς παραδόσεις, εἶναι και το ἐν Ἀλεξάνδρεια Λύκειον του κ. Θεοδούλου Φ. Κωνσταντινίδου, σέμνωμα ἀληθῶς ἐπίφθονον τῆς αὐτόθι ἑλληνικῆς παροικίας. Ἰδρυθὲν και λειτουργοῦν ἀπὸ δεκαπενταετίας, ὑπὸ τὴν στιβαρὰν και πεφωτισμένην διεύθυνσιν του ἰδίου, με κανονισμὸν ικανοποιούντα ὅλους τοὺς ὅρους τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, με προσωπικὸν και σύστημα διδασκαλίας νεωτεριστικὸν και πλούσιον, με ἐπίβλεψιν ἀγρυπνον και πατρικὴν, πολλοὺς ἀπεκόμισε και ἀγλαοὺς ἄχρι τοῦδε τοὺς καρποὺς. Ἐν αὐτῷ πλην τῆς ἑλληνικῆς διδάσκεται ευμεθόδως ἡ Γαλλικὴ, Ἀγγλικὴ και Ἀραβικὴ γλῶσσα, ἀνεὺ των οποίων ἡ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἐπίδοσις ἀποβαίνει δυσχερῆς και ἀτελεσφόρητος. Διὰ τοῦτο ἡ ἐν Ἀλεξάνδρεια ἑλληνικὴ κοινότης περιβάλλει μετ' ἰδιαίτερας στοργῆς και ἐμπιστοσύνης το ἐξαιρετικὸν Λύκειον. Δὲν ὑπάρχει ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια ἣτις να μὴ ἐνεπιστεῦθη των τέκνων τῆς τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τον ῥέκτην και εὐσυνείδητον και φιλοπρόοδον διευθυντὴν του. Εἰς δισχιλίους και πλείονας συμποσοῦνται οἱ μέχρι τοῦδε ἐκ του Λυκείου ἀποφοιτήσαντες, ἐξ ὧν πλείστοι μὲν μετέβησαν εἰς Ἀθήνας και ὑπέστησαν ἐπιτυχῶς τὴν ἀπολυτήριον δοκιμασίαν, ἄλλοι δὲ εἰς Ἑυρώπην, ἔνθα, εὐρεθέντες οὐτωσὶ καλῶς ἡσκημένοι ἐν τῇ Γαλλικῇ, ἐπεδόθησαν ἀκόπως εἰς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς, πολλοὶ δὲ, ἐγκυκλοπαιδικῶτατα κατηρτισμένοι, ἐτράπησαν ἐπὶ ἄλλα πρακτικὰ ἐπαγγέλματα. Ἐκεῖνο το οποίον χαρακτηρίζει το Λύκειον τοῦτο, εἶναι ἡ προσωπικότης του διευθυντοῦ, παρέχοντος εαυτὸν ὑπόδειγμα τοῖς μαθηταῖς ἀκαταπονήτου δραστηριότητος και χαρακτήρος ευγενοῦς και αἰσθημάτων ἀγαθῶν και βίου ἀμέμπτου.

2. Ν(εοκλῆς Γ.) Κ(υριαζῆς): «Η εξέλιξις του τύπου. Η Κυπριακή δημοσιογραφία και αι πρόοδοι αυτής. Μελέτη ημετέρου συνεργάτου», ἐφ. *Ἐλευθερία*, ἔτος Θ', ἀρ. 464 (28 Μαρτίου / 10 Ἀπριλίου 1915). [ολόκληρη ἡ μελέτη δημοσιεύεται στα φύλλα ἀρ. 464 (28 Μαρτίου / 10 Ἀπρ.), 465 (4/17 Ἀπρ.) 466 (11/24 Ἀπρ.), 468 (25 Ἀπρ. / 8 Μαΐου), 469 (2/15 Μαΐου)].

Δια να εννοηθή υπό ποίας ασφαλείς εγγυήσεις λειτουργεί το εθνικόν ίδρυμα του κ. Κωνσταντινίδου, αρκεί να προσθέσωμεν και τας εξής βραχείας σημειώσεις περί του βίου και των έργων του διευθυντού, παρατιθέμενοι άμα και την συμπαθή και νοήμονα φυσιογνωμίαν αυτού. Ο κ. Κωνσταντινίδης, νεώτατος περατώσας τας σπουδάς αυτού, διετέλεσε κατ' αρχάς επί εξαετίαν διευθυντής της Σχολής Λάρνακος της Κύπρου, της ιδιαιτέρας αυτού πατρίδος, μεθ' ο εκλήθη ως τοιούτος εν τοις σχολείοις Καΐρου, εκδίδων άμα και περιοδικόν σύγγραμμα, τον «Κέκροπα» κατ' αρχάς και είτα την «Ευτέρπην», προς δε και εφημερίδα γαλλο - ελληνικήν τη συμπράξει των κ.κ. Κολφοβρού και Αλ. Τσίντσου. Τω 1878 επελθούσης εν Κύπρω της Αγγλικής κατοχής, μετέβη εκείσε, προτροπή των εν Αλεξανδρεία Κυπρίων, ιδρύσας πλούσιον τυπογραφείον και επιδοθείς εις το δημοσιογραφικόν στάδιον εκδούς δε την πρώτην ελληνόφωνον εφημερίδα «Το Νέον Κίτιον» μετά ζήλου και θάρρους κινδυνώδους υπηρετών τα συμφέροντα της πατρίδος. Τα εν αυτώ φλογερά άρθρα τα διερμηνεύοντα το φρόνημα του Κυπραϊκού [sic] λαού, εγένοντο αφορμή σφοδρών πολλάκις συζητήσεων εν τω αγγλικώ κοινοβουλίω περί της εν Κύπρω αγγλικής διοικήσεως, πολλοί δε φιλελεύθεροι, εν οίς ο Γλάδστων, ο Άρδιγκτων, ο Βράι, ο Δίλκε, δεν απηξίουν να αρύονται, εκ της τακτικής μετά του κ. Κωνσταντινίδου αλληλογραφίας, τας σπουδαιότερας πληροφορίας τας αφορώσας εις τα εν Κύπρω διαδραματιζόμενα. Αυτός ο αείμνηστος Τρικούπης, γινώσκων ότι το εν Κύπρω τόσον επωφελώς εξυπηρετούν τα εθνικά συμφέροντα δημοσιογραφικόν όργανον, το μετ' ευφραδείας και τόλμης αγωνιζόμενον, ανεγινώσκετο ενδιαφερόντως υπό των εν Αγγλία φιλελευθέρων, έσπευδε να τιμά πολλάκις δια νευρωδών άρθρων το «Νέον Κίτιον» επί των εκάστοτε ζητημάτων, των αφορώντων εις την εν Κύπρω κατάστασιν.

Τοιούτος εν σκιαγραφία ο κ. Κωνσταντινίδης ανήρ ευγενών φρονημάτων και χαρακτήρος σθεναρού, μορφώσεως αρτίας και πείρας πολυτίμου. Υπό την διεύθυνσιν αυτού επόμενον ήτο να διαπρέψη και το εν Αλεξανδρεία Αύκειόν του και να καταστή φυτόριον μαθήσεως άμα και παιδαγωγίας της αυτόθι ελληνίδος νεότητος.³

Η αναφορά, βέβαια, είναι κυρίως σε δραστηριότητα του Κωνσταντινίδη ύστερα από τη δεύτερη και οριστική αναχώρησή του από την Κύπρο, όπου είχε εργαστεί ως εκπαιδευτικός και είχε πρωτοπορήσει στην έκδοση εφημερίδων και περιοδικού. Όμως ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Ο Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης γεννήθηκε στη Σκάλα της Λάρνακας γύρω στα 1845.⁴ Τέλειωσε το Σχολαρχείο Λάρνακας πολύ νέος και υπηρέτησε ως

3. Κ. Φ. Σκόκου, *Ημερολόγιον του έτους 189*, εν Αθήναις, σσ. 264-266.

4. Η χρονολογία της γέννησής του μπορεί να υπολογιστεί με ικανοποιητική προσέγγιση από τα ακόλουθα στοιχεία:

α. Στον πρόλογο του ιστορικού του δράματος *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή Το 1821 εν Κύπρω*, με ημερομηνία 1 Απριλίου 1887, ο ίδιος γράφει: «Προ εικοσαετίας διδάσκων εν Λάρνακι, κατηρχόμενη εκάστοτε τη μεσημβρίαν εις Σκάλαν, εν η ευρίσκετο ο πατρικός μου οίκος.» [β' έκδοσις, Λευκωσία 1985, σελ. α'.]

δάσκαλος⁵ στην πόλη του για έξι χρόνια, ίσως κατά την περίοδο 1865-1871.⁶

Από τη Λάρνακα φεύγει κάποια στιγμή και εγκαθίσταται στο Κάιρο όπου συνεχίζει να διδάσκει. Τότε, παράλληλα προς την εκπαιδευτική του δραστηριότητα, θα δώσει τα πρώτα δείγματα της λογοτεχνικής του επίδοσης⁷ και θα ασχοληθεί με την εκδοτική δημοσιογραφία, πρώτα με την κυκλοφορία του περιοδικού *Κέκρωσ* ύστερα του περιοδικού *Ευτέρπη* και, τέλος, γαλλο - ελληνικής εφημερίδας στην οποία είναι συνεκδότης.⁸

Στην Αίγυπτο είναι ένας επιτυχημένος εκπαιδευτικός και δημοσιογράφος, και ένας ευτυχισμένος οικογενειάρχης. Ενώ όμως εκεί «εζώμεν αμερίμνως και ησύχως» — όπως θα γράψει αργότερα — το ανήσυχο πνεύμα του τον οδηγεί σε νέα σχέδια, που σκοπό έχουν να βοηθήσουν τη βασανισμένη πατρίδα του Κύ-

β. Το κείμενο στο *Ημερολόγιον του έτους 1897* του Κ. Φ. Σκόκου, ό.π., αναφέρει ότι ο Κωνσταντινίδης, ιδιοκτήτης ήδη από δεκαπενταετίας του Λυκείου στην Αλεξάνδρεια, πριν από την έκδοση των εφημερίδων του, είχε εξάχρονη εκπαιδευτική δραστηριότητα στη Λάρνακα «νεώτατος περατώσας τας σπουδάς αυτού» στη γενέθλια πόλη.

γ. Η φωτογραφία που συνοδεύει το ίδιο κείμενο δείχνει άνδρα περίπου 55 χρονών.

5. Η πληροφορία (Σκόκος, ό.π.) ότι διετέλεσε «επί εξεστίαν διευθυντής της Σχολής Λάρνακος Κύπρου» φαίνεται υπερβολική. Στο Αλληλοδιδασκτικόν Σχολείον Λάρνακος όπου διδάξε πολύ νέος, έπαιρνε ετήσιο μισθό 2500 γρόσια το 1868, δηλ. μισθό απλού δασκάλου. [Ν. Γ. Κυριαζής, *Ιστορικά Σελίδες. Η πόλις της Λάρνακος υπό το φως ιστορικών εγγράφων*, ανατύπωσης «Κυπριακών Χρονικών», Λάρνακα Ιούλιος 1929, σελ. 124.].
6. Ο Λοΐζος Φιλίππου στο βιβλίο του *Τα Ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1930, τόμος Β', σσ.132-133, αναφέρει ότι ο Κωνσταντινίδης εργάστηκε δημοδιδάσκαλος στη Λάρνακα μεταξύ 1860-1867, χωρίς ένδειξη πού στηρίζει την πληροφορία.
7. Δυο δράματα: *Δύο εισέτι του έρωτος θύματα ή τα κατ' Ευνανθίαν και Αηγησίαν*, δράμα εις πράξεις τρεις, εν Σμύρνη τω 1873. Και *Πέτρος Α' βασιλεύς Κύπρου και Ιερουσαλήμ ή Η εκδίκησις του Κιαρίωνος* δράμα εις πράξεις τρεις, εν Καΐρω 1874. Ένα τρίτο έργο του, *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή Το 1821 εν Κύπρω*. Δράμα ιστορικόν εις πράξεις πέντε, εν Αλεξανδρεία 1888 (β' έκδοσις, Λευκωσία 1895), δημοσιευμένο όταν ο Θ. Φ. Κωνσταντινίδης είναι πια «Διευθυντής ιδιουσυντηρήτου εν Αλεξανδρεία Ελληνικού Λυκείου», γνωρίζει μεγαλύτερη επιτυχία και ανεβάζεται πολλές φορές, από θιάσους και θεατρικές ομάδες, για αρκετά χρόνια κατόπιν. Όμως, κατά τον Α. Φιλίππου, «άπαντα τα έργα του Θεοδούλου Κωνσταντινίδου είναι πολύ κοινά και προωρισμένα δια την λήθην». Α. Φιλίππου, ό.π.
8. Και για τις εκδόσεις αυτές οι πληροφορίες που διαθέτουμε, ως τώρα, είναι πολύ λίγες. Για την *Ευτέρπη* (Κάιρο) έχουμε τα ακόλουθα στοιχεία, δημοσιευμένα στο *Δελτίον της Εστίας*, αριθ. 31, 31 Ιουλίου 1877:

ΕΥΤΕΡΠΗ Σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός υπό Θεοδούλου Φ. Κωνσταντινίδου, τη συμπράξει διαφόρων λογίων. Έτος Α' Φυλλ. 1-8. [το α' φυλλάδιον εξεδόθη την 15η Μαρτίου 1877], εν Καΐρω, εκ του Ελληνικού τυπογραφείου Μιχ. Κ. Νομικού, 1877. 4ον σσ. 80.

Περιεχόμενα των 8 φυλλαδίων: Γυμναστική εν Γερμανία — Η εταιρία των Μασσόνων — Εφευρέσεις — Ο προφήτης, μελόδραμα — Ο αδάμας του διοικητού — Ο μην Απρίλιος — Παράινεσις προς τας μελλονύμφους νεάνιδας — Περί ανθρακικού οξέος — Λουΐζα Μύλλερ, μελόδραμα — Περί υέλου — Γνωμικά — Ο θάνατος κριτής — Κανάρια — Συμβουλαί πατρός προς υιόν — Οι λησται του Σχιλλέρου — Εκδρομή εις την πόλιν — Αραβικόν κόμμυ — Απλούς ιματισμός — Ανέκδοτον περί κυνός της νήσου Νέας Γης — Άνδρες και γυναίκες — Φάουστ — Νυμφικόν ιπποδρόμιον εν Τουρκεστάν της Ασίας — Η δύναμις των μυώνων — Περί πολυτελείας — Η Νυόβη — Η ανακάλυψις του άλατος — Παράδοξος τροφή — Ποικίλη στοά — Περί κρυστάλλου — Αι εξετάσεις της Αμπετείου Σχολής και ο λόγος του ιατρού και εφόρου της Σχολής, Πίσσα — Περί δραματικής φιλολογίας — Ο Φαέθων — Αι εξετάσεις της Ελληνοδιδασκτικής Σχολής και του Παρθεναγωγείου της εν Καΐρω Ορθοδόξου Κοινότητος — Λόγος εκφωνηθείς κατά την έναρξιν των εξετάσεων του Παρθεναγωγείου υπό της δεσποσύνης Αγγελικής Καπετανάκη, διευθυντριάς — Ποικίλα — Γνωμικά — Ποιήσεις.

προ, που υποφέρει ακόμη από την τούρκικη κατοχή. Τους πρώτους μήνες του 1878, ύστερα από πολλές συζητήσεις με άλλους αιγυπτιώτες ομογενείς, αποφασίζει να έλθει ο ίδιος στην Κύπρο, και με τη συνδρομή τους — ανάμεσά τους είναι και ο Κύπριος, συνομηλικός του πλούσιος επιχειρηματίας και κατοπινός ευεργέτης, Δημοσθένης Μιτζής — να εκδόσει εφημερίδα στη Λάρνακα.⁹

Η άδεια για εγκατάσταση τυπογραφείου και έκδοση εφημερίδας στη Λάρνακα δίδεται από τον Σάββα Πασσά, Νομάρχη των Νήσων του Αρχιπελάγους, κατά την επίσκεψή του της 17ης Μαΐου 1878, με τη μεσολάβηση μελών του Γραικικού Αναγνώστηριου «Ο Κιτιεύς» Λάρνακος,¹⁰ τα οποία τον επισκέπτονται και του επιδίδουν τιμητικό δίπλωμα Προστάτου του Αναγνώστηριου. — 11.

Στις 12 Ιουλίου 1878 η κατοχή της Κύπρου περνά από τους Τούρκους στους Άγγλους, με απρόβλεπτες συνέπειες, αν όχι για άλλους, για τον Θεόδουλο Φ. Κωνσταντινίδη:

‘Απαντες ανομολογούσιν ότι η συντήρησις ανεξαρτήτου ελληνικού φύλλου εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Πατρίδος ημών, αλλ’ άπαντες, ως μην όφειλε, δεν αποφασίζουσι ευτελή συνδρομήν υπέρ επωφελοῦς έργου.

9. Τις ζυμώσεις που προηγήθηκαν της καθόδου του στην Κύπρο τις περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια σε τέσσερις συνέχειες, με τίτλο «Ιστορία του πρώτου εν Κύπρω συστηθέντος τυπογραφείου και της πρώτης εκδοθείσης εφημερίδος», εφ. *Νέον Κίτιον*, έτος Α' (1879), αρ. 19 (3/15 Οκτ.), 21 (17/29 Οκτ.), 25 (17/29 Νοεμ.), 26 (24 Νοεμ. / 6 Δεκ.). Στο ίδιο κείμενο περιγράφονται οι αντιδράσεις που συντάτησε εκ μέρους ομογενών της Αιγύπτου καθώς και η υποστήριξη που βρήκε από άλλους. Δημοσιεύει επίσης το κείμενο του Συμβολαίου που ετοιμάστηκε μεταξύ του Κωνσταντινίδη και των χορηγών του. Είναι χαρακτηριστικό ότι παράλληλα με τους εθνικούς λόγους που επικαλείται ο Κωνσταντινίδης για την περιπέτεια στην οποία αποδίδεται, υπάρχουν και οικονομικοί υπολογισμοί, που θα επιτρέψουν επιβίωση της εφημερίδας αλλά και του ιδίου: «Επληροφορήθην θετικώς εκ Κύπρου ότι τα καπνεργαστήρια μόνον δια ταινίας του καπνού εξοδεύουσιν ετησίως τυπωτικά περισσότερον των πεντακοσίων λιρών. Σκέπτομαι να ανατυπώσω και την *Ιστορίαν της Κύπρου* του Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, ήτις σχεδόν εξέλιπε και φοβούμαι ότι μετά τινά έτη ολίγοι Κύπριοι θα γνωρίζουσιν ολίγας σελίδας της ιστορίας της πολυπαθούς Πατρίδος των». Η αφήγηση τελειώνει με την απόφασή του να προχωρήσει με το αρχικό σχέδιο και να έλθει στην Κύπρο τον Αύγουστο του 1878, κι έτσι δεν έχουμε δυστυχώς, τη ίδια λεπτομερή μαρτυρία και για τις δυσκολίες που συνάντησε η πρώτη εφημερίδα του στην Κύπρο.
10. Δημοσιεύει απόσπασμα επιστολής, μη κατονομαζόμενου φίλου του, η οποία του πληροφορεί: «Η Επιτροπή του Αναγνώστηριου Κιτιεύς επιδούσα τω Σάββα Πασσά υπόμνημα, ηρώτησεν αυτών και περί της εφημερίδος ην, ως μοι γράφετε, θα εκδίδητε ενταύθα. Η Α.Ε. απήντησεν ότι ουδεμίαν βλέπει εις τούτο δυσκολίαν και ότι δύνασθε να φέρητε το τυπογραφείον...», εφ. *Νέον Κίτιον*, ό.π.
11. Πρακτικά 14ης και 17ης Μαΐου 1878. Το Γραικικόν Αναγνώστηριον «Ο Κιτιεύς» Λάρνακος ιδρύθηκε την 15η Φεβρ. 1878, από 34 γνωστούς πολίτες της Λάρνακας, και σκοπός του ήταν «η δια της εκ συμφώνου των μελών ενεργείας μόρφωσις της κοινωνίας και της Νεολαίας». Μέλη του ήταν και οι εκπαιδευτικοί Θεμιστοκλής Θεοχαρίδης και Χρ. Κουμπάς, εκδότες αργότερα εφημερίδων στη Λάρνακα, καθώς και ο γιατρός και ποιητής Θρασύβουλος Ρώπας. Ο Θ. Φ. Κωνσταντινίδης ήταν ιδρυτικό μέλος και διατηρούσε στενούς δεσμούς με το Αναγνώστηριο, όπως θα δούμε και παρακάτω. (Η παρουσία του στην Κύπρο, κατά την περίοδο 15 Φεβρ. — 2 Απριλίου 1878, όπως δηλώνεται με την προσυπογραφή των πρακτικών, σχετίζεται ίσως με τις ετοιμασίες για εγκατάσταση του τυπογραφείου). Μετά την Αγγλική κατοχή, στις 12/25 Μαΐου 1879, με ομόφωνη απόφαση των μελών του μετονομάζεται σε Ελληνικόν Αναγνώστηριο «Ο Κιτιεύς» εν Λάρνακι. Τα διασωζόμενα πρακτικά του Αναγνώστηριου καλύπτουν την περίοδο 15 Φεβρ. 1878 - 11/23 Αυγ. 1881, με πιο αξιοσημείωτη δραστηριότητα τις αντιδράσεις κατά των βλέψεων του Καρόλου Λουζιανιανού για απόκτηση της Κύπρου (Σεπτέμβριος 1880).

Πρώτοι ημείς, εγκαταλείψαντες ξένην γην, εν η εξώμεν αμερίμνωσ και ησύχως, ευστήσαμεν ενταύθα τυπογραφείον και εσκοπούμεν την έκδοσιν ελληνικής εφημερίδος [...] Αλλ' η επελθούσα εν τω τόπω ημών πολιτική μεταβολή κατέστρεψεν τους υπολογισμούς μας και πρώτοι ημείς πάλιν εγενόμεθα θύμα της ευπιστίας μας. Ο οβολός φιλοπάτριδων τινών εκ των εν Αιγύπτω Κυπρίων και οι ιδρώτες πολυετούς ημών εργασίας απωλήσθησαν εν μια στιγμή! Ηθέλησαν να μας καταστρέψωσιν.¹²

Από τις περιορισμένες ενδείξεις που σήμερα διαθέτουμε, αυτοί που θέλησαν να καταστρέψουν τον Κωνσταντινίδη είναι οι «ελευθερωτές» νέοι αφέντες του τόπου, οι Άγγλοι. Έστω κι αν το κείμενο του Κωνσταντινίδη αρχίζει με κάποιες αιχμές για αδιαφορία προς την προσπάθειά του εκ μέρους ελληνοκυπρίων, ο στόχος της κριτικής του είναι σαφής.

Ο πρώτος που ασχολήθηκε με τον Θ.Φ. Κωνσταντινίδη και τις εφημερίδες του, με εκτενή αναφορά στις περιπέτειες της πρώτης, *Κύπρος/Cyprus*, είναι ο ακούραστος ερευνητής Νεοκλής Γ. Κυριαζής, στον οποίο η νεότερη κυπριολογική έρευνα οφείλει πολλά. Το 1915, σε κείμενό του για την ιστορία της κυπριακής δημοσιογραφίας, γράφει:

Η αγγλική κατοχή τω 1878 εύρε την Κύπρον κεκτημένην το πρώτον αυτής τυπογραφείον. Είναι περιττόν βεβαίως να σημειώσωμεν ότι ο επιχειρήσας τον άθλον αυτόν ήτο Έλλην Κύπριος. Ο Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης εκ Λάρνακος κατώρθωσεν υπό των ομογενών της Αιγύπτου βοηθούμενος να φέρη εις την πόλιν του Ζήνωνος το πρώτον τυπογραφείον, μέλλον να αποπληρωθή δια τμηματικών εμβασμάτων, και τούτο δύο ή τρεις μήνας προ της αγγλικής κατοχής κατά πληροφορίας μας, κατά τας οποίας αι τυπογραφικαί εργασίαι ανήρχοντο μηνιαίως εις σεβαστόν ποσόν διά τον λόγον ότι πάσα κυβερνητική εργασία, μη υπάρχοντος ιδίου τυπογραφείου, ως μετέπειτα, εδίδετο και επληρώνετο ικανοποιητικώς εις το υπάρχον ή υπάρχοντα τυπογραφεία τα ιδιωτικά των Κυπρίων. Αγνωσούμεν τους λόγους, το βέβαιον όμως είναι ότι εις το τυπογραφείον προσελήφθη συνεταιίρος και η εταιρεία Henry King and Co, ήτις βραδύτερον και εγένετο ο μόνος ιδιοκτήτης του όλου τυπογραφείου αποξενωθέντος του Θ. Κωνσταντινίδου τούτου.

Η πρώτη εφημερίς, ήτις είδε το φως εν Κύπρω, εξεδόθη εν Λάρνακι υπό του Θ. Κωνσταντινίδου υπό τον τίτλον «Κύπρος» ή «Cyprus». Αι εξ επισήμου πηγής αντληθείσαι πληροφορίαί μάς φέρουσιν ως υπάρξασαν την εφημερίδα «Cyprus» από το 1878 μέχρι του 1882, και ως εβδομαδιαίαν υπό τον Henry S. King and Co, ενώ ιδιωτικά τοιαύται βεβαιούσιν ότι ο Θ. Κωνσταντινίδης εξ Αιγύπτου καταπλεύσας εις Κύπρον είχεν εντολήν να εκδώση εφημερίδα, την «Κύπρον», ην και εξέδωσε. Φαίνεται δ' ότι οικονομικοί λόγοι απεξένωσαν αυτόν του τε τυπογραφείου και της εφημερίδος, ήτις περιήλθεν εις την ιδιοκτησίαν της εταιρείας King, και εξεδίδετο αγγλιστί συντασσομένη υπό τινος Palmer μέχρι του 1882. Άλλως τε ούτε ο Θ. Κωνσταντινίδης ούτε τις άλλος των Κυπρίων εγνώριζεν αγγλικά, ώστε

12. Εφ. Νέον Κίτιον, έτος Α', αρ. 16 (14/26 Σεπτεμβρίου 1879). [οι ακραιώσεις ανήκουν στο κείμενο]

να εκδίδη εις την γλώσσαν ταύτην την πρώτην εφημερίδα, αλλ' ούτε ήτο δυνατόν να επιχειρηθή έκδοσις εφημερίδος υπό Έλληνας δια κερδοσκοπίαν είτε δια εθνικούς λόγους, και να συντάσσεται αγγλιστί. Αφού δια βραχύ χρόνου διάστημα εξεδίδετο ελληνιστί μικρόν προ ή μετά την αγγλικήν κατοχήν, βραδύτερον αγγλιστί ή μάλλον αγγλοελληνιστί υπό του Henry King δια του Parmer. Όπως δήποτε όμως ο Θεόδουλος Κωνσταντινίδης αμέσως μετά την «Κύπρον» εξέδιδε την εβδομαδιαίαν εφημερίδα «Κίτιον», ήτις απαγορευθείσα, κατά τας πληροφορίας μας, μετωνομάσθη «Νέον Κίτιον», εκδιδόμενον εν Λάρνακι από του 1878 μέχρι του 1882, ζήσαν τόσον χρόνον όσον και η «Κύπρος - Cyprus». Φαίνεται ότι ο Θ. Κωνσταντινίδης κατείχεν εις μέγαν βαθμόν το δαιμόνιον της μανίας εκδόσεως εφημερίδων του νεωτέρου έλληνας, διότι εκτός των δύο μνημονευθέντων φύλλων εξέδιδε και περιοδικόν τι «Ευτέρπην» μετά παραρτήματος σατυρικού δια τινάς εβδομάδας, τον «Κεραυνόν» έμμετρον ως και το δράμα Κουτσοúk Μεχμέτ. Νομίζομεν ότι έχομεν καθήκον να αναφέρωμεν ενταύθα και την πρώτην δια του τύπου αντέγκλησιν δύο συναδέλφων, του Θ. Κωνσταντινίδου δια του «Κεραυνού» σατυρίζοντας τον «Στασίνον» (1881) του Θεμ. Θεοχαρίδου, τον μετέπειτα «Φωνήν της Κύπρου», όστις και ημώνετο δια της εκδόσεως εν Λάρνακι πάλιν της «Λύρας» δια τινάς εβδομάδας, ης αναφέρομεν, από μνήμης παλαιμάχου Λαρνακέως, στίχους τινάς:

Την κυράτσαν την «Ευτέρπην» την κακόμουρην ιδέ την
με τον «Κεραυνόν» τον γυιόν της

κι άνδρα τον Κουτσοúk Μεχμέτη

Από ράκη κλοπιμαία με τον σάκκον της γεμάτον
όποθεν περνά σκορπίζει την οσμήν των αποπ...

Δότε εις την γυφτομάναν, δότε ό,τι σας ζητήση
ειδεμή, θεός φυλάξοι, όνους θα σας ζωγραφήση.

Ο ακριβής χρόνος της εκδόσεως της «Ευτέρπης», του «Κεραυνού» και της «Λύρας» δεν κατορθώθη να εξακριβωθή διά των ημερών ημετέρων ενεργειών, πάντως όμως θα είναι ούτος περίπου κατά το 1881, αφ' ου ο «Κεραυνός» ήλθεν εις αντεγκλήσεις προς τον τότε εκδιδόμενον «Στασίνον».¹³

Ο Κυριαζής θα ασχοληθεί με τις εφημερίδες και το περιοδικό του Θ. Φ. Κωνσταντινίδη δυο ακόμη φορές στα κατοπινά χρόνια και θα έχει την ευκαιρία να συμπληρώσει ζητούμενα, να επανορθώσει λάθη, αλλά και να εμπεδώσει παρανοήσεις. Το 1935, στην Κυπριακή Βιβλιογραφία του, αναφέρει:

Cyprus - Κύπρος. Η πρώτη εβδομαδιαία εν Λάρνακι πολιτική εφημερίς. Α' περίοδος «Κύπρος» έτος Α' Νο. 1ον Αυγ. 29 1878. Ελληνιστί. Διευθυντής και εκδότης Θεόδουλος Κωνσταντινίδης. (Κυκλοφορία 1000 αντίτυπα, αντι τριών πεννών). Β' περίοδος «Cyprus». Μετ' ολίγους μήνας η «Κύπρος» και το τυπογραφείον της επωλείτο εις «Henry S. King and Co», η δε εφημερίς «Cyprus» εξεδίδετο (1878) αγγλιστί και ελληνιστί υπό Parmer μέχρι Νο 273 7 Αυγούστου 1882 (:)

13. Εφ. Ελευθερία, ό.π. αρ. 464.

Κίτιον. Εβδομαδιαία πολιτική εφημερίς, εκδιδόμενη εν Λάρνακι υπό Θεοδ. Κωνσταντινίδου, ύστερον από την πώλησιν της «Κύπρου». Παυθείσα όμως επανεξεδόθη υπό του ιδίου ως «Νέον Κίτιον», έτος Α' αρ. 1ος Ιουνιος 4 1879 - Νο 220, 9 Ιουνίου 1884 εν Λάρνακι.

Ευτέρπη. Περιοδικόν εκδιδόμενον εν Λάρνακι υπό Θεοδούλου Κωνσταντινίδου. Έτος Α' αρ. 1ος 1 Δεκεμβρίου 1881 μέχρι της 15 Ιουνίου (αρ. 12), 1882, μετ' εμμέτρου παραρτήματος (αραιώς) ο «Κεραυνός».¹⁴

Οι πληροφορίες αυτές θα αποτελέσουν τη βάση αναζήτησης, από κατοπινούς ερευνητές, σε βιβλιοθήκες της Κύπρου και του εξωτερικού, των εντύπων που περιγράφει ο Κυριαζής. Έτσι διαπιστώνεται ότι σκόρπια φύλλα της εφημερίδας *Κύπρος/Cyprus*, περιλαμβανομένου και του φύλλου αρ. 1, της Α' χρονιάς, υπάρχουν μονάχα σε μια βιβλιοθήκη του εξωτερικού¹⁵, ενώ ελλειπείς σειρές της εφ. *Νέον Κίτιον* βρίσκονται και σε κυπριακές βιβλιοθήκες. Αντίτυπα της εφημερίδας *Κίτιον*, ίσως και τεύχη του περιοδικού *Ευτέρπη*¹⁶ δεν έχουν εντοπιστεί. Αν πράγματι δεν διασώθηκαν τεύχη του περιοδικού *Ευτέρπη* τούτο δεν δικαιολογείται, όμως ότι δεν εντοπίστηκαν φύλλα της εφημερίδας *Κίτιον* είναι απόλυτα δικαιολογημένο, γιατί εφημερίδα *Κίτιον* δεν εξεδόθη ποτέ!

Μια προσεκτική ανάλυση δεδομένων που υπάρχουν, και κάποιων καινούριων στοιχείων, θα οδηγήσει, πιστεύουμε, στο ασφαλές συμπέρασμα ότι οι πληροφορίες που δίνει ο Κυριαζής για την εφημερίδα - φάντασμα *Κίτιον* οφείλονται σε καλώς νοουμένη πλάνη.

1. Αν πράγματι, όπως αναφέρει ο Κυριαζής, «Όπως δήποτε όμως ο Θεόδουλος Κωνσταντινίδης αμέσως μετά την *Κύπρον* εξέδιδε την εβδομαδιαίαν εφημερίδα *Κίτιον*, ήτις απαγορευθείσα, κατά πληροφορίας μας, μετωνομάσθη *Νέον Κίτιον*», τότε κάποια ένδειξη για την «απαγόρευση» και την όλη περιπέτεια της εφημερίδας *Κίτιον* πρέπει να υπάρχει σε κατοπινά κείμενα του μαχητικότετου αρθρογράφου Κωνσταντινίδη, ο οποίος αλλού δεν χάνει ευκαιρία να επικρίνει τις αυθαιρέσιες της αγγλικής διοίκησης. Όμως, να τι γράφει στο προγραμματικό άρθρο του πρώτου φύλλου της εφημερίδας *Νέον Κίτιον*:

14. *Κυπριακή Βιβλιογραφία*, εν Λάρνακι 1935, σσ. 302, 306, 310.

Τον επόμενο χρόνο, σε ερωτηματολόγιο του Γάλλου ερευνητή André Ravry, ημ. 20 Αυγ. 1936, που του διαβιβάζεται από τον πρόξενο της Γαλλίας στη Λάρνακα Jules Lapierre, δίνει περίπου τις ίδιες πληροφορίες, [αρχείο Ν. Γ. Κυριαζή].

15. Η ύπαρξη αντιτύπων, καθώς και του πρώτου φύλλου, ήταν γνωστή σε ερευνητές από αρκετά χρόνια τώρα. Για περιγραφή του πρώτου φύλλου, βλ. Ανδρέας Κλ. Σοφοκλέους: «Το πρώτο φύλλο της πρώτης κυπριακής εφημερίδας», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, 22-23 Ιουλίου 1986.

16. Στην εφ. *Νέον Κίτιον*, έτος Γ', αρ. 126 (20 Νοεμ. / 2 Δεκεμβρίου 1881), δημοσιεύεται η ακόλουθη ανακοίνωση: «Εξεδόθη το Α' φυλλάδιον του περιοδικού συγγράμματος *Ευτέρπη*. Εμπεριέχει δε τα εξής: Αι εφευρέσεις. Το σχολείον της ηθικής. Κεμήλια. Γάμοι των Σινών. Νεος ζητών θέσιν. Ονόματα των διαπρεφάντων εν Κύπρω αρχαίων. Χορός μετημφισμένων, μελόδραμα. Ιστορία των ονομάτων Έλληνες, Ελληνικόν Έθνος, Ελληνισμός. Ποίησις. Η φιλία. Αινίγματα». Η κυπριακή σειρά του περιοδικού *Ευτέρπη* έχει, προφανώς, πρότυπό της την ομώνυμη έκδοση του Καΐρου (βλ. σημείωση 8).

ΔΥΟ ΛΕΞΕΙΣ ΑΝΤΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Μετά καρδίας πλήρους ευγνωμοσύνης προς τους φιλομούσους εκείνους πατριώτας, τους ενθαρρύναντάς με εις την έκδοσιν του νέου τούτου φύλλου εν Κύπρω, τανύω πάλιν τας χορδὰς της δημοσιογραφικής λύρας έχων ως πρόγραμμα τα εν τω πρώτῳ της πρώτης εν Κύπρω εκδοθείσης εφημερίδος δημοσιευθέντα, ἤτοι την πρόοδον της φιλότατης Πατρίδος μου. Ο τύπος, ἔγραφον εν τῷ πρώτῳ της «Κύπρου» φύλλῳ, τότε μόνον καθίσταται μοχλὸς και ελατήριον πολιτισμοῦ, ὅτε ὁ,τι χαμερπὲς, ὁ,τι δούλον, ὁ,τι τυραννικόν, ὁ,τι στάσιμον, πάντα ταῦτα τα φάσματα δεν φοβείται, ἀλλ' ἐκπέμπων κατ' αὐτῶν ὡς εὔστοχον βολήν την χρυσοφαῖ της ἀληθείας ακτῖνα, οὐ μόνον αποδιώκει και διαλύει, ἀλλὰ και καθίστησιν αὐτὰ αποτρόπαια και εἰδεχθῆ παντὶ ἔχοντι καρδίαν και αἰσθανομένῳ ὅτι ἐστὶ φως εν τῷ κόσμῳ. Και τῶνδντι. Εἰάν ὁ δημοσιογραφῶν εἶναι ὑπόχρεως να ἐπαναλαμβάνει δίκην ψιττακοῦ ὁ,τι ὁ τυχὼν Διοικητῆς ἀρέσκειται, ἢ ἔχει συμφέρον ὑπὲρ εαυτοῦ να διακηρύσσει, τότε οὐχὶ μόνον δεν ἐκπληροῖ την αποστολήν του, ἀλλὰ πολλάκις καθίσταται ακουσίως ὄργανον ἰδιοτελείας, παραβλάπτων σπουδαίως ἀντὶ να ὠφελήσῃ τα συμφέροντα της ἰδίας Πατρίδος του, ἢ της χώρας, εν η ἐκλήθη κατὰ τύχην ἵνα δια του καλάμου του ἀναπτύξῃ την κοινωνίαν και εὐθαρσῶς τα δίκαια του ἀδυνάτου καταπατούμενα, ἔστω και ὑπὸ του ἰσχυροτέρου Κυβερνήσαντος [...] Η Α. Εξοχότης ὁ Μέγας της Κύπρου Ἀρμοστής εὐηρεστήθη πρὶν της ἐντεῦθεν ἀναχωρήσεώς του να μοι χορηγήσῃ την προς έκδοσιν ἀνεξαρτήτου εφημερίδος ἄδειαν. [...]»¹⁷

Καμιὰ ἐκφραση πικρίας του ἀρθρογράφου δεν διαφαίνεται για ὑποτιθέμενη ἀπαγόρευση προηγούμενης εφημερίδας του, και ὅλες οι ἀναφορές σε προηγούμενη δημοσιογραφικὴ δραστηριότητά του ἐπικεντρώνονται στην εφημερίδα Κύπρος. Τέλος, σε κατακλείδα, ἔχουμε την πληροφορία για ἄδεια ἐκδοσης ἀνεξάρτητης εφημερίδας. Εἶναι ἤδη γνωστὸ πως η ὅλη περιπέτεια που εἶχε με τὴ δίγλωσση εφημερίδα του Κύπρος/Cyprus, οφειλόταν ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν ἐλλειψη «ἀνεξαρτησίας».

2. Στο ἀρθρο που ὁ Κωνσταντινίδης δημοσιεύει στο φύλλο ἀρ. 16 της εφημερίδας Νέον Κίτιον, στο ὁποῖο ἐγίνε ἤδη ἀναφορὰ,¹⁸ κι ὅπου προβαίνει στη σοβαρότατη κατηγορία ὅτι «Ἡθέλσαν να μας καταστρέψωσιν», προχωρεῖ να δηλώσει:

Οἱ ἀφιλοκερδῶς ὁμως και χάριν της Πατρίδος αὐτῶν ἐργαζόμενοι εἰσι φαίνεται ὡς η Λερναία Ὑδρα πολυκέφαλοι. Ἀπέμειναν ἐκπληκτοὶ και ἐμβρόντητοι ὅταν εἶδον ἡμᾶς μετὰ την ἀποκοπήν οκτῶ ἡμῶν κεφαλῶν ἀναζώντας εν τῷ «Νέῳ Κίτιῳ». Ἀπεθαρρύνθησαν οἱ δεῖλαιοι και ἐσμέν πεπεισμένοι ὅτι δεν θ' ἀποτολμήσωσι να ἐγείρωσι πλέον τον πέλεκυν.

Για μια ἀκόμη φορὰ ἐλλεῖπει οποιαδήποτε ἀναφορὰ σε ἐνδιάμεση ἐκδοση ἄλ-

17. Εφ. Νέον Κίτιον, ἔτος Α', ἀρ. 1 (23 Μαΐου / 4 Ἰουνίου 1879). [ἡ ἀραίωση της λέξης «ἀνεξαρτήτου» ἀνήκει στο κείμενο].

18. Ὁ.π., σμ. 12.

λης εφημερίδας και η αλληλουχία των εφημερίδων *Κύπρος/Cyprus* — *Νέον Κίτιον* παραμένει αδιάσπαστη.

3. Στο *Νέον Κίτιον* αρ. 22 (22 Οκτ. / 8 Νοεμβρίου 1879), ο Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης αναθυμούμενος ίσως τις εμπειρίες που είχε με την έκδοση διγλωσσων εφημερίδων, τόσο στο Κάιρο όσο και στην Κύπρο, δημοσιεύει ανακοίνωση πρόθεσής του να αρχίσει την έκδοση παραρτήματος με μεταφράσεις στα αγγλικά άρθρων της εφημερίδας.¹⁹ Δεν είναι τυχαίο ότι, στην ανακοίνωση, η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* αποδίδεται στα αγγλικά ως *Modern Citium*, που υποδηλώνει τη σύγχρονη Λάρνακα (σε αντιδιαστολή προς το αρχαίο Κίτιον), κι όχι ως *New Citium*, που θα ήταν λογικότερο αν η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* αποτελούσε διάδοχη έκδοση κάποιας εφημερίδας *Κίτιον*.³⁰

4. Το δημοσίευμα για το Λύκειο του Θ. Φ. Κωνσταντινίδη στην Αλεξάνδρεια, στο *Ημερολόγιον του 1897* του Κ. Φ. Σκόκου, αναμφίβολα πρέπει να στηρίζεται σε πληροφορίες που έδωσε ο Κωνσταντινίδης (αν δεν το έγραψε και ο ίδιος). Αλλά και εδώ δεν γίνεται αναφορά στην εφημερίδα *Κίτιον*. Αντίθετα μάλιστα, το *Νέον Κίτιον* χαρακτηρίζεται ως η *πρώτη* ελληνόφωνη εφημερίδα στην Κύπρο (η *Κύπρος/Cyprus* ήταν διγλωσση)!

5. Τέλος θα μπορούσε να προταθεί και ένα έμμεσο επιχείρημα. Ο Claude Delaval Cobham (1842-1915), Άγγλος διοικητής της Λάρνακας κατά την περίοδο 1879-1907, σεβαστός μελετητής της ιστορίας του τόπου και πρώιμος βιβλιογράφος της Κύπρου, το 1886 δημοσιεύει την πρώτη έκδοση του έργου του *An Attempt at a Bibliography of Cyprus*²¹, που περιλαμβάνει και τις εφημερίδες που εκδόθηκαν στην Κύπρο. Ο Cobham, τόσο στην πρώτη όσο και στις επόμενες εκδόσεις της βιβλιογραφίας του, καταγράφει τις εφημερίδες *Cyprus* και *Νέον Κίτιον*, δεν αναφέρει όμως καμιά εφημερίδα *Κίτιον*²² παρ' όλο που, ταυτόχρονα με τα γεγονότα που εξετάζουμε, ζει στην ίδια πόλη και ενδιαφέρεται ενεργά για την κυπριακή βιβλιογραφία.

Όλα αυτά οδηγούν στο αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα ότι ο Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης, ύστερα από την τραυματική εμπειρία της βίαιης αποξένωσής του από την πρώτη εφημερίδα του (οι λόγοι, τους οποίους υπαινίσσεται ο Κυριαζής, μπορεί να είναι οικονομικοί αλλ' είναι ίσως και πολιτικοί), ανασυν-

-
19. Και όχι μόνο τούτο. Ο Κωνσταντινίδης εκδίδει, κατά διαστήματα, και παράρτημα της εφημερίδας του στα γαλλικά, με τίτλο *Extrait de Journal Grec Neon Kitium*. βλ. εφ *Νέον Κίτιον*, αρ. 29 (15/27 Δεκ. 1879), κ.ε.
20. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί και στην πιθανή εξήγηση της παρερμηνείας από τον Ν. Γ. Κυριαζή, ο οποίος ερμήνευσε την ένδειξη *Νέον* ως συνέχεια ομώνυμης έκδοσης. Καμιά στιγμή ο Κυριαζής δεν διατείνεται ότι *είδε* φύλλο της εφημερίδας *Κίτιον*. Η απαγόρευσή της είναι ακατά πληροφορίας μας», και τούτο 37 ολόκληρα χρόνια μετά το υποτιθέμενο γεγονός.
21. β' έκδοση 1889, γ' 1894, δ' 1900, ε' 1908.
22. Εδώ πρέπει, ίσως, να επισημανθούν, χωρίς σχόλιο, οι διαφορές στα στοιχεία έκδοσης των δυο εφημερίδων, όπως παρουσιάζονται από τον Cobham και από τον Κυριαζή. *Κύπρος/Cyprus*: 1 (29 Αυγ. 1878) - 273 (7 Αυγ. 1899). [Cobham] / 1(29 Αυγ. 1878) - 273 (7 Αυγ. 1882); [Κυριαζής]. *Νέον Κίτιον*: 1 (4 Ιουν. 1879) - 220 (19 Ιουν. 1884) [Cobham] / 1(4 Ιουν. 1879) - 220 (9 Ιουν. 1884) [Κυριαζής].

τάσσεται και επιστρέφει με το *Νέον Κίτιον*, επικαλούμενος ξανά τη βοήθεια των συμπατριωτών του, στους οποίους υπόσχεται να δώσει μια ακόμη καλύτερη εφημερίδα:

Αλλ' είναι ανάγκη να είπωμεν τοις Συμπατριώταις ημών άπασαν την αλήθεια. Αι δυνάμεις ημών κατά πολύ εξησθένησαν και δια να επουλώσωμεν τας πληγάς μας απαιτείται καιρός και αδελφική των αδελφών ημών περιθάλψις. Τί δε ζητούμεν; Οι πεισθέντες ότι εξυηρητούμεν ανδρικός τας αληθή της ίδιας ημών Πατρίδος συμφέροντα να ώσι συνδρομηταί εις το φύλλον ημών και να αποτίωσιν ετησίως είκοσι φράγκα! Ημείς δ' ύπισχνούμεθα ουχί μόνον τακτικήν του δημοσιογραφικού τούτου οργάνου του Κυπριακού Λαού έκδοσιν, αλλά και να επιφέρωμεν συν τω χρόνω προϊόντι και εν τω μέτρω των δυνάμεων ημών τας δεούσας βελτιώσεις ως προς το σχήμα, την τυπογραφικήν φιλοκαλίαν, την ύλην, κτλ. κτλ. Έχοντες δι' ελπίδος ότι όλα ταύτα πραγματοποιηθήσονται τη αντιλήψει των φιλομούσων Συμπατριωτών μας και τη ακαταβλήτω θελήσει ημών, μη αποθαρρυνομένων, αλλ' ούτε αποδειλιώνων απέναντι ουδεμιάς θυσίας ή προσκόμματος, θεωρούμεν καθήκον να πληροφορήσωμεν τους Συνδρομητάς ημών πριν αποτελειώσωμεν τα εξ ανάγκης γραφέντα ολίγα ταύτα ότι το «Νέον Κίτιον» δεν εξεδόθη την παρελθούσαν εβδομάδα, ευρισκομένων ημών χάριν της συντηρήσεως αυτού εν Αιγύπτω, όπου αν δεν ετύχομεν της δεούσης υλικής υποστηρίξεως, ενεθαρρύνθημεν όμως εκ μέρους φιλομούσων Πατριωτών προς εξακολούθησιν του πατριωτικού ημών έργου.²³

Ξαναρχίζει την προσπάθεια, χωρίς να κόβει τους δεσμούς του με το παρελθόν. Όχι μόνο διατηρεί στενή επαφή με την Αίγυπτο αλλά και το τυπογραφείο όπου τυπώνει την εφημερίδα του είναι γνώριμο· εκείνο της παλιάς εφημερίδας του *Κύπρος!*²⁴ Τα γραφεία της εφημερίδας στεγάζονται σε ένα ακόμη οικείο χώρο, στο Ελληνικόν Αναγνωστήριον «Ο Κιτιεύς», όπου ο Θ. Φ. Κωνσταντινίδης, στις 23 Μαρτίου 1880²⁵, εκλέγεται μέλος της επιτροπής και γραμματέας.

Στην προσπάθειά του να καλύτερευσει την εφημερίδα δοκιμάζει κάποια στιγμή να την τυπώσει σε μεγαλύτερο σχήμα, καταφεύγοντας στο τυπογραφείο Μασκάλη, της Λάρνακας,²⁶ ξαναγυρίζει όμως, ανικανοποίητος, στο προηγού-

23. Εφ. *Νέον Κίτιον*, έτος Α', αρ. 16 (14/26 Σεπτ. 1879).

24. Printed and published at the "Cyprus" Printing Works, 63, Printing House Square, Larnaca — Cyprus. Henry S. King & Co, είναι η ένδειξη στο φύλλο αρ. 1, για να προστεθεί από τα επόμενα: Printed for the Proprietor, by Henry S. King & Co, έτσι ώστε η κυριότητα της εφημερίδας να δηλώνεται καθαρά. Έχει πικρή πείρα από παρόμοια!

25. Τα υπογραμμένα από τον Κωνσταντινίδη πρακτικά, συχνά ιδιόγραφα του, καλύπτουν την περίοδο της θητείας του (23 Μαρτίου 1880 — 22 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1881). Στη γενική συνέλευση κατά τη λήξη της θητείας του Συμβουλίου έχει την ευθύνη της λογοδοσίας. Για τελευταία φορά παρουσιάζεται η υπογραφή του σε έγγραφο της 27 Μαρτίου / 8 Απριλίου 1881, διατυπωμένο στα γαλλικά, που αποστέλλεται από τα μέλη του Αναγνωστηρίου προς τον Γλάδστωνα, όπου του ζητείται να υποστηρίξει το αίτημα για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, υπογραμμίζοντας παράλληλα και την αγάπη των μελών του Αναγνωστηρίου προς την Αγγλία.

26. *Νέον Κίτιον*, αρ. 16 (14/26 Σεπτ. 1879), 17 (21 Σεπτ. / 3 Οκτ. 1879).

μενο τυπογραφείο. Θα παραμείνει στο ίδιο τυπογραφείο, και με αναλλοίωτο σχήμα, ως το φύλλο αρ. 147 (17/29 Απρ. 1882), της Γ' χρονιάς. Δεκαπέντε μέρες πιο μπροστά είχε ανακοινώσει:

Μετά χαράς αγγέλλομεν ότι ευστήθη και εν τη πρωτεύουση Λευκωσία τυπογραφείον και lithογραφείον και ότι εν τω μέλλοντι το «Νέον Κίτιον» εκδοθήσεται εν τη κεντρικωτέρα ταύτη της Νήσου πόλει. Εάν δε υποχρεώμεν να διακόσωμεν επί τινος εβδομάδας την έκδοσιν της εφημερίδος ημών, ελπίζομεν ότι οι φίλοι συνδρομηταί θα συγχωρήσιν ημίν τούτο, αφού μάλιστα σκοπούμεν να βελτιώσωμεν επαισθητώς το σχήμα του φύλλου χωρίς να αυξήσωμεν την συνδρομήν.²⁷

Δεν μπορεί να ησυχάσει. Ανυπόμονος μετακινείται στη Λευκωσία πριν ακόμη ολοκληρωθούν οι προετοιμασίες της επαγγελλόμενης μεταμόρφωσης της εφημερίδας του:

Εκδίδομεν εν μικρώ σχήματι το «Νέον Κίτιον» και την εβδομάδα ταύτην, ελπίζοντες ότι την προσεχή δυνηθησόμεθα να εκπληρώσωμεν την προς τους αξιοτίμους Συνδρομητάς ημών δοθείσαν υπόσχεσιν.²⁸

Το επόμενο φύλλο²⁹ τυπώνεται οριστικά πια στη Λευκωσία, στο τυπογραφείο «Η Λευκωσία», σε μεγάλο σχήμα,³⁰ με ειδικά σχεδιασμένο καλλιτεχνικό τίτλο τον οποίο, χωρίς αμφιβολία, έφερε από την Αίγυπτο, και χωρίς να υποχρεωθεί να διακόψει για μερικές εβδομάδες την έκδοση όπως προειδοποιούσε τους αναγνώστες του. Σε κύριο άρθρο του, το οποίο απευθύνει «τοις κ.κ. Συνδρομηταίς του Νέου Κιτίου», διακηρύττει:

Ο τύπος τότε μόνον καθίσταται μοχλός και ελατήριο πολιτισμού, οπότεν κατανοηται η αληθής αυτού αποστολή, διότι δημοσιογραφία άνευ αρχών και πολιτικού προγράμματος είναι πλοίον άνευ πωξίδος και χρησιμεύει μάλλον προς έξαψιν των πνευμάτων ή προς ωφέλειαν του τόπου του οποίου την κοινήν γνώμην επαγγέλλεται ίνα διαφωτίση [...] Είναι εσφαλμένη η ιδέα των νομιζόντων ότι αι εφημερίδες ανήκουσιν εις τους συντάκτας αυτών. Αι εφημερίδες ανήκουσιν εις τα έθνη, ίδια δε εις τον τόπον εν ω εκάστη τούτων εκδίδεται, οι δε κατά καιρούς συντάκται εισίν απλώς οι διαχειρισταί και καλλιεργηταί ξένου κτήματος, εισίν εντολοδόχοι υπεύθυνοι ου μόνον προς την Κυβέρνησιν, αλλά και προς το έθνος των, ζώντες μεν εκ της εργασίας αυτών, αλλά και υπόχρεοι να προσπαθώσι πάντοτε υπέρ της αναπτύξεως και βελτιώσεως του εμπιστευθέντος αυτοίς κτήματος. Η εφημερίς δεν είναι εμπόρευμα προς κερδοσκοπίαν, είναι εθνικόν κτήμα. Δεν ανακηρύττομεν δια τούτων νέας αρχάς, αλλ' εκτιθέμεθα το πράγμα κατά την αληθή αυτού σημασίαν».

27. Νέον Κίτιον, αρ. 145 (2/14 Απρ. 1882).

28. Νέον Κίτιον, αρ. 148 (3/15 Μαΐου 1882).

29. Νέον Κίτιον, αρ. 149 (15/27 Μαΐου 1882).

30. Προς το τέλος της έκδοσής του το Νέον Κίτιον επιστρέφει και πάλιν στο μικρό σχήμα και στον αρχικό τίτλο με απλούστερα τυπογραφικά στοιχεία, αλλά τόπος έκδοσης παραμένει η Λευκωσία.

Το *Νέον Κίτιον* συνεχίζει να εκδίδεται στη Λευκωσία για όλη την υπόλοιπη διάρκεια της ζωής του, με την ίδια μαχητική αρθρογραφία. Τα «φλογερά άρθρα» του — όπως χαρακτηρίζονται στο κείμενο του *Ημερολογίου* του Κ. Φ. Σκόκου — διαβάζονται και εκτός Κύπρου και συμβάλλουν στην ενημέρωση, ακόμη και των ξένων, για τις πραγματικές συνθήκες στην Κύπρο κατά τα πρώτα χρόνια της αγγλικής κατοχής και για τις εθνικές προσδοκίες των Ελλήνων κατοίκων.³¹ Κάποια στιγμή, ο Κωνσταντινίδης, κουρασμένος ίσως από την προσπάθεια, θα διακόψει την έκδοση και θα ξαναγυρίσει στην Αίγυπτο όπου αφιερώνεται και πάλιν στην εκπαίδευση.³² Εντωμεταξύ η Κύπρος έχει αποκτήσει κι άλλες εφημερίδες. Ο σπόρος που φύτεψε ο πρωτοπόρος Θεόδουλος Φ. Κωνσταντινίδης δεν πήγε χαμένος.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Λάρνακα, 2 Αυγούστου 1989

31. Ότι τούτο δεν είναι υπερβολή φαίνεται, ενδεικτικά, και από το ακόλουθο κείμενο, δημοσιευμένο στο *Νέον Κίτιον*, έτος Γ', αρ. 119 (2/14 Οκτ. 1881): «Τα *Ημερήσια Νέα* του Λονδίνου ανεδημοσίευσαν εν τω υπό ημερ. 16 Σεπτεμβρίου φύλλω αυτών περιλήψιν άρθρου τινός του *Νέου Κιτίου*, επιγραφομένου «Ανακρίβειαι και παρεξηγήσεις»*. Χαίρομεν αληθώς βλέποντες ότι οι Συντάκται των σπουδαίων τούτων φύλλων δεν απαξιούσι να ρίπτωσι συχνάκις τα βλέμματα επί του ημετέρου φύλλου, όπερ, ως και τα *Ημερήσια Νέα* βεβαιούσιν, αντιπροσωπεύει αληθώς την κοινήν εν Κύπρω γνώμην, μ' όλας τας επισήμους διαμαρτυρήσεις της Α. Εξοχότητος» [*Πρόκειται για άρθρο που δημοσιεύτηκε στο φύλλο αρ. 116 (11/23 Σεπτ. 1881), όπου επικρίνεται η οικονομική πολιτική της Κυβέρνησης Κύπρου, με την ευκαιρία πρόσφατης έκθεσης του Μ. Αρμυστή, όπου αναφερόταν ότι «είναι αναμφίλεκτον ότι η θέσις των αγροτών εν Κύπρω εβελτιώθη υπό την βρετανική αρχήν»].
32. Είναι χαρακτηριστικό ότι και κατά τα χρόνια που αγωνιζόταν να στηρίξει τις εφημερίδες του στην Κύπρο εξακολουθεί να έχει και εκπαιδευτική δραστηριότητα. Το 1878-1879 διδάσκει στο Αλληλοδιδακτικό Σχολείο Λάρνακας και κατά την περίοδο 1881-1883 εργάζεται ως γαλλοδιδάσκαλος σε σχολεία της πόλης. Κι ακόμη, προς το τέλος της εκδοτικής - δημοσιογραφικής σταδιοδρομίας του στην Κύπρο, αυξάνει τις δραστηριότητές του! «Ειδοποιήσις: Ο υποφαινόμενος έχω την τιμήν να πληροφορήσω τους αξιοτίμους Αναγνώστας του "Νέου Κιτίου" ότι λαβών την άδειαν παρά του κ. Αρχιδικαστού ήρχισα να εξασκώ το του δικηγόρου επάγγελμα. Οι έχοντες ανάγκην των υπηρεσιών μου δύναται να αποταθώσι προς εμέ ευρισκόμενον εν τω εν τω τυπογραφείω γραφείω μου. Θ. Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Συντάκτης του "Νέου Κιτίου"», *Νέον Κίτιον*, 206 (10/22 Οκτ. 1883).

ΓΟΥΤΕΜΒΕΡΓ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ

Θ' ἀρχίσω τώρα νὰ σᾶς πῶ γιὰ τὴν τυπογραφία,
 ποὺ φώτισε ὄλους ἐμᾶς, μὲ πόλικο βιβλία.
 Αὐτὰ πο' ννὰ σᾶς πῶ τωρὰ, ἀπὸ μικρὸς τὰ εἶδα,
 ποὺ δούλευα συνέχεια σὲ μιὰν ἔφημερίδα.

Πρῶτο μέρος

Σ' ἓνα στασίδι βρίσκεται, μιὰ κάσια μὲ κουτάκια.
 κι' εἶναι γεμάτα ἀρκετὰ μὲ κάτι μολυβάκια.
 Καὶ ἔχουν στὸ κεφάλι τους, ὠραία γραμματάκια,
 ποὺ δώσαν φῶς εἰς τοὺς λαούς, κι' ἀνθρώπους καὶ παιδάκια.
 Ἔχει καὶ μιὰν μηχανή, μὲ τέσσερα ποδάρια,
 δύο δεξιὰ καὶ δύο ζαβρά, κι' εἶναι λίγον ἀνάрко.
 Ἐσὰν τοῦ Γουτεμβέργιου μοιάζει τέλεια ἡ ἰδία,
 δύο ἄτομα δουλεύουν τὴν, τυπώνουσι βιβλία.
 Ὁ ἓνας βάλλει τὸ χαρτίκι, ὁ ἄλλος μελανιάζει,
 διπλώνει τὴν, πρεσάρει τὴν, καὶ τὸ χαρτὶ ἀλλάζει.
 Τιμὴ στὸν Γουτεμβέργιο, ἄξιον ἐφευρέτην,
 ποὺ σκάλισε τὰ γράμματα εἰς τὰ παλιὰ τὰ ἔτη.
 Ἦταν τεχνίτης ἄξιος καὶ σκάλιζε διαμάντια,
 καὶ πέτρες κι' ἄλλα πράγματα καὶ στόλιζε παλάτια.
 Ἦταν ποὺ οἰκογένεια τῶν εὐγενῶν ἀνθρώπων,
 καὶ οἱ γονεῖς δὲν ἤθελαν νὰ πάει σ' ἄλλο τόπο.
 Εἶχε δουλειὰ πολὺ καλὴ κι' ἦταν εὐτυχισμένος,
 ὕστερα ὅμως βρέθηκε λίγο δυστυχισμένος.
 Κληρονομία ποὺ τοὺς γονεῖς εἶχε νάκκο μεγάλη,
 κι' οἱ οἰκονομίες του καλές, δύναμνος ἦταν ἄλλη.
 Ὅλα σχεδὸν τὰ ξόδεψε γιὰ τὴ καλὴ δουλειὰ του,
 μ' ἀθάνατο ἔν πόμεινε στὸν κόσμον τ' ὄνομά του.
 Στοιχεῖα ἔχουσε πολλὰ μεγάλη ποικιλία
 κι' ἀρχίσαν νὰ τυπώνουσι τὰ χρήσιμα βιβλία.
 Ἀγία Γραφὴ τυπώσασι, πρῶτα σὲ χιλιάδες,
 μὲ πίστη τὴν ἐδιαβάζαν διακόνοι καὶ παπάδες.
 Παντοῦ ἰδρύσασι πολλὰ καλὰ τυπογραφεῖα,
 εἰς τὴν Εὐρώπῃ καὶ παντοῦ Γαλλία κι' Ἰταλία.
 Νέοι πολλοὶ εὐρέθησαν κι' ἐγίναν τυπογράφοι,
 καὶ γιὰ εἰκονογράφηση ἦταν οἱ τσιγγογράφοι.
 Στ' ἀριστερὸ τὸ χέρι τους, κρατούσαν συνθετήρι,
 καὶ δούλευαν ὀλημερίς, ὥσπου ὁ ἥλιος γύρει.
 Τῶν ἐκκλησιῶν τυπώνασι, παρα πολλὰ βιβλία.
 καὶ ἄλλα τόσα τυπώνασι, γιὰ ὅλα τὰ σχολεῖα.
 Βιβλιοθῆκες γέμισαν τουρλου- τουρλοῦ βιβλία,
 καὶ δώσαν ἀνθιση πολλὴ εἰς ὅλη τὴ παιδεία.

Μικροί, μεγάλοι πήγαιναν, τότες εἰς τὰ σχολεῖα,
καὶ μάθαιναν τὰ γράμματα, ἀπάνω στὰ θρανία.
Δασκάλοι βρέθησαν πολλοί, ἐργάζονταν μὲ τάξη
τοὺς μαθητὰς διδάσκασι εἰς ὅλα τοὺς τὰς τάξεις.
Τεχνίτες κι' ἐπιστήμονες, γεμῶσασι οἱ τόποι,
κι' ἐλευθερία ἔλαβαν γυναῖκες καὶ ἄνθρωποι.

Δεύτερο μέρος

Σὲ μιὰ μεγάλη αἴθουσα, εἶχε πολλὰ στασίδια,
καὶ πάνω τοὺς εὐρίσκονταν κάσιες μὲ τὰ μολύβια.
Εἶχε καὶ μία μηχανὴ κυλινδρική μεγάλη,
καὶ μία ποδοκίνητη, δίπλα τῆς ἦταν ἄλλη.
Ἐμπρὸς τῆς κάσιας βρίσκονταν, χειρόγραφα γραμμένα,
καὶ γιὰ ἀσφάλεια αὐτῶν, μὲ δείκτη τσιλλημένα.
Σὲ ἄλλη κάσια βρίσκονταν, σελίδες τοῦ βιβλίου.
ποὺ δόθησαν γιὰ νὰ γινοῦν νὰ μοιάζει τοῦ ἰδίου.
Ἐργάτες εἶχε στὴν σειρά, καὶ δούλευαν μὲ τάξη,
ἐργάζονταν σὰν ἀργαλιό, που βκάλλασι μετὰξι.
Στοιχεῖα βάλουν στὴ σειρά, καὶ τὴ γραμμὴ γεμώνουν,
διαβάζουν τα, μὲ προσοχή, τὰ λάθη διορθώνουν.
Στιλλέττα πιὸν ἀλλάσουσι, νέα γραμμὴ ἀρχίζουν,
τρίτη τετάρτη καὶ λοιπὲς ἀμέσως συνεχίζουν.
Γραμμὲς πολλὲς ἐκάμασι, γεμώνουν συνθετήρι,-
πᾶς τὸ γαλαί φκερώνουν το, μὲ προσοχή μὲν γύρει.
"Ἄμα γεμῶσουν τὰ γαλαί, βρέχουντα μὴ σκορπίσουν,
μὲ σπάγγο λίγο δυνατὸ, ἀμέσως νὰ τὰ δῆσουν.
Τρίφουν μελάνι καθαρὸ στοιχεῖα μελανιάζουν
βρέχουν χαρτὶ νὰ μαλακὸ διορθωθῶσι τὰ βγάξουν.
Στέλλουν τα στὸ διορθωτὴ, γιὰ νὰ τὰ διορθώσῃ,
τὰ λάθη ποῦχουν οἱ γραμμὲς εὐθὺς νὰ σημειώσῃ.
Οἱ διορθώσεῖς ἔγιναν, τὲς ἐπιστρέφουν πίσω,
τὰ λάθη νὰ διορθωθοῦν, νὰ μὴν τὰ φήσουν πίσω.
Τσιμπίδα παίρνουν στὸ δεξί, στοιχεῖα ἀφαιρούσι,
στὰ λάθη ποῦ γινήκασι, ὀρθὰ νὰ προστεθοῦσι.
"Ὅλα τώρα ἔντοιμα καὶ τὴ σειρά ἔν ἄλλη,
σελίδες νὰ τὰ κάμουσι μὲ τέχνη πιὸ μεγάλη.
Ὀκτῶ σελίδες κάμνουσι, στὴ μηχανὴ νὰ μπούσι,
μὲ προσοχή νὰ σφηνωθοῦν μετὰ νὰ τυπωθοῦσι.
Βγάζουν μιὰ πρόβα γιὰ νὰ δοῦν τὰ λάθη ἂν γινήκαν,
καὶ βρέθησαν ὅλα σωστά, γιὰ τύπωμα δοθήκαν.
Ἐργάτης λίγο δυνατός, τὴ μηχανὴ γυρίζει,
ὥσπου τῆς βάλλουσι χαρτί, γρήγορα συνεχίζει.
Τὸ πρῶτο ὀκτασέλιδο ἀμέσως ἐτυπώθη,
τὸ δεύτερο στὸ πιεστὴ γιὰ τύπωμα ἐδόθη.

Τυπώσαν ὅσα ἤθελαν, νέες σελίδες βάζουν,
 ἐκείνες πού τυπώθησαν, στὸ σίγγο κατεβάζουν.
 Πρῶτα πλυννίσκουν τες καλά, γιὰ νὰ διαλυθοῦσι,
 στες κάσιες τους μὲ προσοχὴ στες θήκες τους νὰ μπούσι.
 Συνέχεια ἀρχίζουν νὰ στοιχειοθετοῦσι,
 τελειώνουν τὸ βιβλίο τους, καὶ ἄλλον ἀρχινοῦσι.
 Σελίδες πού γινήκασι ὅλες θὰ τυπωθοῦσι,
 φυλλάδια πού ἔγιναν καλά νὰ διπλωθοῦσι.
 Σχημάτισμα καὶ ράψιμο κόλλημα του ξωφύλλου,
 βιβλία εἶναι ἔτοιμα γιὰ μαθητὲς σχολείου.
 Τυπογραφία φώτῃσε βελτίωσε τὰ πάντα,
 περγαμηνὲς καὶ πάπυροι θὰ μένουν εἰς τῆ πάντα.
 Στὸν ἀγῶνα τῶν ἐλλήνων, γιὰ τὴν ἐλευθερία,
 βοήθησε πάρα πολύ, καὶ ἡ τυπογραφία.
 Τυπογραφεῖα ἴδρυσαν στὰ σκλαβωμένα μέρη,
 τυπώννασι διαταγές, γιὰ κάθενα λημέρι,
 "Ἐως ἐδῶ πού σταματῶ σχεδὸν ὅλα ἀλλάζουν,
 στοιχεῖα μηχανήματα μὲ τὰ παλιὰ δὲν μοιάζουν.
 Νεώτεροι ἀπὸ ἐμὲ ἄς γράψουν ἱστορία,
 νὰ φυλακτοῦν αἰῶνια σὲ ὅλα τὰ μουσεῖα.
 Θεὲ μου παντοδύναμε κριτὰ δικαιοσύνης
 τὸν κόσμο ὅλο φώτῃσε στὸ δρόμο τῆς εἰρήνης.

ΩΜΑΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
 (παλιὸς τυπογράφος)

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Προβληματισμός μέσ' από παλαιά έντυπα

Σε πρόσφατο τεύχος του περιοδικού «*Νέα Εποχή*» (αρ. 194, Γεν.-Φεβρ. 1989, σσ. 60-62) η Emine Adali δημοσιεύει μια πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της για την τουρκοκυπριακή λογοτεχνία. Ανάμεσα σ' άλλα γράφει ότι από το 1878 (εμφάνιση της τυπογραφίας στην Κύπρο) μέχρι το 1914 (προσάρτηση της Κύπρου στην Αγγλία) κυκλοφόρησαν στην Κύπρο 600 έντυπα, από τα οποία μόνο 50 στην τουρκική γλώσσα. Δε θα ήθελα εδώ να αμφισβητήσω τον αριθμό που προτείνει η Adali. Μια δική μου έρευνα, που ήταν, νομίζω, εξονυχιστική, περιορίστηκε στα έντυπα υπ' αριθ. 585-791, που κατατέθηκαν, σύμφωνα με την κειμένη νομοθεσία, στο Γραφείο του Αποικιακού Γραμματέα. Το έντυπο υπ' αριθμό 585 της 27ης Οκτωβρίου 1913 είναι ποιητάρικη φυλλάδα του Χρ. Παλαίση για τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο και κατατέθηκε στις 29.10.1913, ενώ το έντυπο υπ' αριθμό 791 του Δεκεμβρίου του 1922 είναι το βιβλίο του Νίκου Θ. Αντωνιάδη «*Ιφιγένεια η εν Ταύροις*», που κατατέθηκε στις 9.1.1923. Καλύφθηκε, δηλαδή, συνολικά ένας αριθμός από 206 έντυπα. Από το σύνολο αυτό των 206 εντύπων βρήκα ότι ήταν γραμμένα στα τουρκικά (σε αραβική, βέβαια, γραφή) μόνο τα εξής δέκα (10):

Α' Βιβλία που εκδόθηκαν στα τουρκικά (αραβική γραφή) από το 1913-1922

(Οι τίτλοι δίνονται από αγγλική μετάφραση. Οι τριψήφιοι αριθμοί δίπλα από τον αύξονα αριθμό αποτελούν τον επίσημο αριθμό καταγραφής τους στο Γραφείο του Αποικιακού Γραμματέα)

1.626 HUSSEIN HIFZI, *Προσπέλαση στο οθωμανικό αλφάβητο*. Εκδότης Mehmed Ihsan. Λευκωσία 1916. Εκ του Τυπογραφείου «Παρνασσός».

Θέμα: Το τουρκικό αλφάβητο. Οι τουρκικοί (αραβικοί) κύριοι αριθμοί από το 1-100. Ασκήσεις ανάγνωσης. Προσευχές.

(Σελίδες 24, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 1.000)

2.637 A. JEZMI, *Ηθικοπλαστικά αναγνώσματα για μικρούς*. Εκδότης Mehmed Ihsan. Λευκωσία 1916.

Θέμα: Απλές ασκήσεις ανάγνωσης σε μορφή σύντομων ιστοριών γύρω από καλά παιδιά κτλ.

(Σελίδες 12, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 1.500)

3.641 M. NIAZI, *Τουρκικό αλφάβητο*, Εκδότης Hussein Veysi, έμπορας και βιβλιοπώλης, Λευκωσία 1916. Τύποις «Φωνή της Κύπρου».

Θέμα: Βιβλίο που εγκρίθηκε για τα μουσουλμανικά δημοτικά σχολεία της Κύπρου από το Canon Newham, Επόπτη Σχολείων.

(Σελίδες 21, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 2.000)

4.642 A. JEZMI, *Ηθικοπλαστικά αναγνώσματα για μικρούς*. Εκδότης Hussein

Veysi, έμπορας και βιβλιοπώλης. Λευκωσία 1916. Τυποίς «Φωνή της Κύπρου».

Θέμα: Απλές ασκήσεις ανάγνωσης σε μορφή σύντομων ιστοριών γύρω από καλά παιδιά κτλ. (βλ. και αρ. 637)

(Σελίδες 12, τιμή 1 γρόσι, αντίτυπα 1.200)

5.643 IBRAHIM HILMI, *Το χρυσό κλειδί*. Είσοδος στο χρυσό βιβλίο. Τουρκικά ουσιαστικά και αναγνώσματα σύμφωνα με το αλφάβητο. Εκδότης Hassan ... (?) Λευκωσία 1916. Εκ του Τυπογραφείου «Παρνασσός».

Θέμα: Ασκήσεις ανάγνωσης και ονόματα εποχών, μηνών, ημερών, επαγγελματιών, οργάνων κ.ά.

(Σελίδες 48, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 650)

6.647 HUSSEIN HIFZI, *Προσπέλαση στο οθωμανικό αλφάβητο*. Η διδασκαλία του στα μουσουλμανικά δημοτικά σχολεία της νήσου Κύπρου είναι εγκεκριμένη και εισήχθη στο πρόγραμμα από τον Επόπτη Παιδείας. Εκδότης Hussein Veysi, έμπορας και βιβλιοπώλης. Λευκωσία (Φεβρ.) 1917. Εκ του Τυπογραφείου «Παρνασσός».

(Σελίδες 20, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 1.000)

7.662 HUSSEIN HIFZI, *Προσπέλαση στο οθωμανικό αλφάβητο*. Η διδασκαλία του στα μουσουλμανικά δημοτικά σχολεία της Κύπρου είναι εγκεκριμένη και εισήχθη στο πρόγραμμα από τον Επόπτη Παιδείας. Εκδότης Hussein Veysi, έμπορας και βιβλιοπώλης. Λευκωσία (Σεπτ.) 1917. Έκδοση δεύτερη.

(Σελίδες 20, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 1.400)

8.694 HUSSEIN JUHDI, *Αγγλο - Τουρκικός Οδηγός*. Μέρος I (Με ενσωματωμένη Γραμματική). Με την πένα του H. Juhdi. Εκδότης Hussein Ginhis. Λευκωσία 1918.

(Σελίδες 73, τιμή 2 σελίνια, αντίτυπα 600)

9.744 PIPELIZADE ZIA (Λάρνακος), *Ο οίκος των ψυχών*, Λευκωσία 1921. Τυποίς "Dogru Yol".

Θέμα: Η Θρησκευτικότητα και επιστήμη του πνεύματος του ισλαμισμού. Ηθικοπλαστικά και κοινωνικά θέματα.

(Σελίδες 66, τιμή δεν αναφέρεται, αντίτυπα 365)

10.757 HASSAN GINKIZ, *Βιβλίο των εμπόρων*. Σε τρία φυλλάδια. Λευκωσία 1920.

(Σελίδες 16, τιμή 3 γρόσια, αντίτυπα 500)

Μελετώντας τον πιο πάνω κατάλογο των τουρκικών βιβλίων μπορεί κάποιος να εξαγάγει τα ακόλουθα συμπεράσματα:

α) Όλα τα βιβλία είναι γραμμένα (όπως ήταν φυσικό, άλλωστε) σε αραβικό αλφάβητο. Η δυσκολία αυτή του αλφαβήτου αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη της έντεχνης και γραπτής λογοτεχνίας.

- β) Κανένα βιβλίο δεν είναι λογοτεχνικό. Αυτό είναι πολύ σοβαρό και μπορεί να είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, που πρέπει οπωσδήποτε να μελετηθούν. Μήπως η τουρκοκυπριακή κοινότητα αντιμετωπίζει κρίση ταυτότητας; Μήπως το μορφωτικό επίπεδο ήταν τόσο χαμηλό που δεν επέτρεπε την ενασχόληση με τη λογοτεχνία; Μήπως οι πνευματικές ανάγκες της τουρκοκυπριακής κοινότητας ικανοποιούνταν ενμέρει από την ελληνοκυπριακή κοινότητα; (στον τομέα του θεάτρου, του κινηματογράφου, της λαϊκής ποίησης, του θεάτρου σκιών, των διαλέξεων, των βιβλίων κ.ά.)
- γ) Τα επτά (7) από τα δέκα (10) βιβλία (70%) είναι σχολικά.
- δ) Τα έξι (6) από τα επτά (7) (85.7%) αυτά βιβλία είναι ηθικοπλαστικά και μόνο το ένα (υπ' αρ. 1) καταπιάνεται με την αριθμητική. Η μόρφωση που δινόταν στις τουρκοκυπριακές μάζες ήταν, φαίνεται, στο ηθικοπλαστικό επίπεδο και περιοριζόταν στην εκμάθηση του αλφαβήτου και στην ανάγνωση.
- ε) Από τα δέκα έντυπα τα πέντε (5) (βλ. υπ' αρ. 1, 3, 4, 5, 6, ίσως και το 7) έχουν εκτυπωθεί σε ελληνικά τυπογραφεία της Λευκωσίας. Πρόκειται για το τυπογραφείο της «Φωνής της Κύπρου» και του «Παρνασσού». Ένα έντυπο, το υπ' αρ. 9, είναι τυπωμένο στο τούρκικο τυπογραφείο της Λευκωσίας "Dogru Yol". Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι πώς θα μπορούσε ν' αναπτυχθεί η λογοτεχνία της τουρκοκυπριακής κοινότητας, σε μια στιγμή που αυτή στερούνταν τεχνικών (το λιγότερο) μέσων; Μήπως θα πρέπει να εξεταστεί το ενδεχόμενο ύπαρξης τότε κοινής και ενιαίας κουλτούρας και πολιτιστικής ζωής;
- στ) Τα οκτώ από τα δέκα βιβλία έχουν εκδότη το Mehmed Ihsan (αρ. 1 και 2), το Hussein Veysi (αρ. 3, 4, 6, και 7), το Hassan (αρ. 5) και το Hussein Ginghis (αρ. 8). Φαίνεται ότι οι τουρκοκύπριοι συγγραφείς σχολικών βιβλίων δεν είχαν επαρκή οικονομικά μέσα για εκτύπωση των βιβλίων τους, γι' αυτό αναζητούσαν εκδότες, που δεν ήταν άλλοι από τους εμπόρους και τους βιβλιοπώλες, που αναλάμβαναν τις εκδόσεις αυτές με το αζημίωτο. Διαφορετικά τι έμποροι θα ήταν; Γιατί δεν αναλάμβαναν και την έκδοση λογοτεχνικών βιβλίων; Μήπως δεν υπήρχαν τέτοια βιβλία ή μήπως δεν συνέφερε και γιατί (δεν υπήρχε αναγνωστικό κοινό;) η έκδοση τέτοιων βιβλίων;
- ζ) Τα βιβλία, αν και γραμμένα από Τούρκους, μιλούν για οθωμανικό αλφάβητο και μουσουλμανικά σχολεία.

Ας δούμε όμως τι συμβαίνει με τα ελληνικά έντυπα. Αυτό που έχω να παρατηρήσω είναι ότι από τα 196 τόσα έντυπα που κυκλοφόρησαν κατά την υπό εξέταση περίοδο, σχολικά είναι μόνο τα 23 (11.73%). Τα υπόλοιπα 173 είναι έντυπα ποικίλης ύλης. Μέσα από τα έντυπα αυτά παρελαύνει μπρος στα μάτια του αναγνώστη λογοτεχνική εργασία των Ν. Νικολαΐδη, Ν. Αντωνιάδη, Γιάννη Σταυρινού Οικονομίδη, Ιω. Καραγεωργιάδη, Απ. Φιλύρα, Π. Βαλδασερίδη, Ιω. Περδίου, Γ. Λαφφόν κ.ά.

Μα και αν ακόμα περιορίσουμε την έρευνά μας στα σχολικά έντυπα, θα διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μια πολυφωνία και ένα ευρύ φάσμα θεμάτων και συγγραφέων. Από τον πίνακα σχολικών βιβλίων που ακολουθεί μπορεί κάποιος να παρατηρήσει ότι:

- α) Συγγραφείς και εκδότες σχεδόν ταυτίζονται (εξαιρούνται οι αριθμοί 9, 12, 13, 17 και 20, όπου ως εκδότης αναφέρεται το βιβλιοπωλείο Κ.Γ. Ρώσσο, που, ως σημειωθεί, πέρα από τα σχολικά βιβλία, ανέλαβε την έκδοση και λογοτεχνικών έργων).
- β) Τα θέματα των βιβλίων δεν είναι περιορισμένα, αλλά αγκαλιάζουν ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων (ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, θρησκευτικά, απαγγελία, φυσικά, γεωπονικά κ.ά.).
- γ) Η ύλη των βιβλίων είναι ανάλογη με το επίπεδο και την ηλικία των μαθητών.
- δ) Φαίνεται ότι η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων της Κύπρου επιτυγχάνεται μέσα από βιβλία που, κατά κάποιο τρόπο, δεν αγνοούν τα ελλαδικά βιβλία και τα ελληνικά αναλυτικά προγράμματα.
- ε) Τα βιβλία ποικίλλουν σε έκταση και οπωσδήποτε καλύπτουν, όταν δεν το εξαντλούν, το θέμα τους.

Β' Βιβλία που εκδόθηκαν για τα ελληνικά δημοτικά σχολεία της Κύπρου από το 1912-1922

1. (Αρ. 607) *Ιερά Ιστορία Παλαιάς Διαθήκης*, (Μετ' εικόνων). Διά τη Γ' και Δ' τάξιν των Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου. Συνωδά τοις εν Κύπρω ισχύουσιν αναλυτικούς προγράμματα. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1912. Τύποις «Λευκωσίας» Πετρίδου και Νικολάου.
(Σελίδες 45, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 2.000)
2. (Αρ. 608) *Ιερά Ιστορία Καινής Διαθήκης* (Μετ' εικόνων). Διά την Γ' και Δ' τάξιν των Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου. Συνωδά τοις εν Κύπρω ισχύουσιν αναλυτικούς προγράμματα. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1912. Τύποις «Λευκωσίας» Πετρίδου και Νικολάου.
(Σελίδες 32, τιμή 60 παράδες, αντίτυπα 2.000)
3. (Αρ. 609) *Ελληνικόν Αλφαβητάριον*. Τεύχος Πρώτον. Προς χρήσιν της Πρώτης Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Έκδοσις Δευτέρα. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1914. Τύποις «Ελευθερίας».
(Σελίδες 40, τιμή 30 παράδες, αντίτυπα 7.500)
4. (Αρ. 610) *Παιδική Κυψέλη*. Αλφαβητάριον. Τεύχος Δεύτερον. Προς χρήσιν της Α' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1914. Τύποις «Ελευθερίας».
(Σελίδες 24, τιμή 2 γρόσια, αντίτυπα 3.750)
5. (Αρ. 611) *Παιδικός Θησαυρός*. Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν της Δευτέρας τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων.

Καταρτισθέν εκ των εκλεκτοτέρων κεφαλαίων των μέχρι τούδε εκδοθέντων και εγκριθέντων αναγνωστικών βιβλίων εν Ελλάδι. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1914. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 88, τιμή 3 γρόσια, αντίτυπα 3.750)

6. (Αρ. 612) *Η Μέλισσα*. Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν της Γ' και Δ' Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Καταρτισθέν εκ των εκλεκτοτέρων κεφαλαίων των μέχρι τούδε εκδοθέντων και εγκριθέντων αναγνωστικών βιβλίων εν Ελλάδι. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1914. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 96, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 3.500)

7. (Αρ. 613) *Σχολικός Αστήρ*. Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Διά την Ε' και Στ' Τάξιν των Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου Αμφοτέρων των Φύλων. Έκδοσις Δευτέρα. Εκδότης Απόστολος Χ. Ιωαννίδης. Εν Λευκωσία 1914. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 128, τιμή 5 γρόσια, αντίτυπα 2.250)

8. (Αρ. 614) Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ Δημοδιδασκάλων, *Προσευχαί προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων Αμφοτέρων των Φύλων*. Συμφώνως προς τα ισχύοντα εν Κύπρω Νέα Αναλυτικά Προγράμματα. Εν Λευκωσία (Κύπρου). Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 16, τιμή 1 1/2 γρόσια, αντίτυπα 5.000)

9. (Αρ. 638) Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, *Φυσική Πειραματική*. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων συμφώνως προς το ισχύν Πρόγραμμα. Κύκλος Πρώτος. Εκδότης Κ. Γ. Ρώσσοσ. Εν Λευκωσία 1916. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 52, τιμή 3 1/2 γρόσια, αντίτυπα 3.000)

10. (Αρ. 639) ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΡΔΙΟΥ, *Νέα Σχολική Μούσα*. Μετά πολλών νέων διαλόγων, ποιημάτων και μονολόγων. Προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1916. Τύποις «Ελευθερίας». Απαγορεύεται η ανατύπωσις και αναδημοσίευσις.

(Σελίδες 50, τιμή 5 γρόσια, αντίτυπα 3.000)

11. (Αρ. 653) Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ Δημοδιδασκάλων, *Προσευχαί προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων Αμφοτέρων των Φύλων*. Συμφώνως προς τα ισχύοντα εν Κύπρω Νέα Αναλυτικά Προγράμματα. Έκδοσις Δευτέρα. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1917. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 16, τιμή 1 1/2 γρόσια, αντίτυπα 6.000)

12. (Αρ. 660) Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, Δημοδιδασκάλων, *Φυσική Πειραματική*. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων συμφώνως προς το ισχύν Πρόγραμμα. (Κύκλος Δεύτερος). Εκδότης Κ. Γ. Ρώσσοσ. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1917. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 48, τιμή 3 1/2 γρόσια, αντίτυπα 3.000)

13. (Αρ. 661) Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, *Δημοδιδασκάλων, Φυσική Πειραματική*. Προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων συμφώνως προς τα νέα Προγράμματα. Κύκλος Δεύτερος. Εκδότης Κ. Γ. Ρώσσος. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1917. Τύποις «Ελευθερίας».
(Σελίδες 52, τιμή 3 γρόσια, αντίτυπα 3.000)
14. (Αρ. 674) Τάξις Τρίτη. Αριθμητικαί Ασκήσεις και Προβλήματα. Προς χρήση των Μαθητών της Τρίτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Υπό Α. Ι. Παπαϊωάννου, Πρωτοβαθμίου Δημοδιδασκάλου. Εν Λευκωσία. Εκ του Τυπογραφείου της «Ελευθερίας» 1918.
(Σελίδες 42, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 2.000)
15. (686) Λεκτικά Ασκήσεις, ήτοι, Συνδιαλέξεις, Μύθοι, Παραμύθια και Ποιήματα διά την Α' και Β' Τάξιν των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Υπό Α.Ι. Παπαϊωάννου, Πρωτοβαθμίου Δημοδιδασκάλου. Εν Λευκωσία. Εκ του Τυπογραφείου της «Ελευθερίας» 1918.
(Σελίδες 55, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 8.000)
- 16 (687) Τάξις Τετάρτη. Αριθμητικαί Ασκήσεις και Ποιήματα. Προς χρήση των Μαθητών της Τετάρτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Υπό Α. Ι. Παπαϊωάννου, Πρωτοβαθμίου Δημοδιδασκάλου. Εν Λευκωσία. Εκ του Τυπογραφείου της «Ελευθερίας» 1918.
(Σελίδες 48, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 2.000)
- 17 (695) Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, *Φυσική Πειραματική*. Προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων συμφώνως προς το ισχύον πρόγραμμα. Κύκλος Πρώτος. Έκδοσις Δευτέρα. Εκδότης Κ. Γ. Ρώσσος. Εν Λευκωσία 1918. Τύποις «Ελευθερίας».
(Σελίδες 52, τιμή 3 1/2 γρόσια, αντίτυπα 1.900)
18. (698) ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΡΔΙΟΥ, *Σχολική Μούσα τω 1918*. Μετά Νέων Διαιολόγων, Ποιημάτων και Μονολόγων. Προς χρήση των Δημοτικών και Αστικών Σχολείων Αμφοτέρων των Φύλων. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1918. Τύποις «Ελευθερίας».
(Σελίδες 34, τιμή 6 γρόσια, αντίτυπα 2.000)
19. (699) Έκδοσις του Παγκυπρίου Διδασκαλικού Συνδέσμου. Σειρά Γεωργικών Γνώσεων. Τεύχος Δ'. Γενικαί της Γεωργίας Αρχαί (Κύκλος Α'). Υπό Προκοπίου Μ. Στυλιανίδου, Επόπτου της Γεωργίας εν Κύπρω. (Ενεκρίθη υπό του Εκπαιδευτικού Συμβολίου ως αναγνωστικόν βιβλίον υποχρεωτικόν διά την Ε' και Στ' τάξιν πάντων των ελληνικών δημοτικών σχολείων της Κύπρου Αρρεναγωγείων τε και Παρθенаγωγείων). Εν Λευκωσία 1918. Τύποις «Θεσσαλονίκης».
(Σελίδες 45, τιμή 6 γρόσια, αντίτυπα 5.000)
20. (720) Κ. Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ν. ΦΙΛΩΤΑ και Α. Ι. ΠΑΠΑ·Ι·ΩΑΝΝΟΥ, *Δημοδιδασκάλων, Φυσική Πειραματική*. Προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων. Συμφώνως προς το ισχύον πρόγραμμα. Κύκλος Δεύτερος. Έκδοσις Δευτέρα. Εκδότης Κ. Γ. Ρώσσος. Εν Λευκωσία (Κύ-

πρου) 1919. Τύποις «Ελευθερίας».

(Σελίδες 47, τιμή 3 1/2 γρόσια, αντίτυπα 1.900)

21. (780) ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, *Πρακτική Αριθμητική Τετάρτης Τάξεως*, Λεμεσός 1922.

(Σελίδες 58, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 4.000)

22. (781) ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, *Πρακτική Αριθμητική Τρίτης Τάξεως*, Λεμεσός 1922.

(Σελίδες 58, τιμή 4 1/2 γρόσια, αντίτυπα 4.000)

23. (784) ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, *Πρακτική Αριθμητική Πέμπτης και Έκτης Τάξεως*, Λεμεσός 1922.

(Σελίδες 160, τιμή 3 σελίνια, αντίτυπα 4.500)

Με τη σύντομη αυτή μελέτη και τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτω φωτίζονται, ίσως, ορισμένες άγνωστες πτυχές που αφορούν το πολιτιστικό πρόσωπο των τουρκοκυπρίων. Ωστόσο, εκείνο που θεωρώ πιο σημαντικό είναι ν' απαντηθούν τα ερωτήματα και οι απορίες που προκύπτουν από την παράθεση των στοιχείων αυτών, έτσι που η αντίληψη που θα σχηματίσουμε για το θέμα να είναι σαφής και τεκμηριωμένη. Έλληνες και Τούρκοι της Κύπρου έχουν χρέος να γνωρίσουν ο ένας τον άλλο μέσ' απ' όλα τα επίπεδα του κοινωνικού, οικονομικού και πνευματικού κοινού μας βίου.

Δρ Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ

30.7.1989

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΨΕΥΔΩΝΥΜΑ

Το 1984 είχα εκδώσει, σε συνεργασία με τον Παύλο Παρασκευά, βιβλίο με τον πιο πάνω τίτλο, όπου παρουσιάζονταν 477 ψευδώνυμα, που ανήκαν σε 236 φορείς. Έκτοτε συνέχισα να συγκεντρώνω ψευδώνυμα, κι εδώ καταθέτω την ως τώρα συγκομιδή μου, ακολουθώντας όσον αφορά την παρουσίασή τους την ίδια όπως τότε δομή.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΨΕΥΔΩΝΥΜΑ	ΟΝΟΜΑΤΑ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ
<i>Alexander, Marco</i>	Παντελής Προδρόμου	Στο βιβλίο του <i>Απόδραση από τη χώρα των λύκων, χ.τ., εκδ. Α-Μ., χ.χρ.</i>
<i>Αρχιεοδίφης</i>	Σπύρος Παπαγεωργίου	Εφ. <i>Εστία</i> Αθηνών, 26/4/1982 - 1/9/1982. [Πληροφορία στο βιβλίο του ΑΚΕΑ, <i>Το άλλο ΚΚΕ</i> , Αθήνα 1984, σ.9].
<i>Άστρας, Ορέστης</i>	Σ. Κ. Κουρτελλίδης	Κείμενά του στην εφημερίδα του <i>Ρούκανος</i> .
<i>Απολιδής</i>	Σώτος Βοσκαρίδης	Στο βιβλίο του <i>Τα ποδοσφαιρικά</i> , Λευκωσία 1986.
<i>Βάτικα, Μίνα</i>	Μαρούλα Βιολάρη	Κείμενά της για τη γυναίκα στο περ. <i>Τάιμς οφ Σάιπρος</i> (1957 και 1958).
<i>Βιολάντη, Στέλλα</i>	Γεωργία - Λοφίτου Ματθαίου	Στην εφ. <i>Σάλπιγξ</i> Λεμεσού. [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 98].
<i>Βράχος, Σταύρος</i>	Σόλων Βέρας	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 21.
<i>Γ.Γ.</i>	Πλουτής Σέρβας	Κείμενα στην εφ. <i>Ελευθερία</i> . [Πληροφορία στο βιβλίο του Σπύρου Παπαγεωργίου ΑΚΕΑ, <i>Το άλλο ΚΚΕ</i> , Αθήνα 1984, σ. 66].
<i>Γκιώνης, Γ.</i>	Ιωακείμ Γ. Ιωακείμ	Στο βιβλίο του <i>Η πιο πικρή γέψη</i> , 1955.
<i>Gina</i>	Γεωργία Λοφίτου - Ματθαίου	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 98.
<i>Δελτιογράφος</i>	Νικόλας Κλ. Λανίτης	Κείμενα στην εφ. <i>Αλήθεια</i> Λεμεσού. [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 80].
<i>Ερευνητής, Ο</i>	Τομάζος Μάος	Στην εφ. <i>Μάχη</i> 1979-1980, στήλη Γεγονότα και προβλήματα.

<i>Ζουρφίζ</i>	Γιάγκος Λανίτης	Κείμενα στην εφ. <i>Μικρούλλα</i> του Χρ. Ανδρέου. [Πληροφορία στην εφ. <i>Ρούκανος</i> , αρ. φύλλου 112, 30/9/1929, σ. 3.].
<i>Θαλασσινός, Ι.</i>	Γιάκωβος Ρωσσιδής	Κείμενα στην εφ. <i>Ο Φιλελεύθερος</i> (1971-1972). [Πληροφορία του ίδιου].
<i>Θάμας, Κώστας</i>	Κώστας Προυσής	Εφ. <i>Παρατηρητής</i> (Λεμεσού) 12 και 19/7/1930.
<i>Θυμάρι</i>	Αντώνιος Γεωργιάδης	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 25.
<i>Θωμαΐδης, Ανδρέας</i>	Λουκάς Κακουλλής	Στο βιβλίο του <i>Λατινική Αμερική. Γενοκτονία, καταλήστευση, αγώνες και προοπτικές</i> , Λευκωσία 1986.
<i>Ιστοριομνήμων</i>	Σπύρος Παπαγεωργίου	Εφ. <i>Η Σημερινή</i> 5/4/1981 - 4/6/1981. [Πληροφορία στο βιβλίο του ΑΚΕΛ, <i>Το άλλο ΚΚΕ</i> , Αθήνα 1984, σ. 9].
<i>Κειτούκειτος</i>	Τάσος Στεφανίδης	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 162.
<i>Κουζότος, Ε.</i>	Εύδαρος Ιωαννίδης	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 48-49.
<i>Κύρης</i>	Αδωνις Κύρου	Κείμενα στην <i>Ακρόπολη</i> Αθηνών. [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 74].
<i>Λάμαχος, Κάπα Γ.</i>	Κωνσταντίνος Γ. Γιαγκουλλής	Στα βιβλία <i>Μυλλωμένα τραούθκια Βασίλη Μιχαηλίδη</i> , Λευκωσία 1985 και <i>Μυλλωμένα τραούθκια του Χ. Μ. Άζινου</i> , Λευκωσία 1985.
<i>Λαβάρη, Μαρία</i>	Μαρία Σεβέρη - Χατζηλούκα	Στο βιβλίο της <i>Άτιτλα</i> , Κύπρος 1985.
<i>Λαμπούσης, Γ.</i>	Γιάγκος Α. Γιάγκου	Στο βιβλίο του <i>Μεταβολές</i> , Κύπρος 1985.
<i>Λύκιος</i>	Κωνσταντίνος Δ. Χριστοφίδης	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 193.
<i>Μαζωτός</i>	Λεύκιος Ζαφειρίου	Βιβλιοπαρουσιάσεις στην εφ. <i>Τα Νέα</i> (1978-1979).
<i>Μιράντα</i>	Σοφία Τσιμίλλη	Στην εφ. <i>Νέοι Καιροί</i> στήλη της γυναίκας (1969). [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών</i>

		<i>Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 171].
<i>Μιχαλάκης, Τότης</i>	Λεύκιος Ζαφειρίου	Κείμενα στην εφ. <i>Τα Νέα</i> .
<i>Ουρανού, Ζωή</i>	Αθηνά Χαραλαμπίδου	Στο βιβλίο της <i>Προσωπικό</i> , Κύπρος 1983.
<i>Παπάγιωρκη, Τατζής</i>	Χρίστος Παπανικολάου	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 131.
<i>Ρίβα, Ρόζα ντε</i>	Γεωργία Λοφίτου - Ματθαίου	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 98.
<i>Ριζοσπάστης</i>	Πολύκαρπος Ιωαννίδης	Στην εφ. <i>Λαϊκή Δύναμις</i> 23/1, 30/1, 6/2, 13/2/1931. [Πληροφορία στο βιβλίο του G. Georghalides, <i>Cyprus and the governorship of Sir Ronald Storrs</i> , p. 543, n. 1].
<i>Ροδινός, Λεόντιος</i>	Άντης Ροδίτης	Κείμενα στην εφ. <i>Η Σημερινή</i> (1984).
<i>Σαλαμίνιος, Ι.</i>	Ιάκωβος Ρωσσιδης	Χρονογραφήματα στην εφ. <i>Χαραυγή</i> (1961-1962). [Πληροφορία του ιδίου].
<i>Σατσώκ</i>	Κωνσταντίνος Δ. Χριστοφίδης	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 193.
<i>Scaramouch</i>	Γιάγκος Λανίτης	Πληροφορία στην εφ. <i>Ρούκανος</i> , αρ. φύλλου 112, 30/9/1929, ό. 3.
<i>Σ.Μ.Σ.</i>	Σολομών Σαλουμίδης	Εις αθηναϊκά περ. και εφ. [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 153].
<i>Συμεών ο νέος φιλόλογος</i>	Σάββας Παύλου	Στο βιβλίο του <i>Τινά περί της λαογραφίας του άστεως</i> , Λευκωσία 1988.
<i>Φις - Φις</i>	Σόλων Βέρας	Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 21.
<i>Φόβιος, Κυριάκος</i>	Κυριάκος Κυριάκου	Στο βιβλίο του <i>Τ' αμπελοπούλια</i> , Λευκωσία 1986.
<i>Φώφη</i>	Σοφία Τσιμίλλη	Στην εφ. <i>Χαραυγή</i> στήλη της γυναίκας. [Πληροφορία στο βιβλίο του Αριστείδη Α. Κουδουνάρη, <i>Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων 1800-1920</i> , Λευκωσία 1989, σ. 171].

ΜΕΡΟΣ Β΄

- Βέρας, Σόλων (1877-1944)
Σταύρος Βράχος
Φις - Φις
- Βιολάρη, Μαρούλα (1937-)
Μίνα Βάτικα
- Βοσκαρίδης, Σώτος (1953-)
Αιπολίδης
- Γεωργιάδης, Αντώνιος (1894-1970)
Θυμάρι
- Γιάγκου, Γιάγκος Α. (1961-)
Γ. Λαμπούσης
- Γιαγκουλλής, Κωνσταντίνος Γ.
 (1943-)
Κάπα Γ. Λάμαχος
- Ζαφειρίου, Λεύκιος (1948-)
Μαζωτός
Τότης Μιχαλάκης
- Ιωακείμ, Ιωακείμ Γ. (1934-)
Γ. Γκιώνης
- Ιωαννίδης, Εύδωρος (1910-1978)
Ε. Κουζότος
- Ιωαννίδης, Πολύκαρπος (1903-1976)
Ριζοσπάστης
- Κακουλλής, Λουκάς
Ανδρέας Θωμάϊδης
- Κουρτελλίδης, Σ. Κ.
Ορέστης Άστρας
- Κυριάκου, Κυριάκος
Κυριάκος Φόβιος
- Κύρου, Άδωνις (1872-1918)
Κύρης
- Λανίτης, Γιάγκος (1874-1953)
Ζουρφιζ
Scarataouch
- Λανίτης, Νικόλαος Κλ. (1872-1952)
Δελτιογράφος
- Λοφίτου - Ματθαίου, Γεωργία
 (1893-1985)
- Στέλλα Βιολάντη*
Gina
Ρόζα ντε Ρίβα
- Μάος, Τομάζος (1948-)
Ο Ερευνητής
- Παπαγεωργίου, Σπύρος (1940-)
Αρχιεοδιφης
Ιστοριομνήμων
- Παύλου, Σάββας (1951-)
Συμεών ο νέος φιλόλογος
- Παπανικολάου, Χρίστος (1898-1961)
Τατζής Παπάγιωρκη
- Προδρόμου, Παντελής
Marco Alexander
- Προυσής, Κώστας (1911-)
Κώστας Θάμας
- Ροδίτης, Άντης (1946-)
Λεόντιος Ροδινός
- Ρωσσιδής, Ιάκωβος (1924-)
Ι. Θαλασσινός
Ι. Σαλαμίνιος
- Σαλουμίδης, Σολομών
Σ.Μ.Σ.
- Σεβέρη - Χατζηλούκα, Μαρία
Μαρία Λαβάρη
- Σέρβας, Πλουτής (1907-)
Γ. Γ.
- Στεφανίδης, Τάσος (1917-)
Κειτούκειτος
- Τσιμίλλη, Σοφία (1916-)
Μιράντα
Φώφη
- Χαραλαμπίδου, Αθηνά (1956-)
Ζωή Ουρανού
- Χριστοφίδης, Κωνσταντίνος Δ.
 (1889-1940)
Λύκιος
Σατσώκ

ΕΝΑ ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΞΑΝΘΟΥ ΛΥΣΙΩΤΗ

Όταν το 1970 ο Γιάννη Σκαρίμπας εξέδιδε στην Αθήνα το βιβλίο του *Απαντες Στίχοι 1936-1970*, οι φίλοι της ποίησής του χάρηκαν γιατί θα αποκοτούσαν, επί τέλους, το σύνολο των ποιημάτων του, που βρισκόταν σκόρπιο σε εκδόσεις και περιοδικά, μερικές φορές δυσεύρετα. Και όταν πήραν το βιβλίο στα χέρια, με λύπη παρατήρησαν ότι από αυτό έλειπε ένα από τα καλύτερα ποιήματα του Σκαρίμπας, το ποίημα «Η Κυρά μου η τρέλλα...» δημοσιευμένο στο περιοδικό της Αθήνας *Τα Νέα Ελληνικά* (αρ. 1, Ιανουάριος 1952, σ. 15). Τούτο θα μπορούσε, δικαιολογημένα, να οδηγήσει σε υποψία ότι κι άλλα ποιήματά του είχαν παραλειφθεί από τους «άπαντες» στίχους του!

Οι λόγοι για τους οποίους μια έκδοση «απάντων» δεν περιλαμβάνει, απαραίτητα, όλο το έργο ενός δημιουργού είναι πολλοί. Όταν μάλιστα η έκδοση γίνεται κατά τη διάρκεια της ζωής του και από τον ίδιο, τότε δυνατόν η παράλειψη να είναι σκόπιμη (όλοι μας έχουμε κάποια δημοσιεύματα που ευχαρίστως θα ξεχνούσαμε) ή και από απλό ανθρώπινο λάθος. Ένας συγγραφέας, στο διάστημα της δημιουργικής ζωής του — που μπορεί να απλώνεται σε διάστημα αρκετών χρόνων — δημοσιεύει κείμενά του εδώ και εκεί. Αν δεν διατηρεί σχολαστικά αρχείο δημοσιευμάτων — πράγμα πολύ πιθανό, μια και διαθέτει το άλλοθι του καλλιτέχνη — παραλείψεις στο τέλος μιας ζωής, ακόμη και ουσιώδεις, είναι πολύ πιθανές. Εντοπίζοντας εκ των υστέρων μια παράλειψη δεν είναι πάντα εύκολο να εξηγήσουμε και τους λόγους που την προκάλεσαν. Μονάχα όταν η έκδοση γίνεται από κάποιο τρίτο πρόσωπο, με σωστή φιλολογική μέθοδο και ύστερα από εξονυχιστική βιβλιογραφική έρευνα πηγών, μπορούμε να ελπίζουμε σε μια, κατά το δυνατόν, πλήρη έκδοση «Απάντων».

Οι σκέψεις αυτές ήρθαν στο μυαλό μου ότα, φυλλομετρώντας παλιές εφημερίδες, διάβασα ένα πολύ ενδιαφέρον «νεανικό» ποίημα του Ξάνθου Λυσιώτη, του ποιητή που έφυγε τον Ιανουάριο του 1987, στην ώριμη ηλικία των 88 χρόνων, όμως με την ψυχή νέου παιδιού. Προς μεγάλη έκπληξή μου το ποίημα αυτό δεν περιλαμβάνεται σε καμιά από τις εκδομένες ποιητικές συλλογές του Λυσιώτη:

ΔΕΗΣΗ

*Κάποτε μές' τα δειλινά σ' αναθυμούμαι, Ιάσων!
Ω η τύχη σου η λυπητερή! Το χρυσαφένιο δέρας,
οι μέρες οι νοσταλγικές, η δόξα σου, όλα, αγέρας...
Κι η φαντασία μου χλωμό σε ορίζει και θλιμμένο
με χρυσαφένια σάνδαλα και κάτασπρο μανδύα
να σέρνης στο κατώφλι σου το βήμα ερημασμένο.
Κλαις! Και τ' αντιφεγγίσματα του δειλινού αργυρώνουν
τα ξέσκεπά σου τα μαλλιά που ασπρίζουν στους κροτάφους.
Ω η τύχη σου η λυπητερή! Γύρω απ' τους δύο τους τάφους
σβύνεις με θάνατους αργούς σε κρυερά παλάτια,
στο σούρουπο αγναντεύοντάς τα που έπλασες, κομμάτια!...*

*Και συ, ω Θεέ μου! βοήθησε να μοιάσω του διαβάτη
που στο κατώφλι της ζωής με βλέμμα τυφλωμένο
νοιώθει ένα χέρι τρυφερό, ένα χέρι αγαπημένο.
Μέσ' το σκοτάδι μια στερνή αναλαμπή να νοιώσω
και πριν στον μαύρο θάνατο λυγίσω εγώ το γόνυ
ω ας έρθη γι' αντιστύλι μου μια στοργική Αντιγόνη!*

Λάρνακα

ΞΑΝΘΟΣ ΛΥΣΙΩΤΗΣ

Τόσο ο Ξάνθος Λυσιώτης όσο και ο κατά έξι χρόνια μεγαλύτερός του Παύλος Βαλδασερίδης — Λαρνακείς και οι δυο, ομότεχνοι, και παιδικοί φίλοι — έχουν αρκετό αθησαύριστο ποιητικό έργο δημοσιευμένο κυρίως σε παλιές εφημερίδες της Λάρνακας και της Λεμεσού.

Το ποίημα βρίσκεται δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Ελευθερία* της 8ης Σεπτεμβρίου 1923. Η αναδημοσίευσή του εδώ ας αποτελέσει πρόκληση για έρευνα και καταγραφή και του υπόλοιπου αθησαύριστου έργου των δυο ποιητών.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Σημ. Στίχος 11: «τα μου έπλασες, κομμάτια...» στο κείμενο της εφημερίδας.

ΕΝΑΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

*Γ' αμπέλια,
στεφάνι καταπράσινο,
πνίγουν ασφυκτικά
του βαρελιού το στόμα.*

*Και το μικρό αμπελοχώρι,
που το κοιτάς απάνωθε,
μοιάζει με το καλό κρασί,
που απόμεινε στερνό
σε βαρελιού πυθμένα.*

ΙΑΚ. ΚΥΘΡΕΩΤΗΣ

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Η επέκταση των δραστηριοτήτων της Μορφωτικής Υπηρεσίας στον εκδοτικό τομέα άρχισε το 1970, όταν παρουσιάστηκε μια επιλογή από το έργο των Βασίλη Μιχαηλίδη και Δημήτρη Λιπέρτη στα αγγλικά, με τίτλο *Poems of Cyprus*. Έκτοτε συνεχίστηκε, άλλοτε με πυκνότερη κι άλλοτε με αραιότερη συχνότητα, με αποτέλεσμα να έχει ίσαμε σήμερα στο ενεργητικό της 25 συνολικά αυτοτελείς εκδόσεις, από τις οποίες 13 ανήκουν στη βασική σειρά των εκδόσεών της, 6 στη σειρά της Λαϊκής ποίησης, 4 στη σειρά Νέοι Κύπριοι λογοτέχνες, 1 στη σειρά Ελληνική λογοτεχνία της Κύπρου και 1 εκτός σειράς. Αρκετές από τις εκδόσεις έγιναν με την ευκαιρία διαφόρων επετείων. Έτσι, με το Διεθνές Έτος Βιβλίου (1972) ανατυπώθηκαν τρία εξαντλημένα περί Κύπρου βιβλία, δηλαδή: *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών του Γεωργίου Ι. Κηπιάδου*, *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571 του Αγγέλου Γάττου και Κύπρια Έπη του Ξενοφώντος Φαρμακίδη*. Εξάλλου κατά τη διάρκεια του Έτους Μουσικής (1985) εξεδόθησαν τα βιβλία *Η Μουσική στην Κύπρο τον καιρό της Αγγλοκρατίας και Κυπριακή Μουσική Βιβλιογραφία και Δισκογραφία*. Το λεύκωμα *Μιχαήλ Κκάσιαλος* εκδόθηκε στη μνήμη του λαϊκού καλλιτέχνη, δυο χρόνια μετά το θάνατο του, *Τα εν διασπορά Β' του Κυριάκου Χατζηγιάννου*, με την ευκαιρία των εβδομηντάχρονών του, το λεύκωμα *Ο Εθνάρχης Μακάριος και οι αγώνες του κυπριακού λαού*, για να τιμηθεί η μνήμη του εκλιπόντος ηγέτη, και το βιβλίο *Χριστόφορος Σάββας, η ζωή και το έργο του* (1988) είκοσι χρόνια μετά το θάνατο του καλλιτέχνη.

Πέρα από τις αυτοτελείς εκδόσεις πρέπει ν' αναφερθεί και το περιοδικό *Cyprus Today*, για την έκδοση του οποίου, μέσω του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, έχει την ευθύνη η Μορφωτική Υπηρεσία. Τούτο εκδίδεται κάθε τρεις μήνες στα αγγλικά, με σκοπό την προβολή της Κύπρου στο εξωτερικό. Κυκλοφορεί σε 15.000 αντίτυπα, με περιεχόμενο κυρίως πολιτιστικό, χωρίς να αποκλείονται και άλλα θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος.

1. *Poems of Cyprus. A Selection from the Work of Vassilis Michaelides and Dimitris Lipertis. Nicosia 1970. 19X13, XV + 120p.*

Το βιβλίο αυτό, με το οποίο εγκαινιάστηκε η εκδοτική δραστηριότητα της Μορφωτικής Υπηρεσίας, περιελήφθη, με τον αρ. 29, στη σειρά των μεταφράσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης μέσα στα πλαίσια της προσπάθειάς του να κάμει προσιτά στο ευρύτερο κοινό λογοτεχνικά έργα γραμμένα σε λιγότερο διαδεδομένες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Όπως εξηγεί σε σημειώμά του ο Προϊστάμενος της Μορφωτικής Υπηρεσίας Παναγιώτης Σέργης, την επιλογή των ανθολογουμένων ποιημάτων έκαμε ειδική, υπό την προεδρία του, επιτροπή, με μέλη τους Κώστα Πιλαβάκη, Άντη Περνάρη, Μιχαλάκη Μαραθεύτη και Νίκο Σπανό. Ο Κώστας Προυσής, που έγραψε και σχετική κατατοπιστική εισαγωγή (σ. VIII-XV), μετέφερε τα ποιήματα από την κυπριακή διάλεκτο στην κοινή νεοελληνική κι είχε ακόμη τη γε-

νική εποπτεία της έκδοσης. Με βάση το κείμενο Προυσή ο Athan Anagnostopoulos έκαμε την αγγλική μετάφραση, πάνω στην οποία βασίστηκαν οι Kinereith Gensler και Ruth Whitman, για να δώσουν την τελική μορφή των ποιημάτων της έκδοσης.

Στη σύντομη, αλλά περιεκτική εισαγωγή του ο Προυσής αναφέρεται στις ρίζες της ελληνικής ποίησης της Κύπρου, επισημαίνει την ιδιοτυπία της (τοπικό χρώμα) και, προτού συγκεντρωθεί στο έργο των δύο διαλεκτικών ποιητών, δίνει γενικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κυπριακής διαλέκτου. Στο τελευταίο μέρος της εισαγωγής προβαίνει σε οξείες κριτικές παρατηρήσεις για το έργο καθενός από τους ποιητές ξεχωριστά και καταλήγει με την αξιολόγηση του έργου και της προσφοράς και των δύο ποιητών μαζί. Γράφει, ανάμεσα σ' άλλα: "The felicitous combination of fervent inspiration and wise craftsmanship gives to their work power, clarity, beauty, and sincerity. Even when Lipertis occasionally strays into obvious didacticism and Michaelides into patriotic declarations, they do it in the least offensive way: by meditating in general terms or by elevating the particular case into a universal truth.

In any event, they do not try to hide the truth, nor do they pretend to be something other than what they really are: Greek Cypriot poets singing of the joys and sorrows, of the aspirations and dreams and hopes, of the life in general of the Greek Cypriot people. This is their strength and their "weakness" - a lovable weakness indeed".

Στο Μιχαηλίδη είναι αφιερωμένες οι σελίδες 1—48 και στο Λιπέρτη οι υπόλοιπες σελίδες του βιβλίου. Από τον πρώτο μεταφράζονται τα γνωστότερα ποιήματά του «9 Ιουλίου», «Η Χιώτισσα», «Η Κύπρος στην μάναν της», «Η Κύπρος προς τους λέγοντας ότι δεν είναι Ελληνική», «Η ανεράδα» και «Το πευκάριν», από δε το Λιπέρτη 48 συνολικά ποιήματα, δηλαδή 16 από τον πρώτο τόμο των «Τζυπριώτικων Τραουδικιών», 9 από το δεύτερο, 14 από τον τρίτο και 9 από τον τέταρτο. Στα περιεχόμενα φαίνονται 47 ποιήματα, γιατί προφανώς εκ λάθους δεν περιλήφθηκε το "The womanly graces" (= Το γεναικάτον) (σ. 62). Σημειώνω ενδεικτικά μερικά από τα πιο γνωστά ποιήματα του Λιπέρτη που περιλαμβάνονται στην έκδοση: «Η κούφη της ελιάς», «Πεζεύκει Πίσκοπον», «Στην μάναν μας», «Γιαλλούρα», «Βούττημαν ήλιου», «Η αππωμένη», «Η ομορφιά της» (από τον Α' τόμο), «Αδέρφια καλώς ήρτετε», «Καλώς τους, καλώς ήρτετε», «Η μητριά», «Πουρκόν σε θέλω της τιμής», «Το πορίζιν» (Β' τόμος), «Θωρώ σε τζι' ούλλον έναν αρωτώ», «Οι πόθοι μου», «Τα μαύρα αμμάδκια», «Πολυξαιρικά τζαι πονηρά», «Στην ομορφιά της», «Γέρον μεν λιματεύκεις», «Τα νερά» (Γ' τόμος) και «Ο φτόνος εν προσφάιν τζ' η αβανιά ψουμίν», «Για τζείνον που τ' αρνιούνται την αγάπη», «Τα σείλη σου», «Το αερούδιν», «Οχτώβρης 1931» (Δ' τόμος).

Στην έκδοση παρουσιάζονται και δύο αυτόγραφα των ποιητών, ένα του Λιπέρτη κι ένα του Μιχαηλίδη.

Πρόκειται για αξιόλογη έκδοση, που δίνει μεταφρασμένα σε μια διαδεδομένη γλώσσα αρκετά ποιήματα των μεγάλων μας διαλεκτικών ποιητών, επιλεγμένα και παρουσιασμένα από ανθρώπους που είχαν και σοβαρότητα και επάρκεια.

2. Γεωργίου Ι. Κηπιάδου. *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, εν Αλεξανδρεία 1888. 18X13, 62σ. Φωτ. Ανατύπωση, Λευκωσία 1972.

Το βιβλίο έγραψε ο εκ Λάρνακας δικηγόρος Γεώργιος Ι. Κηπιάδης, που εγκατάλειψε τη γενέτειρά του σε νεαρή ηλικία κι εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο. Τοῦτο αποτελείται από την αφιέρωση στο θείο και δάσκαλό του συγγραφέα Δημήτριο Γ. Θεμιστοκλέους, το Μέρος Α', όπου η περιγραφή των σφαγών και λεηλασιών του Ιουλίου 1821 από τους Τούρκους, δύο ποιήματα του Κηπιάδη (Μέρος Β' και Γ') για τα γεγονότα, τον επίλογο, όπου γίνεται αναφορά σε τέκνα της Κύπρου που διέπρεψαν στα Γράμματα, βιογραφία του Δημητρίτου Γ. Θεμιστοκλέους και, τέλος, κατάλογο συνδρομητών.

Πρέπει να σημειωθεί για τον τρόπο που εργάστηκε, αυτά που έγραψε ο ίδιος ο Κηπιάδης: «Εις την άθροισιν των ανεκδότην τούτων ειδήσεων από πολλού κατεγεινάμεν αναδιφήσαντες επισταμένως τους Κώδικας των Μητροπόλεων, σύγχρονόν τι μικρόν χειρόγραφον Ιωάννου Παπά Παύλου, αυτόπτου των γεγονότων, και μεθ' υπομονής ανιχνεύσαντες παρά των γερόντων τα πιθανά».

3. *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571 εκ χειρογράφου τινος του στρατηγού Αγγέλου Γάττου εξ Ορβιέτου, δημοσιευθείσα υπό του ιερέως Πολυκάρπου Κατιτζάνη, μεταφρασθείσα εκ του ιταλικού υπό του φιλέλληνος Ιταλού Πέτρου Α. Δανδόλου. Έκδοσις Β'.* Εν Καίρω (Αιγύπτου). Τύποις Ι. Πολίτου. 1926, 19X13, 124σ. Φωτ. ανατ. Λευκωσία 1972.

Η ανατύπωση έγινε, όπως φαίνεται στη σελίδα τίτλου, από τη δεύτερη έκδοση του 1926. Στην αφιέρωση του έργου προς τον Πρόεδρο της Κυπριακής Αδελφότητας Αλεξανδρείας οφθαλμίατρο Γ.Σ. Ιακωβίδη, ο μεταφραστής Πέτρος Δάνδολος σημειώνει ότι η πρώτη έκδοση, από πολλού εξαντλημένη, έγινε το 1897. Η έκδοση του 1897 έγινε από τον ιερέα Κατιτζάνη στα ιταλικά.

Ο Άγγελος Γάττος, στον οποίο ανήκει το χειρόγραφο, έλαβε μέρος στην άμυνα της Αμμοχώστου, όπου και αιχμαλωτίστηκε μαζί με πολλούς άλλους αξιωματούχους και στρατιώτες, και φυλακίστηκε σε Πύργο του Εύξεινου Πόντου.

Το βιβλίο αφηγείται τα της πολιορκίας και άλωσης της Αμμοχώστου υπό μορφή ημερολογίου.

4. Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδου. *Κύπρια Έπη. Μετά σημειώσεων και σχολίων.* Εν Λευκωσία 1926. 17X13, η' + 168σ. Φωτ. ανατ. Λευκωσία 1974.

Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών της Κύπρου του λαογράφου Ξενοφώντος Φαρμακίδη, που εκδόθηκε το 1926, ανατυπώθηκε το 1974, με μόνη τη διαφορά ότι σ' αυτή προστέθηκε πρόλογος του ερευνητή του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Μενελάου Χριστοδούλου, όπου, σε συντομία, γίνεται αξιολόγηση της συλλογής. Γράφει, ανάμεσα σ' άλλα, ο κ. Χριστοδούλος: «Η συλλογή του Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδου είναι αξιόλογος, διότι αυτή καθ' εαυτή αποτελεί

κριτήριοι άλλων μεταγενεστέρων και διότι εγένετο εις παλαιότεραν εποχήν, ότε η λαϊκή πνευματική παράδοσις της Κύπρου ήτο έσωθεν και έξωθεν οπωσούν ανόθευτος».

Τη σημασία της συλλογής, που είχε υποβληθεί και βραβευθεί σε διαγωνισμό της εν Αθήναις Λαογραφικής Εταιρείας, αλλά και ανάλογων προσπαθειών, υπογραμμίζει στην εισαγωγή του για την έκδοσή της ο διαπρεπής καθηγητής της Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις.

Εκτός από ακριτικά τραγούδια (σ. 1-117), η συλλογή περιλαμβάνει ερωτικά (σ. 118-148), γαμήλια (σ. 149-157) και ανώνυμα (σ. 158-166), 48 συνολικά τραγούδια, συμπεριλαμβανομένων και παραλλαγών. Μετά από κάθε ποίημα σημειώνεται ο χρόνος καταγραφής, ο τόπος προέλευσης και το όνομα, η ηλικία και η γραμματομάθεια του απαγγείλαντος. Ερμηνεύονται ακόμα λέξεις και φράσεις της κυπριακής διαλέκτου.

5. *Μιχαήλ Χρ. Κκάσιαλος*. Λευκωσία 1976. 21Χ31, 68σ. Εικ. Δίγλωσσο (ελλ. και αγγλ.).

Πρόκειται για Λεύκωμα, αφιερωμένο στον πιο σημαντικό εκπρόσωπο της αφελοῦς τέχνης στην Κύπρο Μιχαήλ Κκάσιαλο, που πέθανε το 1974, λίγο καιρό μετά από τα βασανιστήρια που υπέστη στα χέρια των Τούρκων εισβολέων στο χωριό του Άσσια. Το βιβλίο, που επιμελήθηκε ο Γιώργος Κυριάκου, περιλαμβάνει εισαγωγικό σημείωμα από τον επιμελητή, βιογραφικό σημείωμα του καλλιτέχνη, σημείωμα του ζωγράφου Διαμαντή, που είχε ανακαλύψει και ποικιλότροπα ενθαρρύνει τον Κκάσιαλο να ασχοληθεί με τη ζωγραφική σε αρκετά ώριμη ηλικία, διάφορα σημειώματα, κριτικές από Κυπρίους και ξένους ανθρώπους της Τέχνης, αυτόγραφες επιστολές του καλλιτέχνη, το δίπλωμα της μεταθανάτιας βράβευσής του από την Ακαδημία Αθηνών και αρκετές φωτογραφίες — ασπρόμαυρες και έγχρωμες — έργων του. Τα έργα φωτογραφήθηκαν από τον Ανδρέα Μαλέκο και το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

Το Λεύκωμα Κκάσιαλου είναι αρκετά χρήσιμη έκδοση, γιατί απευθύνεται και σε αγγλόφωνο κοινό εξυπηρετώντας, εκτός από τους καλλιτεχνικούς, και σκοπούς διαφωτιστικούς για τον αγώνα μας.

6. *Κυριάκου Χατζηϊωάννου*. *Τα εν διασπορά Β' της δεκαετίας 1969-1979*. Τόμος τιμητικός στα εξηντάχρονα του συγγραφέα με πρόλογο του Υπουργού Παιδείας Δρα Χρυσοστόμου Α. Σοφιανού. Λευκωσία 1979. 24Χ18, (10)+241σ. Εικ. Ευρετ.

Το βιβλίο αποτελεί συνέχεια του τόμου *Τα εν διασπορά*, που αφιέρωσαν το 1969 μαθητές του στον αφυπηρητήσαντα τότε από την εκπαιδευτική υπηρεσία δάσκαλό τους. Τόσο ο τόμος εκείνος όσο και ο παρών συγκεντρώνουν επιστημονικές εργασίες του Χατζηϊωάννου, που είχαν κατά καιρούς δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά ή είχαν δοθεί ως διαλέξεις ή ανακοινώσεις σε συνέδρια.

Ο τόμος διαιρείται σε δύο μέρη. Στο Α' περιλαμβάνονται δεκατρείς εργασίες πάνω στην κοινωνική ανθρωπολογία και γλωσσολογραφία (σ. 1-109) και στο

Β' (σ. 111-223) οκτώ εργασίες γύρω από την αρχαία θρησκεία και ιστορία. Ακολουθεί ύστερα πίνακας ελληνικών ονομάτων και πραγμάτων (σ. 225-234) και πίνακας ξενικών ονομάτων και πραγμάτων (σ. 235-240). Σημειώνω ενδεικτικά μερικούς τίτλους μελετών: «Κοινωνική τάξη και ηθική. Ανάλυσις ηθών και εθίμων», «Τα κανίσσια, τα δώρα, οι πουλουστρένες κι οι κοκκάλοι», «Cypriote anecdotes and jests», «Η καταγωγή των Καλικαντζάρων», «Παρατηρήσεις και διορθώσεις εις εκδόσεις Κυπριακών μεσαιωνικών κειμένων», «Η Κύπρις Αφροδίτη Αιγαιακή ή Σημιτική θεότης;» «From Alasia to Famagusta. An historical Survey», «Ανατομία του αρχαίου Κυπριακού πολιτισμού».

Τα εν διασπορά Β' έχουν τις επιστημονικές αρετές που διακρίνουν όλες τις εργασίες του Χατζηγιώαννου: εμβρίθεια, ευρυμάθεια, μεθοδικότητα, οξυδερκή κρίση και γνώση των πηγών και της βιβλιογραφίας.

7. *Ο Εθνάρχης Μακάριος και οι αγώνες του Κυπριακού λαού*. Λευκωσία 1980. 24Χ17, 63σ. Εικ.

Η έκδοση συγκεντρώνει φωτογραφίες 58 έργων (12 έγχρωμες και τις υπόλοιπες μαυρόασπρες) 56 Κυπρίων καλλιτεχνών, από τα 114 έργα που είχαν εκτεθεί στην Παγκύπρια Καλλιτεχνική Έκθεση, που οργανώθηκε από τη Μορφωτική Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας με θέμα «Ο Εθνάρχης Μακάριος και οι αγώνες του Κυπριακού λαού». Η Έκθεση εγκαινιάστηκε στο Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Σπύρο Κυπριανού και διάρκεσε από τις 21 Δεκεμβρίου 1978 μέχρι τις 20 Γενάρη 1979.

Εκτός από την ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά τα εγκαίνια, περιλαμβάνεται σημείωμα του τότε Υπουργού Παιδείας κ. Χρυσόστομου Σοφιανού και σύντομη εισήγηση του καθηγητή της Ιστορίας της Τέχνης κ. Χρυσάνθου Χρήστου σχετικά με το περιεχόμενο και τις καλλιτεχνικές τάσεις των έργων.

Από τους καλλιτέχνες, 55 αντιπροσωπεύονται με ένα έργο ο καθένας, ενώ στην περίπτωση του Γ. Πολ. Γεωργίου έχουμε τρία έργα.

Το ενδιαφέρον στο λεύκωμα αυτό είναι ότι παρουσιάζονται ποικίλες προσεγγίσεις του θέματος (προσωπογραφίες του Μακαρίου, συνθέσεις, όπου ο Μακάριος σε διάφορους συνδυασμούς, σκηνές από πλευρές του αγώνα του 55-59, του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής) από ένα ευρύ φάσμα καλλιτεχνών (δόκιμοι και αυτοδίδακτοι, παλαιότεροι και νεότεροι), ποικίλων τεχνολογιών και μέσων έκφρασης (ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική).

Την επιμέλεια ύλης είχε η Ελένη Νικήτα και την καλλιτεχνική επιμέλεια της έκδοσης ο Νίκος Κουρούσιης.

8. Γιάννη Σταυρινού Οικονομίδη. *Κυπραίκα. Β' σειρά. Διηγήματα*. Λευκωσία 1983. 22Χ15, 75σ. Γλωσσ.

Η έκδοση αυτή, όπως και η υπ' αρ. 10 έγιναν με επιμέλεια Γιάννη Κατσούρη, κι εντάσσονται σε μια νέα προσπάθεια της Μορφωτικής Υπηρεσίας να ανεύρει και προβάλλει ανέκδοτα, παλιά ή δυσεύρετα λογοτεχνικά κείμενα.

Ο Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης, από τους παλαιότερους εν ζωή λογοτέχνες μας, που ως λίγο καιρό πριν από το θάνατό του ζούσε εγκλωβισμένος στο Ριζοκάρπασο, είχε εκδώσει ως το τωρινό βιβλίο, εκτός από το περιοδικό *Νέα Εποχή* (1921-1922), τα ακόλουθα: α. *Τα πρώτα διηγήματα*. Αθήνα 1915, β. *Εκλεκτά διηγήματα του Γκυ ντε Μωπασάν, μεταφράσεις*. Λευκωσία 1918, γ. *Κομμάτια της ψυχής μου. Ποιήματα*. 1923, δ. *Καημοί. Ποιήματα*. 1930, ε. *Κυπραίκα. Διηγήματα*. 1937 και στ. *Ιστορία του Αποστόλου Ανδρέα του Ριζοκάρπασου*. 1967.

Ο παρών τόμος περιλαμβάνει εισαγωγή από τον επιμελητή της έκδοσης (σ. 7-13), όπου διατυπώνονται κάποιες αξιολογικές κρίσεις για τον Οικονομίδα, αυτόγραφο του συγγραφέα, πέντε διηγήματα («Δίκη για το πέρασμα», «Για το πρόστιμο», «Ο χάρος με τον δανειστή», «Η ψυχή εν αέρα» και «Μεγαλέμπορος», σ. 15-71) και γλωσσάριο (σ. 73-74), όπου ερμηνεύονται λέξεις της κυπριακής διαλέκτου, που απαντώνται στους διαλόγους. Τα διηγήματα, που γράφτηκαν τη δεκαετία του 1930, ήταν κατά το πλείστο ανέκδοτα. Σ' αυτά περιγράφεται η ζωή των φτωχών χωρικών, τονίζονται τα κακά από την αγραμματοσύνη και γίνονται νύξεις για την ευθύνη της αποικιοκρατίας στο να κρατηθούν οι φτωχοί χωρικοί μακριά από την πρόοδο, θύματα κοινωνικής εκμετάλλευσης.

9. Χρύσανθου Χρήστου. *Σύντομη Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Κυπριακής Τέχνης*. Λευκωσία 1983. 24Χ17, 139σ. Εικ.

Το βιβλίο του καθηγητή της Νεότερης Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Χρύσανθου Χρήστου χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια: Εισαγωγικά, Η γενιά των πατέρων της σύγχρονης κυπριακής τέχνης (1900-1922), Άλλοι δημιουργοί της πρώτης γενιάς της σύγχρονης κυπριακής τέχνης, Η καλλιτεχνική δημιουργία της γενιάς του μεσοπολέμου (1922-1940), Άλλοι δημιουργοί της ίδιας γενιάς, Η γενιά των δημιουργών που έρχονται στον κόσμο μετά το 1940, Δημιουργοί, μορφές και κατακτήσεις της κυπριακής γλυπτικής και Το παρόν και το μέλλον της κυπριακής τέχνης.

Στην εισαγωγή ο μελετητής εξηγεί τις δυσκολίες, αλλά και την αναγκαιότητα της ενασχόλησης με μορφές της σύγχρονης ιστορικής ζωής και τα ειδικά προβλήματα μελέτης της κυπριακής τέχνης, λόγω και της ανυπαρξίας επιμέρους μελετών και μονογραφιών. Στη συνέχεια κάμνει σύντομη αναφορά στα ρεύματα της τέχνης του 20ου αιώνα και καθορίζει τη μεθοδολογική βάση, πάνω στην οποία στηρίζει την κατάταξη των καλλιτεχνών. Ακολουθεί τη χρονολογική κατάταξη, με βάση τις γενιές, ως ακολούθως: Στην πρώτη γενιά των καλλιτεχνών περιλαμβάνονται όσοι γεννήθηκαν ανάμεσα στο 1900 και 1922, στη δεύτερη οι γεννηθέντες μεταξύ 1922 και 1940 και στην τρίτη ανήκουν όσοι γεννήθηκαν μετά το 1940. Πρέπει να σημειωθεί ότι στην ανάλυσή του δεν παραλείπει και τους καλλιτέχνες ναΐ·β.

Στα επιμέρους κεφάλαια ο καθηγητής Χρήστου δίνει πληροφορίες για τη ζωή και το έργο των καλλιτεχνών, προβαίνει σε χαρακτηρισμούς και αξιολογικές κρίσεις και μετά παραθέτει με μαυρόασπρες και έγχρωμες φωτογραφίες δείγματα της δουλειάς τους.

Το βιβλίο κλείει με γενικές παρατηρήσεις για την κυπριακή τέχνη και τους δημιουργούς της. Εξαιρείται η γνησιότητά της και επισημαίνεται ιδιαίτερα το γεγονός ότι αρκετοί από τους πιο καλούς καλλιτέχνες μας είναι και δάσκαλοι τέχνης, πράγμα που προοιωνίζει ελπιδοφόρο μέλλον για την κυπριακή τέχνη.

Το γεγονός ότι μεσολάβησε ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα από τη συγγραφή του έργου ίσαμε την εκτύπωσή του συντέλεσε στο να παραλειφθούν καλλιτέχνες που παρουσιάστηκαν τα τελευταία χρόνια, πράγμα που αποτελεί μειονέκτημα της έκδοσης. Σε σχετικό σημείωμα η Μορφωτική Υπηρεσία πληροφορεί ότι ο κ. Χρήστου ετοιμάζει συμπλήρωμα της εργασίας του, για να καλυφθούν ακριβώς αυτά τα κενά.

Τη γενική επιμέλεια της έκδοσης είχε η Ελένη Νικήτα, το εξώφυλλο έκαμε ο Άντης Ιωαννίδης, συνεργάστηκαν δε στην έκδοση οι: Στέλιος Βότσης, Τηλέμαχος Κάνθος, Ανδρέας Μαλέκος, Λήδα Πηλαβάκη και Στέλιος Χατζηστυλλής.

10. Κωνσταντίνου Γ. Ελευθεριάδη (+). *Έρωσ ανίκατε... Διηγήματα*. Έρευνα - εισαγωγή - επιμέλεια Γιάννη Κατσούρη. Λευκωσία 1983. 21Χ15, 76σ. Γλωσ.

Ο τόμος περιλαμβάνει, εκτός από την εισαγωγή του επιμελητή της έκδοσης, έξι διηγήματα και δύο χρονογραφήματα, που όλα έχουν δημοσιευτεί ανώνυμα, τα μεν πρώτα στο περιοδικό *Αυγή*, τα δε χρονογραφήματα στην εφημερίδα *Εμπρός*. Και τα δύο έντυπα εξέδιδε ο Κωνσταντίνος Ελευθεριάδης. Το βιβλίο κλείει με γλωσσάριο, όπου ερμηνεύονται λέξεις της κυπριακής διαλέκτου, που απαντώνται στα διηγήματα.

Ο επιμελητής εξηγεί στην εισαγωγή του τη θεωρία του ότι τα έξι διηγήματα ανήκουν στον Ελευθεριάδη, θέση που αμφισβητήθηκε σε ειδική μελέτη από τον γράφοντα, που διατυπώνει την άποψη ότι συγγραφέας των διηγημάτων είναι ο διηγηματογράφος Νίκος Χατζηγαβριήλ.

Ανεξάρτητα από το ποιός είναι ο συγγραφέας, τα έξι διηγήματα παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον, γιατί αποτελούν δείγματα της πρώιμης πεζογραφίας μας (δημοσιεύτηκαν μεταξύ 1910 και 1911) και αντικατοπτρίζουν τη ζωή των απλών ανθρώπων της Κύπρου. Η έκδοση είναι άξια επαίνου, γιατί έφερε στην επιφάνεια τα έξι διηγήματα, που ήταν άγνωστα στους πολλούς, αφού το περιοδικό, στο οποίο είχαν δημοσιευτεί, είναι δυσεύρετο.

11. *Κυπριακή Μουσική Βιβλιογραφία και Δισκογραφία*. Επιμ. Νίκου Παναγιώτου. Λευκωσία 1985. 21Χ15, 49σ. Ευρετ.

Το βιβλίο αυτό, όπως και το επόμενο, κυκλοφόρησαν μέσα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Έτους Μουσικής 1985, με στόχο να προβάλλουν τους Κυπρίους δημιουργούς και ν' αποδώσουν τιμή στους ανθρώπους που πρόσφεραν ή προσφέρουν στους τομείς της μουσικής κίνησης και δημιουργίας.

Η *Κυπριακή Μουσική Βιβλιογραφία και Δισκογραφία* διαιρείται σε δύο τμήματα. Στο πρώτο, που αναφέρεται σε βιβλία, περιλαμβάνονται 141 λήμματα

(αυτοτελή βιβλία, ανάτυπα και έντυπες συνθέσεις), ενώ στο δεύτερο, που καλύπτει τους δίσκους, καταγράφονται 178 λήμματα. Στο τέλος υπάρχει ευρετήριο, όπου ευρετηριάζονται οι Κύπριοι δημιουργοί, στους οποίους γίνεται αναφορά στο κύριο μέρος του βιβλίου.

Της έκδοσης προηγήθηκε Έκθεση δίσκων και μουσικών βιβλίων Κυπρίων δημιουργών, που έγινε με τη συνεργασία της Λαϊκής Τράπεζας στο Πολιτιστικό της Κέντρο το Μάρτη του 1985. Το υλικό της Έκθεσης, μαζί με άλλο που συγκεντρώθηκε στο μεταξύ, κωδικοποιείται στην έκδοση, που προσφέρει στο μελετητή κι ερευνητή της κυπριακής μουσικής δημιουργίας ένα χρήσιμο εργαλείο για τις μελέτες του.

Πρέπει να σημειωθεί προς πληρέστερη ενημέρωση των αναγνωστών ότι:

- α. Στην κατηγορία του βιβλίου περιλαμβάνονται έντυπα (βιβλία, ανάτυπα, συνθέσεις), ανεξάρτητα από αριθμό σελίδων.
- β. Κατατάσσονται ως δίσκοι κυπριακοί εκείνοι στους οποίους υπάρχει οποιαδήποτε συμβολή από Κύπριο, ανεξάρτητα από το μέγεθός της.
- γ. Σε υπομνημάτιο, κάτω από το λήμμα, σημειώνονται, προκειμένου περί βιβλίων, οι διαστάσεις σε εκατοστά (ύψος Χ πλάτος), αριθμός σελίδων και άλλα εκδοτικά στοιχεία, ενώ στους δίσκους η εταιρεία, ο αριθμός και άλλα δισκογραφικά στοιχεία.
- δ. Ως βάση για την ταξινόμηση και ευρετηρίαση τέθηκε, για μεν τα βιβλία ο συγγραφέας, για δε τους δίσκους εκείνος ή εκείνοι οι συντελεστές που είναι Κύπριοι. Στην περίπτωση των δίσκων, όπου τόσο ο συνθέτης, όσο κι οι εκτελεστές είναι Κύπριοι, λαμβάνεται ο συνθέτης ως βάση.

Τον επιμελητή της έκδοσης Νίκο Παναγιώτου, που έγραψε και τον Πρόλογο, καθώς και το Εκδοτικό Σημείωμα, όπου εξηγούνται οι βιβλιογραφικές αρχές που ακολουθούνται, βοήθησαν στη συλλογή του υλικού οι καθηγήτριες Ιόλη Μουστερή και Στέλλα Σπύρου. Η τελευταία βοήθησε και στην καταγραφή έκαμε δε ακόμη, μαζί με τον Αντρέα Χρυσόχο, το εξώφυλλο.

12. *Η Μουσική στην Κύπρο τον καιρό της Αγγλοκρατίας. Στ' αχνάρια πρωτοπόρων.* Επιμ. Νίκου Παναγιώτου. Λευκωσία 1985. 17Χ24, 95σ.

Η έκδοση περιλαμβάνει, με αλφαβητική σειρά, βιογραφικά σημειώματα ανθρώπων που πρόσφεραν στη μουσική ζωή της Κύπρου, ανεξάρτητα από είδος (σ. 21-63), καθώς και φωτογραφικό υλικό από τη ζωή και τη δράση τους (σ. 65-87). Περιορίζεται μόνο σ' όσους δε βρίσκονται πια στη ζωή, γιατί το έργο τους, συμπληρωμένο, έχει πια παραδοθεί στην ιστορία. Επειδή μόνο με τα βιογραφικά σημειώματα η εικόνα θα ήταν αποσπασματική, κρίθηκε σκόπιμο να προταχθεί εισαγωγικό σημείωμα με τίτλο «σχεδιάγραμμα» (σ. 13-20), όπου γίνεται προσπάθεια να δοθεί, με τρόπο όσο γίνεται συγκροτημένο, η μουσική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας από ατομικές, αλλά κυρίως ομαδικές προσπάθειες, που είχαν κάποια απήχηση και διάρκεια και συντέλεσαν ως ένα βαθμό στη δημιουργία υποδομής. Εκτός από τα προμνημονευθέντα μέρη, το βιβλίο περιλαμβάνει Κατάλογο όσων βοήθησαν στην έρευνα (σ.

7), Πρόλογο (σ. 9-11), Βιβλιογραφία (σ. 89), Κατάλογο βιογραφουμένων μουσικών κατά χρονολογική σειρά (σ. 91) και Αλφαβητικό κατάλογο βιογραφουμένων μουσικών (σ. 93-94).

Το λεύκωμα — γιατί ουσιαστικά γι' αυτό πρόκειται — αποτελεί, όπως σημειώνεται και στον πρόλογο, απόδοση οφειλόμενης τιμής στους ανθρώπους εκείνους, που σε χρόνια δύσκολα για την Τέχνη γενικά κι ειδικότερα τη Μουσική, πρόσφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες για την προαγωγή του πολιτιστικού επιπέδου του λαού μας.

Όπως συνέβη και με την προηγούμενη έκδοση (*Κυπριακή Μουσική Βιβλιογραφία και Δισκογραφία*), μέρος του υλικού που συγκεντρώθηκε παρουσιάστηκε σε Έκθεση Ενθυμημάτων Κυπρίων Μουσικών (φωτογραφίες, μουσικά όργανα, βιβλία, χειρόγραφα, διπλώματα, πιστοποιητικά, προγράμματα, μετάλλια κ.ά.), που έγινε, σε συνεργασία με τη Λαϊκή Τράπεζα, στο Πολιτιστικό της Κέντρο, τον Ιούνιο του 1985. Η ίδια Τράπεζα χρηματοδότησε και την παρούσα έκδοση. Στην έρευνα για τη συγκέντρωση του υλικού βοήθησαν οι καθηγήτριες Στέλλα Σπύρου και Ιόλη Μουστερή. Το γενικό συντονισμό της έρευνας και την επιμέλεια της έκδοσης είχε ο Νίκος Παναγιώτου, που έγραψε τον Πρόλογο και την Εισαγωγή και σύνταξε τους δύο καταλόγους.

13. *Χριστόφορος Σάββα. Η ζωή και το έργο του*. Λευκωσία 1988. 22Χ22, 100σ. Εικ. Δίγλωσσο (ελλ. και αγγλ.).

Το βιβλίο, που εκδόθηκε είκοσι χρόνια μετά το θάνατο του πρωτοποριακού καλλιτέχνη Χριστόφορου Σάββα, με καλλιτεχνική επιμέλεια Γιώργου Σιμώνη και γενική επιμέλεια Ελένης Νικήτα, περιλαμβάνει εισαγωγικό σημείωμα από τον Υπουργό Παιδείας κ. Ανδρέα Φιλίππου, κείμενο για τη ζωή του από τη σύζυγό του Christine, ένα δεύτερο κείμενο, όπου περιγράφεται και αξιολογείται η καλλιτεχνική του πορεία από το 1954, που γύρισε στην Κύπρο σπουδασμένος καλλιτέχνης, μέχρι το θάνατό του το 1968, γραμμένο από το φίλο του πρώην επιθεωρητή Τέχνης Κώστα Οικονόμου, κατάλογο εκθέσεων ομαδικών και ατομικών του καλλιτέχνη, καθώς και πίνακές του σε μαυρόασπρο και έγχρωμο, φωτογραφημένους από τους: Άντρο Ζεμπύλα, Φωτοσινέ, Κώστα Οικονόμου, Φωτόνια και Χαράλαμπο Ιακώβου. Σημειώνουμε, τέλος, ότι τις μεταφράσεις των κειμένων έκαμαν ο David Bailey στα αγγλικά και ο Θεοκλής Κουγιάλης στα ελληνικά.

Το βιβλίο δίνει μια αρκετά κατατοπιστική εικόνα για τον πρόωρα χαμένο καλλιτέχνη μας, που άνοιξε καινούριους δρόμους στην κυπριακή τέχνη, αφού πρόσφερε σημαντικό εικαστικό έργο με ευρύτατη θεματογραφία, πλούτο τεχνοτροπιών και ποικιλία υλικών, έργο το οποίο χαρακτηρίζεται από βαθύτατη αίσθηση του χρώματος και μια άποψη εν πολλοίς προσωπική.

Η έκδοση του βιβλίου, έστω και καθυστερημένα, ήρθε να εκπληρώσει επιβεβλημένη υποχρέωση του Κράτους προς ένα από τους πιο σημαντικούς μας καλλιτέχνες.

Μια άλλη σειρά στην εκδοτική δραστηριότητα της Μορφωτικής Υπηρεσίας εγκαινιάζεται το 1979, όταν εκδίδεται το βιβλίο του Παύλου Λιασίδα *Νεκατωμένοι αέρηδες*. Στόχος της σειράς είναι να περιλάβει τους σημαντικότερους λαϊκούς μας ποιητές, των οποίων το έργο να προβάλλει και καταξιώσει.

1. Παύλου Λιασίδα. *Νεκατωμένοι αέρηδες*. Λευκωσία 1979. 20X14, 184σ. Γλωσ. (σ. 176-183).

Οι *Νεκατωμένοι αέρηδες* είναι η δωδέκατη συλλογή του Λιασίδα, αφού είχαν προηγηθεί, μεταξύ 1928 και 1976, έντεκα συλλογές, πέρα από τα καθαρώς ποιητάρικα, με τα οποία εμφανίστηκε το 1921. Εδώ περιλαμβάνονται 145 ποιήματα, από τα οποία ένα μεγάλο ποσοστό είναι εμπνευσμένα από το πρόσφατο δράμα της Κύπρου.

Όπως σημειώνει ο επιμελητής της έκδοσης Κώστας Γιαγκουλλής, που γράφει στον τόμο εισαγωγή και γλωσσάριο, ο χωρισμός και η κατάταξη των ποιημάτων σε αφιερωματικά, διάφορα, εργατικά, θαλασσινά, φανταστικά, σατιρικά και γνωμικά, έγινε από τον ίδιο το Λιασίδα.

Γράφει ο Γιαγκουλλής για το περιεχόμενο των ποιημάτων: «...απεικονίζουν την αγροτική ζωή της Κύπρου, περιγράφουν σκηνές του χωριού, ζωγραφίζουν την ταπεινή ζωή των φτωχών, καυστηριάζουν την αλαζονική συμπεριφορά των πλουσίων, μάχονται για τα εργατικά δίκαια, προβάλλουν τις αξίες και την ομορφιά του παραδοσιακού κώδικα ηθικής κ.ά.».

Με τον επιμελητή συνεργάστηκε ο ίδιος ο ποιητής, ιδιαίτερα στη σύνταξη του γλωσσαρίου, καθώς και ο κ. Μενέλαος Χριστοδούλου του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, τόσο για τη φιλολογική επιμέλεια όσο και για τη σύνταξη του γλωσσαρίου.

2. Κ.Γ. Γιαγκουλλή. *Ανθολογία Κυπριακής λαϊκής ποίησης*. Λευκωσία 1980. 24X17, 241σ. Βιβλ. (σ. 5-9), Γλωσ. (229-238).

Το βιβλίο περιλαμβάνει πρόλογο του τότε Υπουργού Παιδείας Χρυσόστομου Σοφιανού (σ. 3), επιλογή βιβλιογραφίας (σ. 5-9), εισαγωγή του ανθολόγου (σ. 11-13), την Ανθολογία (σ. 15-218), βιογραφικά σημειώματα των ανθολογούμενων (σ. 219-227), γλωσσάριο (σ. 229-238) και περιεχόμενα (σ. 239-241). Στο πίσω μέρος του εξωφύλλου φιλοξενείται σημείωμα του Γενικού Διευθυντή της Λαϊκής Τράπεζας, με δαπάνη της οποίας εκδόθηκε η Ανθολογία.

Στην εισαγωγή του ο Γιαγκουλλής κάμνει παρατηρήσεις για τη λαϊκή ποίηση της Κύπρου και την επιστημονική της μελέτη και εξηγεί τη μέθοδο που ακολούθησε στην ανθολογία του. Το ανθολογούμενο υλικό προέρχεται από δημοσιευμένες ποιητικές συλλογές, αλλά και από ανέκδοτο αρχειακό υλικό, που συγκέντρωσε ο ίδιος ο ανθολόγος, συστηματικός μελετητής της κυπριακής λαϊκής ποίησης.

Ανθολογούνται 63 συνολικά ποιητές, μερικοί από τους οποίους είναι άγνωστοι. Για όλους δίνονται σύντομα βιογραφικά σημειώματα. Τα ποιήματα κατατάσσονται σε έξι κατηγορίες: Ρίμες (σ. 15-40), Ποιήματα (σ. 41-171), Τσαττίσματα (σ. 173-187), Ερωτικά (σ. 189-202), Ερωταποκρίσεις (σ. 203-

210) και Γνωμικά (σ. 211-218).

Πρόκειται για μια πολύ χρήσιμη έκδοση, γιατί δίνει με συστηματικό τρόπο ένα αρκετά αντιπροσωπευτικό δείγμα της παραγωγής των λαϊκών μας ποιητών, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βασικό βοήθημα από όσους ενδιαφέρονται να μελετήσουν και ερευνήσουν τη λαϊκή μας ποίηση σε μεγαλύτερο βάθος και πλάτος.

3. Κ.Θ. Καρνέρα. *Ποιητικά Άπαντα*. Λευκωσία 1980. 24X18, 136σ. Βιβλ. (σ. 8), Γλωσ. (σ. 131-133).

Στο βιβλίο ενσωματώνονται οι τρεις εκδομένες ποιητικές συλλογές του Καρνέρα: *Τα τραούδκια του βοσκού* (1937), *Νερά του Μάρτη* (1974), *Που την αρκίη ως την υστερκάν* (1978) και μερικά ανέκδοτα ποιήματά του.

Όπως εξηγεί ο υπεύθυνος για την έκδοση, Κώστας Γιαγκουλλής, στην πρώτη συλλογή τα ποιήματα του Καρνέρα περιστρέφονται βασικά γύρω από τον έρωτα και την αγάπη για τη γη, ενώ στις επόμενες δύο η έμφαση δίνεται σε κοινωνικά θέματα. Σ' αυτή δεσπόζει «μια ανησυχία, αγάπη και κατανόηση για τη φτωχολογιά και μια συγκρατημένη αγανάκτηση για τους δυνατούς, τους πλουτοκράτες και τους κάθε λογής εκμεταλλευτές του μόχθου του λαού».

Πολύ χρήσιμη η έκδοση, γιατί μας παρουσιάζει με τρόπο συστηματικό τη συνολική παραγωγή ενός από τους καλύτερους λαϊκούς μας ποιητές, που πρόσφατα ο θάνατος έσβησε τη γνήσια φωνή του.

4. Ηλία Γεωργίου. *Γελόκλαμαν*. Λευκωσία 1980. 24X17, 80σ.

Από τους πιο σημαντικούς λαϊκούς μας ποιητές ο Ηλίας Γεωργίου έχει μια σημαντική προσφορά στη λαϊκή ποίηση, με την οποία ασχολείται από το 1937. Αρχισε ως ποιητάρης για να εξελιχθεί και να γίνει τεχνικότερος στη μορφή και ευρύτερος στο θεματολόγιό του. Τόσο στη συλλογή αυτή όσο και στις προηγούμενες (*οι Αρκοντιές μας*, 1937, *Παροιμιών το ανάγνωσμα*, 1974) και στις επόμενες (*Τα δκιαλόγια μου*, 1981, *Δειλινόκαμμαν*, 1983) ο ποιητής τραγουδά τη ζωή σ' όλες τις εκφάνσεις της. Η διάθεσή του είναι κυρίως γνωμική, χωρίς όμως να παραλείπει την πατριωτική έξαρση, την ηθογραφική απόδοση, τη σάτιρα και την εξύμνηση του έρωτα.

Στην παρούσα συλλογή, που προλογίζει ο τότε Υπουργός Παιδείας κ. Ν. Κονομή και όπου ο επιμελητής της έκδοσης Κώστας Γιαγκουλλής γράφει εισαγωγή και γλωσσάριο, ο ποιητής απεικονίζει τη γύρω του πραγματικότητα, κάποτε με διάθεση γνωμική, συμβουλευτική ή και σατιρική.

Σε αρκετές ακόμη περιπτώσεις ο Ηλίας Γεωργίου αίρεται πάνω από το προσωπικό επίπεδο και κατορθώνει να εκφράσει ποιητικά την ομαδική συνείδηση.

Σημειώνουμε, τέλος, ότι η συλλογή είναι αφιερωμένη στον αγνοούμενο γιο του.

5. Χαμπή Μηνά. *Τα πάθη της καρκιάς μου*. Λευκωσία 1981. 24X17, 50σ. Γλωσσάριο (σ. 47-48).

Ο τόμος περιλαμβάνει πρόλογο του τότε Υπουργού Παιδείας κ. Ν. Κονομή,

εισαγωγή και γλωσσάριο από τον επιμελητή της έκδοσης Κώστα Γιαγκουλλή και γύρω στα 40 ποιήματα του Λυσιώτη λαϊκού ποιητή Χαμπή Μηνά. Μερικά από τα ποιήματα αυτά είχαν γίνει πριν από την τουρκική εισβολή, έμειναν όμως στο τουρκοκρατούμενο τώρα χωριό του ποιητή, γι' αυτό και τα ξανακατάγραψε από μνήμης. Σ' αυτά έχουν προστεθεί και καινούρια που γράφτηκαν μετά το 1974. Μέσα από την ποίηση του Μηνά προβάλλονται νοσταλγικά τα παλιά ήθη και έθιμα του τόπου, αλλά ταυτόχρονα εκφράζεται και ο πόνος του από τα βάσανα του πολέμου και της προσφυγιάς.

6. *Π. Λιασίδη - Χ. Δημοσθένους. Ποιητική αλληλογραφία. Λευκωσία 1989. 21X15, 150σ. Γλωσ.*

Πρόκειται για μια πολύ ενδιαφέρουσα έκδοση, που κυκλοφόρησε με επιμέλεια Παύλου Παρασκευά, και περιλαμβάνει ως βασικό κορμό 62 γράμματα σε στίχους (32 του Παύλου Λιασίδη και 30 του Χαράλαμπου Δημοσθένους), που αντάλλαξαν οι δυο λαϊκοί ποιητές. Το βιβλίο περιλαμβάνει ακόμη εκδοτικό σημείωμα του επιμελητή της έκδοσης, ανάλυση της ποιητικής αλληλογραφίας των Π. Λιασίδη και Χ. Δημοσθένους από τον Κώστα Προυσή, δυο κείμενα του Δημοσθένους, το πρώτο με τίτλο «Η γνωριμία μου με την ποιητήν Παύλο Λιασίδη» και το δεύτερο «Αυτοβιογραφία», επιλογή ποιημάτων (52 συνολικά) του ίδιου και, τέλος, γλωσσάριο.

Η αλληλογραφία σε στίχους των δυο λαϊκών ποιητών έχει ιδιαίτερη σημασία και για την ποιότητά της, αλλά και για τα θέματα, με τα οποία καταπιάνεται. Μέσα από αυτή αντικατοπτρίζεται η γνήσια φιλία μεταξύ των δυο ποιητών, που, όπως είναι γνωστό, γεννήθηκαν και έζησαν πριν την εισβολή στα γειτονικά χωριά Λύση (ο Λιασίδης) και Κοντέα (ο Δημοσθένης), με πλούσια και τα δυο πολιτιστική παράδοση, ο πόνος για τα δεινά της εισβολής, η νοσταλγία των χωριών τους κι ακόμα η έγνοια για την ποίηση. Σ' ορισμένες περιπτώσεις ο Δημοσθένης υπομνηματίζει μερικά ποιήματα με σχόλια, που διαφωτίζουν κι επεξηγούν πρόσωπα και καταστάσεις.

Πολύ χρήσιμα, εξάλλου, είναι και τα κείμενα του Δημοσθένους, τα οποία δίνουν, ανάμεσα σ' άλλα, πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του και για την πολιτιστική κίνηση στα χωριά Κοντέα και Λύση. Τα ποιήματά του, αφιερωματικά, σατιρικά, κοινωνικά, πατριωτικά και ερωτικά, συμπληρώνουν την εικόνα για τις ποιητικές ικανότητες του στιχουργού, που σχηματίζει ο αναγνώστης από τα ποιήματα - επιστολές του στο Λιασίδη.

* * *

Η σειρά Ελληνική Λογοτεχνία της Κύπρου, που εγκαινιάστηκε το 1986, περιλαμβάνει μια μέχρι τώρα έκδοση.

1. Λουκή Ακρίτα. *Διηγήματα. Λευκωσία 1986. 21X16, 83σ.*

Με επιμέλεια Γιάννη Φαλελάκη και εξώφυλλο της Κλάρας Γεωργίου εκδόθηκε ο πιο πάνω τόμος, που περιλαμβάνει εννιά διηγήματα του καταξιωμένου πεζογράφου και πολιτικού, που πέθανε το 1965 ως Υφυπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου, αφού διέγραψε μιαν ανοδική πορεία πολύ

αξιόλογη, τόσο στο στίβο της λογοτεχνίας όσο και στην κονίστρα της πολιτικής. Τα διηγήματα, που περιλαμβάνονται είναι: Κ' έτσι ξεπουλήθηκε τ' άλογο (1933), Ο ήσκιος τ' αφεντικού (1934), Μονόλογος συνταξιούχου (1935), Πρωινή ικεσία (1936), Το κυπαρίσσι (1939), Μακρινή γνωριμία (1939), Ξένη γη (1939), Μπροστά τραβάει ο Θεοδωής (1961) και Το φορτίο του ανθρώπου (1961). Ως εισαγωγή στην έκδοση δημοσιεύεται η προσφώνηση του τότε Υπουργού Παιδείας κ. Ανδρέα Χριστοφίδη στο φιλολογικό μνημόσυνο του Λουκή Ακριτά, που οργανώθηκε στις 19/5/1986 στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Σε ύφος γλαφυρό ο Χριστοφίδης με τη γνωστή κριτική ματιά του κάμνει κάποιες τομές, ιδιαίτερα στην πολιτική δράση του Ακριτά, επισημαίνοντας και υπογραμμίζοντας κυρίως το όραμά του για την Παιδεία.

Θα ήταν χρηστικότερη η έκδοση, αν υπήρχε ένα εκδοτικό σημείωμα, που να δίνει κάποιες πληροφορίες για τα διηγήματα, γιατί τώρα δεν φαίνεται αν τα διηγήματα αυτά ήταν ανέκδοτα ή αν ήταν δημοσιευμένα κάπου και απλώς συγκεντρώθηκαν στην παρούσα έκδοση.

* * *

Η τέταρτη σειρά των εκδόσεων της Μορφωτικής Υπηρεσίας με τίτλο «Νέοι Κύπριοι λογοτέχνες» εγκαινιάστηκε το 1988 και μέσα στον ίδιο χρόνο περιέλαβε τέσσερις εκδόσεις, που κυκλοφόρησαν με επιμέλεια Παύλου Παρασκευά και εξώφυλλο Νίκου Νικολάου. Τα πρώτα τρία βιβλία της σειράς εκδόθηκαν έπειτα από διαγωνισμό που προκηρύχθηκε το 1986 και το τελευταίο επιλέγηκε στο διαγωνισμό του 1987.

1. Μάριου Νεοπτολέμου. *Παραπατήματα μας νιότης*. Λευκωσία 1988. 21Χ15, 30σ.

Το βιβλίο, μαζί με το επόμενο, επιλέγηκαν, ανάμεσα σε 21 έργα — 18 ποιητικά και 3 πεζά —, για έκδοση από τη Μορφωτική Υπηρεσία, έπειτα από διαγωνισμό που προκήρυξε για νέους λογοτέχνες η Υπηρεσία. Ενώ, βάσει της προκήρυξης, επρόκειτο να εκδοθεί ένα βιβλίο, επειδή κρίθηκε από την επιτροπή, που απαρτιζόταν από τους Γιάννη Κατσούρη, Κύπρο Χρυσάνθη και Λεύκιο Ζαφειρίου, ότι τόσο η εργασία του Νεοπτολέμου όσο και εκείνη της Πολυδωρίδου (το επόμενο βιβλίο) ξεχώριαζαν και είχαν ομοιογένεια που επέτρεπε την έκδοσή τους ως συλλογών, αποφασίστηκε, τελικά, να εκδοθούν δύο. Ο συγγραφέας σπουδάζει Οικονομικά κι ασχολείται με την ποίηση από τα μαθητικά του χρόνια.

2. Ιόλης Πολυδωρίδου. *Πρώτες γραφές*. Λευκωσία 1988. 21Χ15, 29σ.

Η ποιήτρια, που είναι καθηγήτρια της Φιλολογίας, είχε δημοσιεύσει ποιήματά της παλαιότερα σε εφημερίδα. Η έκδοση ποιημάτων της σε βιβλίο αποτελεί, όπως είναι, άλλωστε, ο στόχος της σειράς, ενθάρρυνση για παραπέρα κατακτήσεις στη λογοτεχνία.

3. *Ανθολογία Νέων Κυπρίων Ποιητών*. Λευκωσία 1988. 21Χ15, 71σ.

Περιλαμβάνει ποιήματα 14 νέων, που είχαν υποβάλει ποιητική δουλειά τους στο διαγωνισμό του 1986. Η επιλογή των ποιημάτων έγινε από τους Λεύκιο

Ζαφειρίου και Παύλο Παρασκευά. Οι ανθολογούμενοι, που παρουσιάζονται κατά αλφαβητική σειρά, γεννήθηκαν μεταξύ του 1959 και του 1969 κι είναι κυρίως πτυχιούχοι Πανεπιστημίου ή φοιτητές. Συγκεκριμένα είναι: Ελένη Αρτεμίου (1 σελίδα), Ευγενούλα Βοσκαρίδου (4), Ελπίδα Δημοπούλου (3), Λία Καλλίδου (5), Κυριακή Κοκκάλου (3), Μάρλεν Λεωνίδου (11), Ελένη Μούζουρα (3), Νίκος Παναγή (4), Στάλω Παναγιώτου (1), Μιχάλης Παπαδόπουλος (4), Κωνσταντίνος Πετρίδης (3), Ρεβέκκα Σιεκκερή (11), Ἄθως Χατζηματθαίου (2) και Αμαλία Χοιρομερίδου (3).

4. Ρήσου Χαραλαμπίδη. *Ο Μεταξουργός*. Λευκωσία 1988. 21Χ15, 54σ.

Η συλλογή επιλέγηκε για έκδοση έπειτα από διαγωνισμό νέων λογοτεχνών, που προκήρυξε το 1987 η Μορφωτική Υπηρεσία. Την κριτική επιτροπή αποτελούσαν οι Παύλος Παρασκευάς, Γεώργιος Κ. Ιωαννίδης και Χρίστος Χατζήπαπας.

Σύμφωνα με την κρίση της επιτροπής: «Η πλούσια ποιητική γλώσσα, οι ωραίες εικόνες και η έντονη λυρική διάθεση αποτελούν τα κύρια γνωρίσματα των ποιημάτων... Ο ποιητής, έχοντας διαμορφώσει ένα αξιοπρόσεκτο προσωπικό ύφος και όντας καλός γνώστης των εκφραστικών του μέσων, δημιούργησε μια ποιητική ενότητα, στην οποία συνυπάρχουν τα έντονα βιώματα από την πρόσφατη κυπριακή ιστορία, ο προβληματισμός και η αγωνία του σύγχρονου νέου ανθρώπου απέναντι σ' ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμος».

Πραγματικά πρόκειται για μια πολύ αξιόλογη εργασία νέου, πολλά υποσχόμενου λογοτέχνη, που έφτασε μόλις στα 18 του χρόνια σε πολύ καλό επίπεδο ποιητικής δημιουργίας.

* * *

Τέλος, εκτός σειράς κυκλοφόρησε το βιβλίο *Κατάλογος εκδόσεων Υπουργείου Παιδείας*, Λευκωσία 1987, 21Χ15, 61σ., με όλες τις εκδόσεις που εξέδωσαν τα διάφορα τμήματα και υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας. Την καταγραφή των λημμάτων και την επιμέλεια της έκδοσης έκαμε ο Παύλος Παρασκευάς.

Περιλαμβάνονται συνολικά 377 λήμματα κατανεμημένα σε έντεκα μέρη, από τα οποία εννιά καλύπτουν τις εκδόσεις των διαφόρων τμημάτων, ένα για τις περιοδικές εκδόσεις και ένα για τις εκδόσεις που δεν υπόγονται σε καμιά από τις προηγούμενες ομάδες. Τα εννιά τμήματα/υπηρεσίες του Υπουργείου είναι: Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, Μορφωτική Υπηρεσία, Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ραδιοφωνίας, Υπηρεσία Καθοδήγησης και Επαγγελματικού Προσανατολισμού.

Όπου είναι δυνατό, τα λήμματα κάθε ομάδας είναι ταξινομημένα θεματικά και για καθένα καταγράφονται τα απαραίτητα βιβλιογραφικά στοιχεία σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Βιβλιογραφικής Εταιρείας Κύπρου, της οποίας ο επιμελητής της έκδοσης είναι γραμματέας, μαζί δε με το γράφοντα επεξεργάστηκαν πρότυπο για την καταγραφή βιβλιογραφικών λημμάτων. Τα βιβλιογραφικά στοιχεία, που καταγράφονται, είναι βασικά ο τίτλος, συγγραφέας, τό-

πος και χρόνος έκδοσης, διαστάσεις του βιβλίου και αριθμός σελίδων. Στην παρούσα περίπτωση, όταν πρόκειται για βιβλία που διατίθενται προς πώληση, σημειώνεται και η τιμή του βιβλίου.

Για τις περιοδικές εκδόσεις καταγράφονται όλα τα τεύχη, με τον αριθμό σελίδων καθενός και τη χρονική περίοδο που καλύπτει.

Πρόκειται για μια πολύ χρήσιμη έκδοση, γιατί παρουσιάζει συγκεντρωμένα όλα τα έντυπα για δημόσια χρήση, που εξέδωσε το Υπουργείο Παιδείας. Επιπρόσθετα, είναι συνταγμένη με επιμέλεια και επιστημοσύνη, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της Βιβλιογραφίας.

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΤΑΚΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ

(Τυπογραφεία Θεοπερες)

*Έπαζια κέρδισε τὸν τίτλο
τοῦ πρίγκιπα σὴν τέχνη τοῦ βιβλίου.*

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΣΤΟ ΦΥΛΛΑΔΙΟ «ΠΕΝΤΑΔΑΚΤΥΛΟΣ»

Από δημοσίευμα της «Σημερινής» για την κίνηση των γυναικών «Επιστροφή» προέρχεται το ακόλουθο, στο οποίο περιλαμβάνεται το ποίημα του Κ. Χρυσάνθη ελληνικά και γερμανικά:

«ΠΕΝΤΑΔΑΚΤΥΛΟΣ

Γερμανο - Κυπριακό Φύλλο (No. 3-15 Αυγούστου 1989)

Η Νίκη Eideneier, Προϊσταμένη του Εκδοτικού Οίκου Ρωμιοσύνη και ιδρυτικό μέλος της Κυπρο-Γερμανικής Εταιρείας, έθεσε στη διάθεση του τεύχους αυτού το παρακάτω επίκαιρο ποίημα του Κ. Χρυσάνθη (στις γυναίκες της «Επιστροφής») και εφρόντισε επίσης, μόλις πριν από λίγες μέρες, για τη μετάφρασή (του) από την Ελένη Pekalis, την οποία εγκαρδίως ευχαριστούμε για την αυθόρμητη και ικανοποιητική βοήθεια, όπως ακριβώς (και) τη «Νίκη μας»!

Το νόστιμο στο θέμα: Ο συντάκτης τον γνωρίζει το Δρα Χρυσάνθη προσωπικά πριν από πολλά χρόνια, επρόκειτο δε να τον συναντήσει κατά το καλοκαίρι στη Λευκωσία, έχασε όμως την ευκαιρία λόγω προθεσμιακών δυσκολιών και τώρα τον συναντά «γραπτώς» στο «PENTADAKTYLOS» σχεδόν κατά τύχη, γιατί η Νίκη δεν γνώριζε τίποτε για τη γνωριμία.

Το ποίημα αυτό συμπληρώνει και εξαίρει τις πληροφορίες, τις οποίες οι αναγνώστες μας μπορούν να πάρουν από το επισυνημμένο περιοδικό «Progrom» («Διωγμός») για μια άλλη δράση των Κυπρίων γυναικών. Οι γυναίκες της «Επιστροφής» — της Κίνησης «Οι γυναίκες επιστρέφουν» — αξίζουν το σεβασμό όλων μας. Δεν μπορώ δε να καταλάβω τις φωνές μερικών ανθρώπων, οι οποίοι μιλούν για μια ενόχληση στις διαπραγματεύσεις Βασιλείου - Ντενκτάς.

H(ans) B(raitsch)»
(Μετ. Α.Μ.)

ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ»

19.7.1989

*Αν κάποτε θελήσει ο Κύριος να με ανακρίνει
για τ' ασυλλόγιστα μου νιάτα
για τις αυθόρμητες μου επαναστάσεις του '31 και '55,
Ανοιξεις που εφορμούσανε με τον ανθό της μυγδαλιάς
στα στερνοχειμώνα,
θα ομολογήσω πόσο πλούτισα τον μέσα κόσμο μου μ' αυτές
πως έγινα Έλληνας κι ορθόδοξος τετράγωνος κι απέριττος.*

Μετά απ' το χέρι θα Τον πάρω,
 φίλος αδερφικός απ' τα πανάρχαια χρόνια,
 κι απ' το παράθυρο των ουρανών θα Τον επιδείξω
 το γυναικείο ανθό της Κύπρου, που εφορμά σε αυθόρμητες
 επαναστάσεις
 μεσοκαλόκαιρα,
 ζητώντας λευτεριά στον Αγίου Κασσιανού τα ηλιοστάσια,
 με πυραμίδες το τραγούδι
 και το μεσόγειο της Παναγίας μας ύμνο,
 και θα Τον πω ξεκάθαρα:
 «Κύριέ μου, στον κατάλογο των εκλεκτών της δεξιάς Σου
 παρακαλώ κατάταξέ τες
 προς δόξαν και τιμήν του ονόματός Σου
 τώρα και πάντα στους αιώνες των αιώνων».

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

DEN FRAUEN DER "RÜCKKEHR"

19.7.1989

*Sollte der Herr mich einst befragen
 zu meiner leichtfertigen Jugend
 zu meinen spontanen Revolten von '31 und '55,
 Frühjahre, die mit der Mandelbaumblüte
 in den ausgehenden Winter einbrachen,
 werde ich gestehen, wie sehr ich mein Innenleben damit bereicherte,
 wie ich Grieche und orthodox wurde, geradlinig und schlicht.*

*Dann werde ich seine Hand nehmen,
 in brüderlicher Freundschaft seit uralten Zeiten,
 und aus dem Fenster des Himmels ihm
 die Blüte der Frauen Zyperns zeigen, die in spontanen
 Revolten
 mitten im Sommer hervorbricht,
 Freiheit fordernd zur Sonnenwende des Heiligen Kassianos,
 mit Gesang wie Pyramiden
 und unserer Hymne des Mittelmeers an die Mutter Gottes,
 und ich werde offen zu ihm sprechen:
 Mein Herr, bitte, nimm sie auf
 in die Reihe der Auserwählten zu Deiner Rechten,
 geheiligt werde Dein Name
 jetzt und alle Zeit und in Ewigkeit.*

KYPROS CHRYSANTHIS
 (übersetzt von Helena Pekalis)

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΔΩΡΗΜΑ ΣΤΑ ΕΙΚΟΣΑΧΡΟΝΑ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ - ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΩΝ «ΘΕΟΠΡΕΣ»

Νὰ συμμετέχεις σ' ἓνα ἑορταστικό σταθμό, ἰδίως στὸν χῶρο τῶν γραμμάτων ἢ τῶν συναφῶν ἐξυπηρετήσεών τους εἶναι μιὰ μικρὴ πνευματικὴ εὐτυχία, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση. Δὲν ἔχει σημασία ἡ βαρῦτητα τοῦ σταθμοῦ (διάρκεια, ἀπόδοση καὶ τὰ ὅμοια) ὅσο τὸ αἶσθημα ποὺ συνοδεύει τὴ σύλληψη καὶ πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ.

Τὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος» συνδέθηκε στενὰ μὲ δύο τυπογραφεῖα: τὰ «Τυπογραφεῖα Ζαβαλλῆ» στὰ πρῶτα του στάδια καὶ τὰ «Τυπογραφεῖα - Λιθογραφεῖα "Θεοπρες" Λτδ.», ὅπου συνεχίζει τὸ ἐκδοτικὸ του βίο. Ἐφέτος τὰ «Τυπογραφεῖα - Λιθογραφεῖα "Θεοπρες" Λτδ.» γιορτάζουν τὰ εἴκοσι τους χρόνια μὲ μιὰ συνεχῶς αὐξανόμενη σταθερότητα. Ξεκίνησαν τὴ λειτουργία τους στὰ μέσα Φεβρουαρίου 1969 ὡς Ἐταιρεία καταχωρημένη στὶς 13 Νοεμβρίου 1968 μὲ τὴν διεύθυνση καὶ εὐθύνη τοῦ τυπογράφου Τάκη Θεοφάνους ἀπὸ τὴν Ἄλωνα, ποὺ διαπνεόταν ἀπὸ ἰσχυροὺς ἐπαγγελματικούς ὁραματισμοὺς, αὐτοὺς ποὺ ἕως σήμερα τοὺς ἐξυπηρετεῖ μὲ ἀρκετὴ συνέπεια.

Ἀπὸ τὶς φιλικὲς συνομιλίες μας μὲ τὸν Τάκη Θεοφάνους συνέλεξα τὶς ἐξῆς χρήσιμες πληροφορίες: στὰ πρῶτα στάδια ἡ τυπογραφικὴ ἐργασία ἀνήκε ἀποκλειστικὰ στὸν τύπο letterpress. Στὰ 1977 υἱοθετήθηκε ἡ λιθογραφικὴ ἐργασία, offset ὅπως τὸ ἀπαιτοῦσαν οἱ τεχνολογικὲς πρόοδοι. Μὲ γραμμὴ πάντοτε τὴν προσαρμογὴ πρὸς τὶς νέες προόδους, στὸ μέτρο πάντοτε τῶν ἀπαιτήσεων καὶ δυνατοτήτων τοῦ τόπου μας, συνεχίζονται οἱ ἐργασίες. Στὰ πρῶτα στάδια τὸ τυπογραφεῖο ἀσχολήθηκε μὲ διάφορες ἐμπορικῆς φύσεως ἐργασίες μὲ ἐκτύπωση ἐφημερίδας (μικροῦ μεγέθους) καὶ ἐκδόσεις σχολικῶν βιβλίων. Ἀργότερα ὁ κύκλος ἐργασιῶν διευρύνθηκε αἰσθητὰ: λογοτεχνικὰ βιβλία, πολλὰ τους βραβευτήκανε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας Κύπρου εἴτε γιὰ τὸ περιεχόμενό τους εἴτε γιὰ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀριτιότητά τους (τοῦτο τὸ τελευταῖο ἐνδιαφέρει τὸ τυπογραφεῖο) λογοτεχνικὰ καὶ ἄλλου τύπου περιοδικὰ, ἀφίσες, διαφημιστικὰ ἔντυπα καὶ ὅλες τὶς ἐμπορικῆς φύσεως λιθογραφικοῦ τύπου ἐργασίες.

Εἶναι ἔνδειξη γιὰ συνεχῆ πρόοδο τὸ ὅτι ὁ ὑπεύθυνος τῶν τυπογραφείων - λιθογραφείων «Θεοπρες» Λτδ. προσαρμόζεται πρὸς τὰ νέα δεδομένα τῆς τεχνολογίας γιὰ συνεχῆ βελτίωση τῶν ἐργασιῶν του σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Διαρκῶς ἐξοπλίζει τὸ τυπογραφεῖο μὲ νέα μηχανήματα γραφῆς, σελίδωσης, φωτογράφισης κλπ ὥστε ταχύτερα καὶ εὐδοκίμωτερα νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ παραγωγή.

Ἐμεῖς οἱ τακτικοὶ πελάτες τῶν «Θεοπρες» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν συντομευμένο τίτλο τῶν τυπογραφείων) μὲ τὸ παρὸν πνευματικὸ δῶρημα, εὐχόμαστε πολυχρονιότητα στὰ τυπογραφεῖα αὐτὰ πρὸς δόξαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Κύπρο.

ΣΧΟΛΙΑ

ΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Έχω υπόψη μου διάφορες κατά καιρούς στατιστικές για τὰ ποσοστά ἀτόμων πού διαβάζουσαν αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα τὰ ἐντυπα ἀπὸ βιβλία ἕως ἐφημερίδες. Τελευταῖα ὅμως ἐπρόσεξα ἰδιαίτερα ἓνα σχόλιο τῆς «Σύγχρονης Σκέψης» (ὑπεύθυνος Γ. Χαλατσᾶς) μιᾶς τετρασέλιδης ἐφημερίδας μηνιαίας, μὲ ἐνδιαφέροντα τὴν Τέχνη καὶ τὰ Γράμματα, καὶ τῆς ὁποίας μάλιστα ἐκτιμῶ ἰδιαίτερα τὰ σχόλια, πού μὲ βάλανε στὸν πειρασμὸ νὰ πληροφορηθῶ τὰ σχετικά ἀπὸ τὴν «Βιβλιοθήκη Ὑπουργείου Παιδείας». Τὰ καταθέτω ἀφήνοντάς τὸ σχολιασμὸ τους στὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη. Ἡ στατιστικὴ αὐτὴ κίνηση Ἀναγνωστῶν καὶ Δανεισμῶ Βιβλίου περιορίζεται στὸ πρῶτο ἔξάμηνο τοῦ 1989:-

Ἀριθμὸς Ἀναγνωστῶν: 1891 (πολίτες 1435, ἐκπαιδευτικοὶ 194, μαθητὲς 262).

Ὀλικὸς ἀριθμὸς βιβλίων: 5453 (ἐλληνικὰ 5108, ξένα 345)

Εἶδη:-

α) Γενικά	8
β) Φιλοσοφία - ψυχολογία	288
γ) Θρησκεία	82
δ) Κοινωνικὲς Ἐπιστῆμες	350
ε) Φιλολογία	61
στ) Ἐπιστήμη	71
ζ) Ἐφαρμοσμένη Ἐπιστήμη	151
η) Εἰκαστικὲς Τέχνες	142
θ) Λογοτεχνία	3746
ι) Ἱστορία - Γεωγραφία	507
ια) Βιογραφία	47

Δηλ. τὰ λογοτεχνικὰ βιβλία (ὅπου καὶ τὸ παιδικὸ βιβλίον) διαβάζονται ἀπὸ τὰ 68.69% τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Λευκωσίας.

Τὸ σχόλιο τῆς «Σύγχρονης Σκέψης» εἶναι τὸ πέρακατω:-

«Στοὺς ἑκατὸ ἀναγνώστες καὶ μ' αὐστηρὴ σειρά προτεραιότητος, ἓνα ποσοστὸ — τὸ μεγαλύτερο — διαβάζει πολιτικὰ κείμενα, ἓνα ἄλλο — τὸ δεύτερο κατὰ σειρά — ἀστυνομικὰ μυθιστορήματα καὶ περιπέτειες, ἓνα τρίτο ἱστορία γιὰ νάρθει ἀπὸ κοντὰ ἢ λαογραφία μὲ τελευταία τὴ λογοτεχνία. Ἔτσι, καὶ μὲ τὴν ἀκατάλυτη δύναμη τῶν ἀριθμῶν πού κατὰ κάποιον τρόπο ἐπιβάλλει ἕμμεσα τὴν θέληση στὴν πνευματικὴ παραγωγή τῶν ἡμερῶν, ὁ ἄνθρωπος φωτίζεται καὶ ἀναμένει τὴ λύση τῶν προβλημάτων του ἀπ' τὴν πολιτικὴν κατὰ πρῶτον λόγον καὶ κατὰ δεύτερον ψυχαγωγεῖται μὲ τὴν περιπέτεια τῆς ἐγκληματικότητος καὶ τῆς βίας, μὲ τελευταία τὴν καλλιέργεια καὶ τὸ ψυχικὸ του ἀνέβασμα. Ἡ εἰκόνα, δὲν εἶναι ρόδινη ἀπ' τὴν πλευρὰ γενικὰ τῆς αἰσθητικῆς προσπάθειας. Καὶ δὲν κατηγορεῖ κανένας κανέναν, κρίνει, ὅταν βλέπει — εἶναι τρομερὸ καὶ ἀπογοητευτικὸ μαζί — λ.χ. τὴν ζήτηση καὶ συγκεκριμένα τὴν κυκλοφορία τῶν χιλιάδων σελίδων τῶν ἐντύπων ἐκείνων πού ἀσχολοῦνται μὲ τὰ λακτίσματα... ἢ τὰ καλαθοσφαιρικὰ, τὸ τηλεθέαμα, τὸ γυμνὸ, τὴν φτηνὴ ἀφήγηση, τὴν περιπέτεια καὶ τὴν κατασκοπεῖα, μὲ κάθε τι τὸ ἐλαφρὸ καὶ παρακαλλιτεχνικὸ — ἀπὸ τοὺς ἐκκεντρισμοὺς τῶν τραγουδιστῶν μέχρι τὰ οἰκογενειακὰ τῶν ἀστέρων — καὶ πληροφορεῖται ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ κλείσιμο ἐνὸς μετὰ τοῦ ἄλλου τῶν περιοδικῶν πού προσφέρουν τὸ κάλλος καὶ τὸ πνεῦμα — ζωγραφία, ποίηση, διήγημα, κριτικὴ καὶ στοχασμὸ, γλυπτὸ καὶ μουσικὴ, ἐπιστήμη κ.λ.π. — μὲ τὴν οἰκονομικὴ αἰμορραγία καὶ τῆς τελευταί-

ας ρανίδας, με την κατάθεση και της τελευταίας ικμάδας, με το ξόδεμα και του ύστατου μονόλεφτου από τους «πόρους» της έμμεσης, δι' έπιταγών έπαιτείας των διακόνων τους, σὺν ἡ άγωνία, τὸ άγχος και ἡ άπογοήτευση της άποτυχίας. «Χρημάτων πάντων μέτρον άνθρωπος.»»

Κίνηση άναγνωστῶν δίνει στη δημοσιότητα και ὁ ύπεύθυνος της Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Λάρνακος, ὁ ὁποῖος μπορεί νά μάς δώσει λεπτομερέστερα διάφορα στοιχεία γιά περαιτέρω έκτιμήσεις.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΝΕΑΡΧΟΣ ΚΛΗΡΙΔΗΣ (ένας δάσκαλος από τον 'Αγρό)

Συμπλήρωση και ολοκλήρωση του έργου που ο Κύπρος Χρυσάνθης εξέδωσε το 1973 αποτελεί η νέα του έκδοση της μυθιστορηματικής βιογραφίας Νέαρχος Κληρίδης (ένας δάσκαλος από τον Αγρό).

Το έργο του εκδόθηκε πρόσφατα με δαπάνη του Συλλόγου Αποφοίτων Αγρού αποτελείται από 105 σελίδες, σε δύο μέρη, από 14 και 12 μικρότερα μέρη αντίστοιχα.

Όπως και ο υπότιτλος του έργου αναφέρει, πρόκειται για τη βιογραφία του γνωστού για την πολλαπλή του δράση δασκάλου Νέαρχου Κληρίδη από τον Αγρό. Αν και γνωστός ο Κληρίδης από τη δράση του σαν δάσκαλος και περισσότερο σαν μελετητής της Κυπριακής λαογραφίας, σαν απλός άνθρωπος που νοιάζεται ενεργά για τον τόπο του και τους απλούς ανθρώπους, παίρνει στη δοκιμασμένη πέννα του Χρυσάνθη μια άλλη διάσταση.

Γιατί, όπως και να το κάνουμε, όταν μια ζωή ή μια πράξη — όμως αληθινή — γίνεται έργο λογοτεχνικό, φαντάζει διαφορετικά. Επιβάλλεται, εκτιμάται — ανάλογα και με το ποιός είναι ο συγγραφέας — γίνεται ευρύτερα και σε όλες τις φάσεις της γνωστή. Μπορεί να γνωρίζαμε τον Κληρίδη, ξέραμε διάφορα γι' αυτόν, όμως τώρα διανοίγεται αυτή η γνώση, συστηματοποιείται, συμπληρώνεται, εκτίθεται λογοτεχνικά δηλ. ωραία και παρουσιάζεται μπροστά μας ολόκληρος, ίσως όχι ακόμα εντελώς ολόκληρος. Η ζωή κάποιου, τα γεγονότα, τα περιστατικά γίνονται έργο τέχνης.

Βέβαια, πρέπει να πούμε για να μην υπάρξει παρεξήγηση, ότι έχει σημασία, ίσως μεγαλύτερη, η αξία του προσώπου, ή της πράξης, αυτή επιβάλλεται, όχι κυρίως ο συγγραφέας. Ο συγγραφέας ωθείται στη συγγραφική παρουσίαση, κάμνει θέμα του μια ζωή ή πράξη που αξίζει. Ζει μέσα στην ίδια κοινωνία με το κοινό που θα τον διαβάσει και διασθάνεται τι έχει αξία, τι εκτιμάται.

Ο Κληρίδης ήταν γνωστός, είχε πολλούς φίλους, πολλούς μαθητές, είχε βοηθήσει πολλούς, ήταν αγαπητός, γι' αυτό μπορούμε να πούμε ότι αναμενόταν μια παρουσίαση της ζωής του. Πάντα όμως ο άξιος συγγραφέας έχει τη δυνατότητα με τις ικανότητες, με το αισθητικό του κριτήριο να επιλέγει, να τονίζει, να δίνει μιαν πιο έντονη, πιο δυνατή, πιο ολοκληρωμένη εικόνα από κείνην που έχει ο καθένας που δεν έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ήρωα του έργου.

Είναι ενδιαφέρον και αξίζει να προσεκτεί ο τρόπος που ο συγγραφέας προσέγγισε το θέμα από την αρχή. Πώς οι φιλικές κουβέντες, οι επισκέψεις, η οικεία συναναστροφή γένησαν μέσα του την ιδέα να γράψει το έργο. Στο κάτω - κάτω γιατί να γρά-

φονται έργα για τους στρατιωτικούς και τους πολιτικούς ηγέτες ή τους εκατομμυριούχους ή ακόμα για τις μεγάλες πόρνες (άμα είναι πολύ μεγάλες δεν τις ονομάζουμε έτσι) και όχι για απλούς πνευματικούς, κοινωνικούς εργάτες;

Επομένως, αξίζει έπαινο ο συγγραφέας και μόνο γιατί καταπιάστηκαν μ' αυτό το έργο. Πρέπει να προβάλλονται και οι άνθρωποι που δημιουργούν, που πρωτοπορούν, που ωφελούν, χωρίς όμως να κάμνουν μεγάλο θόρυβο. Τα πρόσωπα που αποτελούν ήρωες κάποιου λογοτεχνικού έργου λειτουργούν σαν ένα είδος προτύπου.

Το έργο εξελίσσεται χρονολογικά από την εντελώς πρώτη αρχή, τη γέννηση του Κληρίδη εκεί στο μακρινό, ορεινό, φτωχικό Αγρό. Δοσμένες αξεχώριστα με τη ζωή παρουσιάζονται οι αξίες και αρετές της παραδοσιακής, πατριαρχικής — έστω — οικογένειας. Το κάθε τι και ο καθένας έχει τη θέση του, υπάρχει μια τάξη εξωτερική και ηθική. Όλα γίνονται «κατά που πρέπει».

Με πολλή φυσικότητα, δεμένη αξεχώριστα με τη ζωή ξετυλίγονται όλες αυτές οι αρετές και αξίες: η ευσέβεια, ο σεβασμός, η υπευθυνότητα, η τιμιότητα. Όλα φανερώνονται μέσα από καθημερινές εργασίες, γιορτές, μικροεπεισόδια. Οι γεωργικές βασανιστικές ασχολίες, η αγάπη για τη γη, οι πρωτοποριακές καλλιέργειες της τριανταφυλλιάς, το μπόλιασμα των δέντρων, η ίδρυση συνεργατικής Εταιρείας όχι μόνο στον Αγρό, αλλά και στο Δάλι, κάποια αναδάσωση, η ίδρυση μικρού νοσοκομείου, ανώτερης σχολής στον Αγρό, η έκδοση περιοδικού, ακόμα και οι σπουδές των παιδιών εκείνη την εποχή, πολλά από όσα σήμερα θεωρούνται αυτονόητα έχουν μια αρχή από τον ήρωα του συγγραφέα.

Μια ζωή που από την αρχή, έστω χωρίς επίμονη συνέπεια, καθορίζεται από τη μοίρα από την παράδοση της οικογένειας. Μια ζωή που σε κάποιες στιγμές διεκδικείται από την Εκκλησία σαν κλήση σε μοναστήρι ή για θεολογικές σπουδές και που συμβιβάζεται, με πολλή όμως ικανοποίηση, στο έργο του Δασκάλου.

Μια ζωή γεμάτη, δυναμική, που κυλά όμως ήσυχα και σεμνά γίνεται από τον Κύπρο Χρυσάνθη λογοτεχνικό έργο, ακριβώς σύμφωνο μ' αυτή τη ζωή. Ήρεμο, απλό, ευχάριστο στην ανάγνωση. Παρουσιάζει όλο τον περίγυρο, μάλιστα έτσι που μερικές φορές να φαίνεται ότι άλλο πρόσωπο κυριαρχεί. Η οικογένεια, ο Γερόκληρος, τ' αδέρφια του Νεάρχου, ο Μητροπολίτης, ο Μουκτάρης, οι διάφοροι αντίπαλοι, ακόμα η Κυπριακή ύπαιθρος, ιδιαίτερα η φύση του Αγρού και κάπως η πολιτική κατάσταση.

Το βιβλίο διαβάζεται πολύ ευχάριστα, παρόλο που δεν περιλαμβάνει συνταρακτικά γεγονότα ούτε σπουδαιοποιεί τ' ασήμαντα. Τα γεγονότα και τα πρόσωπα επιβάλλονται με την απλότητα, και προπαντός με τη γνησιότητά τους και με μίαν άμεση ειλικρίνεια που ο συγγραφέας παρουσιάζει αριστοτεχνικά. Γίνεται επίσης ευχάριστο από τη γλώσσα και το ύφος του συγγραφέα. Γλώσσα απλή, φράσεις που ρέουν, αληθινές, σύμφωνες με κείνο που εκφράζουν. Η πυκνή χρήση του διαλόγου κάνει το έργο φυσικό, ευχάριστο, πιστευτό, δίνουν πιο πολύ την πραγματικότητα.

Όλα αυτά για τον Χρυσάνθη δεν είναι δύσκολα. Είναι έμπειρος, δοκιμασμένος, έχει πορευτεί όλους τους δρόμους του έντεχνου λόγου και προπαντός γιατί εδώ ασχολείται μ' ένα έργο που σίγουρα πιστεύει κι' επιδοκιμάζει, βγήκε από μέσα του σαν φυσικός καρπός. Γιατί το έγραψε, μας λέγει ο ίδιος: «Μια μέρα μου μπήκε η ιδέα να μεταφέρω τη ζωή του Κληρίδη στο λογοτεχνικό λόγο, γιατί από τις εδώ κι' εκεί διηγήσεις του αντιλαμβάνομαι την τέλεια συμβολή του στη ζωή του χωριού του, τον Αγρό. Εξάλλου, πίστευα πως ο δάσκαλος, ιδίως στην ύπαιθρο, είναι η πηγή του πολιτισμού και της προόδου. Αυτή την πίστη μου βεβαίωνα ο βίος και η πολιτεία του δασκάλου Νεάρχου Κληρίδη».

Είναι και για ένα ακόμη λόγο άξια να εξαρθεί και επαινεθεί η εργασία αυτή του Κ. Χρυσάνθη. Είναι ένα έργο διατήρησης της παράδοσης και ένα έργο που μας πάει στις ρίζες μας. Τρόποι ζωής, εργασίες, αξίες, ιστορία, θρησκευτικότητα, στοιχεία απαραίτητα που καλύτερα προβάλλουν έτσι παρά με διαλέξεις ή πανηγυρικές κουφολογίες.

Επαινος αξίζει επίσης στο Σύλλογο Αποφοίτων Αγρού που είχε την ευγενική πρωτοβουλία να γίνει ο χορηγός της έκδοσης. Δικαιώνει με ένα ακόμη τρόπο την ύπαρξή της.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Ο Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ ΚΡΙΝΕΙ ΤΑ ΑΚΟΛΟΥΘΑ ΒΙΒΛΙΑ

Αντρέας Κ. Φυλακτοῦ: *Πάφος*

Προσωπικά πιστεύω (τό ίδιο και πολλοί άλλοι) πως ένας οδηγός, άμα γραφτεί με διάθεση και σύστημα, προσφέρει πολλά, όχι μόνο από την άπλη τουριστική πλευρά. Αν έχει πνοή ο συγγραφέας του, μπορεί να μάς δώσει έλκυστικές σελίδες, ως αφήγηση και ως φωτογραφία, και το κείμενό του να έχει ανωτέρου επιπέδου αξία παρά ως μία, έστω και σοφή, ενημέρωση.

Η έκδοση του Αντρέα Κ. Φυλακτοῦ για την Πάφο (β' βελτιωμένη) με κατέπληξε για την πλούσια εμφάνισή της ως κατάταξη, διακόσμηση με κατάλληλες έγχρωμες φωτογραφίες (φωτογραφίες του γνωστού καλλιτέχνη στο είδος αυτό Ζάκ Ιακωβίδη) και ως κείμενα, που συγκεντρώνονται στα ουσιαστικά σημεία των περιγραφόμενων τοπίων ή αντικειμένων. Η σύντομη ιστορία της Πάφου, γλαφυρά και χωρίς περιττολογίες, μάς μιλά για τις διάφορες περιόδους του χώρου, με αναφορές και στη γενική ιστορία του νησιού, έως στα σημερινά χρόνια έπισημαίνοντας τους κυριώτερους σταθμούς του πολιτισμού μας. Ακολουθούν τα αξιοθέατα της πόλης (οικήματα, πλατείες, σχολεία, μουσεία, τοποθεσίες, εκκλησίες και ιδιαίτερα τα αρχαιολογικά εμρήματα, όπου και οι περιγραφές των ψηφιδωτών. Στη συνέχεια περιγράφονται τα περὶχωρα και η ύπαιθρος.

Όλα συνοδεύονται με αντιπροσωπευτικές έγχρωμες φωτογραφίες, καλλιτεχνικότατες, που αποτελούν αυτές καθ' έαυτές αισθητική τέρψη.

Ο συγγραφέας στο τέλος δημοσιεύει σχετική βιβλιογραφία, από όπου πήρε τις πληροφορίες του, πείθοντας έτσι για τη σοβαρή αντίκρυση του καθετί στην εργασία του αυτή.

Γιάνθη Θεοχαρίδου: *Οΐκος τῶν προβάτων*

Έχει ένα προσωπικό τόνο ή ποίηση της Γιάνθης Θεοχαρίδου. Γνήσια συγκίνηση εκφράζουν οι στίχοι της στη συλλογή της «Οΐκος τῶν προβάτων». Το νοιάθεις κι ἄς έχει συχνά ο υπερρεαλιστικός τρόπος σύνδεσης τῶν εικόνων της κυριαρχικό χαρακτήρα. Και ενώ σε μερικά σημεία ή πολιτική και όχι άπλως ή έθνική γραμμή καθοδηγεί το λυρισμό, ώστόσο δέν αντιδράς, γιατί αντιλαμβάνεσαι τη γνησιότητα της στάσης, που παίρνει ή ποιήτρια από παραδοχή και όχι από σκόπιμη ύποστήριξη κομματικῶν συνθημάτων.

Από το χώρο της προσφυγιάς, από την ανάμνηση τῶν κατεχομένων βόρειων έδαφῶν μας και από τη διεθνή άκαρδη συμπεριφορά προέρχονται οι ποιητικές φωνές της ποιήτριας: πότε σαν διαμαρτυρία, πότε σαν πίκρα, πότε σα διαβεβαίωση πως

σέρνουμε μαζί μας τὸ γενέθλιο χῶρο, ἀλλὰ προπάντων πὼς τὸ καθετὶ στὴ ζωὴ μας συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὸ πρόσφατο παρελθὸν μας καὶ μᾶς ἐπηρεάζει συνεχῶς. Τόσο βαραίνει ἡ πρόσφατη καὶ τωρινὴ κατάστασή μας ἐδῶ στὴν Κύπρο πάνω στὴν ἔμπνευση τῆς ποιήτριας, πού καὶ στὰ καθαρῶς οἰκογενειακὰ ὀμιλήματά της νὰ φανερώνεται καὶ νὰ προσδίδει ἓνα ἄλλο πρόσθετο συγκινητικὸ τόνο σ' αὐτὰ πλαταίνοντας τὴ σημασία τους μὲς τὸν ἀντικειμενικὸ χῶρο.

Πάντως ἡ Κύπρος κυριαρχεῖ στὸν στίχο τῆς Θεοχαρίδου ὄχι μόνο θεματικὰ ἀλλὰ καὶ στὴ χρῆση ἰδιωματικῶς λέξεων (χαρακτηριστικὰ τὸ «τές») ἀντὶ τὸ πανελληνίον «τίς»).

Παναγιώτη Φωτέα: *Μορφές Ἑλλήνων*» (δοκίμια)

Μελετώντας τὸ βιβλίον δοκιμίων «*Μορφές Ἑλλήνων*» ὁμολογῶ πὼς ὁ συγγραφέας τοῦ *Παναγιώτη Φωτέα* μὲ ἐνθουσίασε γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν παρατηρήσεών του καὶ τῆς γλώσσας του, γιὰ τίς σαφεῖς κριτικὲς θέσεις του, γιὰ τὴν ἀνατομικὴ μέθοδο πού χρησιμοποιεῖ στὴ μελέτη προσώπων τοῦ πνευματικοῦ μας βίου, προπάντων γιὰ τὸ ἐξαιρετικὸ ὕφος του, πού εἶναι πλουσιότατο ἐκφραστικὰ.

Ὁ Φωτέας καλὰ πληροφορημένος μὲ τὴν προσωπικὴ του ἀνάγνωση τῶν κειμένων, ἀκόμα μὲ δῆλωση πηγῶν, πού τὸ βοηθήσανε στὴ μελέτη τοῦ ἄλλα ἢ βῆτα θέματος, καὶ ἀφοῦ σχημάτισε προσωπικὴ γνώμη, μᾶς ἐκθέτει, πάντοτε πειστικὰ τὴν ἀποψή του γιὰ τὴ μορφή, πού ἐξετάζει εἴτε ὡς σύνολο εἴτε ὡς δράση σ' ἓνα τομέα.

Προσωπικὰ ἀπεκόμισα τὰ ἐξῆς συμπερασματικὰ ἀπὸ καθεμιὰ μορφή: ἐξηγεῖ ὁ συγγραφέας γιὰτὶ ὁ «Βενιζέλος» ἀντὶ νὰ γράψει τὰ ἀπομνημονεύματά του προτίμησε νὰ μεταφράσει τὸ Θουκυδίδη πού ἡ ἱστορία του ἀναφέρεται στὰ χρόνια τοῦ διχασμοῦ ('Αθήνα - Σπάρτη). Ἀπλούστατα ὁ Βενιζέλος ἔζησε τὸν διχασμὸ στὴ διάρκεια τῆς πολιτικῆς του ζωῆς. Ἐξαιρετικὴ ἡ ἀνάλυση τοῦ Φωτέα γιὰ τὸν «*Χαρίλαο Τρικούπη*», στὴν ὁποία καθορίζονται οἱ σπουδές, τὸ περιβάλλον, ἡ παιδεία, πού πῆρε, οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴ δομὴ τοῦ κράτους, τίς διεθνεῖς σχέσεις καὶ τὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Τὸν «*Σολωμὸ*» ὁ δοκιμιογράφος θεωρεῖ βᾶθρο τῆς νεοελληνικῆς πολιτείας, ὁ καθ' ὄλοκληριαν ἐθνικὸς ποιητὴς μὲ τὴν προσήλωση καὶ τὴν προβολὴ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀλήθειας, τῆς γλώσσας, τῆς ὁμορφιάς τῆς παιδείας καὶ τῆς ὁμόνοιας. Ἄλλὰ καὶ τοῦ «*Κάλβου*» ὡς κεντρικὸ μῆνυμα ξεχωρίζει ὁ Φωτέας τὴν Ἐλευθερία, τὴν Ἀρετὴ καὶ καταδικάζει τὴ Διχόνοια. Ἐνῶ ὁ «*Καβάφης*» κατὰ τὸν συγγραφέα δηλώνει τὴν παρακμὴ καὶ ὅταν τὸν διαβάξεις ὀδηγεῖσαι πρὸς τὸν Σολωμὸ στὸν ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ ἀντρεία, ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ φῶς. Πολὺ ὀρθὰ ὁ Φωτέας θεωρεῖ τὸν «*Πατροκοσμᾶ*» ὡς τὸν πρῶτο σπορέα, γιὰτὶ πρῶτος εἶχε συνδέσει Παιδεία καὶ Γένος καὶ προπαρασκεύαζε διὰ τῆς Παιδείας τὴν ἐλευθερία. Τὸ κοίταγμα τοῦ «*Παπαδιαμάντη*», πολὺ πρωτότυπο, μᾶς ἀποκαλύπτει πὼς «ἡ ἠθογραφία του δὲν εἶναι ἡ περιγραφή τῶν νοσταλγιῶν του, ἀλλὰ μιὰ διαπλοκὴ Ὁρθοδοξίας, Φύσης καὶ Παράδοσης μέσα σ' ἓνα παλλόμενον πλαίσιο ζωῆς». Κατὰ τὸν Φωτέα ἡ πίστη τοῦ «*Κόντογλου*» στὴ νεώτερη μας ἱστορία εἶναι ἓνα συναξάρι τῆς Ἑλλάδας τοῦ Χριστοῦ. Ἐνῶ ὁ «*Κ. Τσάτσος*» μὲ βᾶση τίς ὁμιλίες του ὅταν ἦταν πρόεδρος τοῦ Κράτους ἐρμήνευε τὴν ἀξία τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος στὴν Εὐρωπαϊκὴ σκέψη, δηλώνοντας πὼς πρῶτιστος κληρονόμος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδας. Πολὺ διαφωτιστικὸ σὲ ἐπεξηγήσεις τὸ μελέτημα γιὰ τὸν *Παναγιώτη Κανελλόπουλο*, τὴν πολυδιάστατη προσφορά του στὸ δημόσιο πνευματικὸ βίον μὲ ἐπισήμανση τῆς χρῆσης τῆς αὐτοκριτικῆς στὴν πολιτικὴ του ζωὴ, ἔστω κι' ἂν δείχνει πότε - πότε κάποιαν ἀντιφατικότητα ἀπὸ τιμιότητα. Ὁ συγγραφέας θυμᾶται τὴν ἐπίσκεψη τοῦ *Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλου* στὴν Κομοτινὴ καὶ χαρακτηρίζει τὴν αὐτοθυσία του νὰ

έξυπηρετήσει την «έξω» Ελλάδα. Στο δοκίμιο για την παρομοίωση και τὸ ἐπίθετο γιὰ τὴν Ἑλλάδα στὸ θέατρο τοῦ «Καζαντζάκη» ὁ Φωτέας καταγράφει τὰ ἐπίθετα μὲ ἐξηγήσεις. Σοφοὶ χαρακτηρισμοὶ γεμίζουν τὸ μελέτημα γιὰ τὸν Σικελιανό, τὴν πληθωρικότητά του, τὴν υπεραίμικὴ μεγαληγορία του, τὴ μεγαλοσύνη του καὶ τὰ «ριζώματα πάντων», ποὺ ὑπάρχουν στὴν κοσμογονία του. Ἐπὶ πλέον μ' ἐνθουσιαστικὸ τόνο καὶ λαμπρὲς παρομοιώσεις ἀναπτύσσονται οἱ ιδιότητες αὐτὲς ἀπὸ τὸν Φωτέα. Πολλὲς παρατηρήσεις κάμνει ὁ δοκιμιογράφος μὲ βάση τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἡμερολόγια τοῦ «Σεφέρη» τὰ ὁποῖα θεωρεῖ «πολιτικὰ κείμενα ὀκλή». Εἶναι τοῦτο τὸ δοκίμιο ἄξιο πολλῆς προσοχῆς. Χαρακτηρισμοὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ «Ἴωνα Δραγούμη» εἶναι ἓνα ἄλλο σύντομο δοκίμιο. Τὰ ἴδια καὶ γιὰ τὸν Ἀπὸ Τραπεζοῦντος «Χρῦσανθο». Πνευματικὲς παραλληλίες στὸν «Καζαντζάκη καὶ τὸν Δραγούμη» μὲ τονισμό πῶς καὶ οἱ δυὸ ἔχουν («γεννηθεὶ στὸν ἀστερισμὸ τῆς ἀνησυχίας»). Θαυμάσιοι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Φωτέα γιὰ τοῦ «Γιώργο Θεοτοκά», ποὺ τὸν θεωρεῖ ὡς τὸν πρωϊμότητα εὐρωπαϊστὴ μὲ χαρακτηριστικὸ τὴν πίστη του στὸν Πλατὺ Ἑλληνισμό, εἰδικὰ ἐκεῖνο τῆς διασπορᾶς καὶ τῶν κοινοτήτων. Στὸν πολιτικὸ «Καραγάτση» ὁ δοκιμιογράφος καταγράφει τὶς ιδιότητες τοῦ πεζογράφου αὐτοῦ, ποὺ πολιτεύτηκε, λέγοντάς τον παραμυθῆ, ἀπομυθοποιό, ἀντιρωϊκὸ, ἀπολογητὴ τῆς προσαρμοστικότητος, ποὺ συσχετίζει τὸ καθεστὶ μὲ τὶς πολιτικὲς του ἀπόψεις. Οἱ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸ «λογοτεχνικὸ τέταρτο» τοῦ Μυριβήλη εἶναι πολὺ ὀρθοί, γιὰτὶ καὶ προσωπικὰ ἐκτιμοῦσα τοῦτο στὰ προπολεμικὰ χρόνια, φοιτητῆς στὴν Ἀθήνα. Ὁ χαρακτηρισμὸς μαχητικὸ πατριωτικὸ, μὲ ἀντιπροπαγανδιστικὴ διάθεση εἶναι πολὺ εὐστοχος. Ἡ προσπάθεια τοῦ Παπανούτσου γιὰ δημοκρατικὴ παιδεία, δηλ. γλώσσα, ἀποσυμφόρηση προγράμματος, ἐπαφὴ μὲ δυτικὰ πρότυπα καὶ ἐπανατοποθέτηση τῆς ἀρχαίας μας γραμματείας, τοῦ δίνει κατὰ τὸν Φωτέα τὸν χαρακτηρισμὸ «ὁ παιδαγωγὸς ἐν δημοκρατία». Σύντομο ἀλλὰ καίριο τὸ δοκίμιο γιὰ τὸν «Χουρμούζιο» ποὺ στάθηκε ἀρνητῆς τοῦ «σταλινανθρώπου», πολεμώντας τὴν πνευματικὴ δουλεία. Ξεχωριστὴ σημασία ἔχει γιὰ ὅλους μας, τοὺς πολλοὺς, τὸ μελέτημα γιὰ τὸν Εὐάγγελο Λεμπέση μὲ τοὺς ἐξῆς χαρακτηρισμοὺς: δὲν προχειρολογεῖ, ἔχει τόλμη ἀπὸ πνευματικὴ τιμιότητα, εἶναι μελετητῆς μὲ πολυμέρεια, χρησιμοποιοεῖ τὸν σαρκασμὸ, ἔχει ἐπαναστατικότητα, ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθεια, πιστεῦει στὴν ἀρχὴ τῆς ἀξιοκρατίας, εἶναι ἀντιμαζικὸς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνανεώσεως, ἀκριβολογεῖ στὴν ἔκφραση, δίνει σημασία στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς.

Ἀφήνω ξεχωριστὰ τὸ δοκίμιο «Συμβολὴ τῆς γενιᾶς τοῦ '30 στὴ διαμόρφωση τοῦ Νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ», τὸ ὁποῖο ἦταν διάλεξη στὸν «Παρνασσό». Τὸ θεωρῶ ἀπὸ ὅσα διάβασα γιὰ τὴ γενιὰ τοῦ '30 πολὺ διαφωτιστικὸ καίριο στοὺς χαρακτηρισμοὺς, μὲ πολὺ προσοχὴ γραμμένο, ἀρκετὰ διεισδυτικὸ. Ὁ Φωτέας στὴν ἀρχὴ δίνει μερικὲς ἐξηγήσεις γιὰ τὸ ἐγχείρημά του αὐτὸ. Τοποθετεῖ στὴ συνέχεια τὴ γενιὰ τοῦ '30 ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνθρωποσφαγὴ τοῦ Πρῶτου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ χρόνον δράσης τῆς 17 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἕως τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940, μιὰ περίοδο δηλ. ἀποσύνθεσης, στὴν ὁποῖα ὅμως ἡ γενιὰ τοῦ '30 συνειδητοποίησε τὸν ἑλληνικὸ ἑαυτὸ τῆς σὲ ὅλους τοὺς πνευματικοὺς τομεῖς καὶ ὄχι μόνον στὴ λογοτεχνία.

Χρῆστος Κάρμιος: «Ἱστορίες τοῦ Μιτισίορκη» Κύπρος 1988

Οἱ Ἱστορίες τοῦ Μιτισίορκη του Χρήστου Κάρμιου εἶναι σχεδὸν περιγραφὴ τῆς ζωῆς ἑνὸς κυπριώτικου χωριοῦ τῆς παλιᾶς ἐποχῆς, θάλεγα ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, τότε ποὺ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας δὲν ἐπηρέασαν βλαβερὰ, βέβαια, τὸν ἀγροτικὸ μας κόσμον. Δὲν εἶναι μόνον θέμα τῶν καθημερινῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἔκφρασης, ἡ γνήσια γλώσσα, ἡ εἰδικὴ φρασεολογία, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμά μας, γενικὰ ἢ πραγματικὴ διάθεσή μας, ποὺ γεμίζει τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου

κι' ἄς δίνονται μέσα σ' ἓνα εὐθυμο τόνο. "Ἰσα - ἴσα ἡ εὐθυμη πλευρὰ ἐνὸς χωριοῦ δίνει πολλές εὐκαιρίες νὰ δεῖς πολλά, χωρὶς προκατάληψη καὶ προσοχή.

Ἱστορίες τῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖοι κάποτε ἀποτελοῦσαν τὸ ἐπίκεντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στὸ χωριὸ μαζί με τὸ δάσκαλο καὶ τὸν κοινοτάρχη, οἱ ἐρωτικὲς συναντήσεις τῶν νέων στὰ χωράφια, τὸ κουτσομπολιὸ τῶν γυναικῶν, οἱ μαγειεὲς καὶ τὰ ἀναθεματίσματα καὶ ἄλλα ἀκόμα καὶ πολιτικὰ - κομματικὰ, με κεντρικὸ ἦρωα τὸν πάντοτε εὐθυμο Μιτσιόρκη. Βέβαια οἱ χαρακτῆρες ποὺ περιγράφονται εἶναι τόσο ἀπλοὶ ποὺ δὲν χρειάζονται πολλά, τουλάχιστον γιὰ τοὺς παλιούς, γιὰ νὰ τοὺς καταλάβουν σφαιρικὰ καὶ νὰ τοὺς ἐντοπίσουν σὲ κάποιους παλιούς γνωστούς ἢ φίλους των.

Προσωπικὰ θεωρῶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου ὄχι τόσο στὰ ἐπεισόδια ποὺ ἔχουν ὀπωσδήποτε τὸν ἠθογραφικὸ χαρακτῆρα, ὅσο στὸν γλωσσικὸ πλοῦτο τοῦ βιβλίου. Ὁ γλωσσικὸς ἐαυτὸς πλοῦτος δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ λεξιλόγιο, ὅσο καὶ τὶς φράσεις, τὶς εἰδικὲς γιὰ κάθε περίπτωση, γενικὰ τὴν παραστατικότητα. Νοιώθεις πὼς εἶναι δίπλα σου ὁ παλιὸς ἐαυτὸς καὶ σοῦ μιλᾷ ζωντανὰ καὶ καθημερινά. Ἡ γλωσσικὴ διαφορά, γενικὰ τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου εἶναι καταπληκτικὰ διάφορα ἀπὸ τὰ τεχνητὰ (εἰδικὰ τῶν λαογραφικῶν σκηνῶν τοῦ ραδιοφώνου) κείμενα ἢ τὰ πολὺ πνιγμένα, ἀνυπόφορα πνιγμένα, ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα καὶ τὸ ραδιόφωνο.

Συνιστῶ σὲ ὅσους ἀσχολοῦνται με τὰ γλωσσικὰ θέματα νὰ σκύψουν με προσοχὴ στὴ θαυμάσια αὐτὴ πηγὴ τὶς «Ἱστορίες τοῦ Μιτσιόρκη». Ὅσον ἀφορᾷ τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γιὰ μᾶς βέβαια, λογαριάζεται πολὺ: εἶναι τόσο μουσικὸ καὶ στρωτὸ κείμενο.

Ρωξάνη Παυλέα: *«Κερένια χαρά»*, Θεσσαλονίκη 1988

Ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία σ' ἓνα πέλαγος ὑπονοουμένων κι' ἐξακτινώσεων, ἔστω καὶ στὸ χωρὸ τῆς μελαγχολίας, παρουσιάζουν τὰ σύντομα ποιήματα τῆς Ρωξάνης Παυλέα στὴ συλλογὴ της, με τὴν κατάταξη ἀνὰ δύο ποιήματα σὲ κάθε σελίδα, ποὺ ἔχει τίτλο *«Κερένια χαρά»*. Κύριο μοτίβο τῆς πλειονότητος τῶν ποιημάτων της, με τὴν χαρακτηριστικὴ καίρια συντομία, εἶναι ἡ δυστυχία σὲ διάφορες παραλλαγές. Π.χ. «Μόνη μου ἀποσκευὴ ἢ δυστυχία» ἢ «Ἄνθισε, Θεέ, τὸ χαμόγελο / κι' ἄς εἴμαστε ὅλο μας ἰδέα θανάτου» ἢ «μοναξιά με κυκλώνει / σὲ δίχτυ» ἢ «Ποῦ περπατάω χωρὶς ἄνθηση / σὰν πληγωμένον ζῶο σὲ σκοτεινὸ δάσος» ἢ «σὰν παλιὸ ὄργανέτο / ὅπου νᾶναι θὰ σιωπήσω» καὶ ἄλλα, με ἄλλα λόγια ἕνας ἀπαισιόδοξος τόνος ὁ ὁποῖος καμμιὰ φορὰ στὴν ἐνατένιση τῶν λουλουδιῶν ἐλαφρώνει πολὺ.

Τὸ ὑλικό, ποὺ χρησιμοποιεῖται συχνὰ καὶ ὡς σύμβολα καὶ ὄχι ἀπλὴ εἰκόνα ἢ περιγραφή, εἶναι τὰ λουλούδια, τὰ πουλιά, τὸ σπίτι, ὁ Θεὸς καὶ ἰδίως ὁ Χριστός, ἐποχές τοῦ ἔτους, δηλ. στοιχεῖα τοῦ καθημερινοῦ μας περιβάλλοντος, φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ. Οἱ ἀφηρημένες ἐννοιες εἶναι σπάνιες ὡς νὰ μὴ χρησιμοποιοῦνται. Βέβαια, ἡ εἰκόνα, γενικὰ τὰ σύμβολα, ὀδηγοῦν πρὸς τὶς ἰδέες.

Σὲ πολλὰ ποιήματα, ποὺ κάποτε ἔχουν μικρὲς φράσεις, ὑπάρχει μιὰ τεχνικὴ, ποὺ σοῦ ὑποβάλλει πολλὰ: ἡ τεχνικὴ τῆς ἀντίθεσης. Ἀρχίζει με μιὰ περιγραφή ἢ εἰκόνα καὶ καταλήγει ἀντιθετικά. Πάντως κάθε ποίημα εἶναι ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἀποψη ἓνα διαμάντι ἔκφρασης παρ' ὅλο ποὺ σοῦ γεννᾷ τὴ στεναχώρια ἀπὸ τὴν ἀπαισιόδοξη στάση τῆς ποιήτριας.

Κώστας Ε. Τσιρόπουλος: *Μυστήριο*, Ἀθήνα 1988

Στὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Κώστα Ε. Τσιρόπουλου, ποὺ ἔχει τίτλο *«Μυστήριο»* προέχουσα θέση ἔχουν ἡ λέξη, ὁ ἔρωτας καὶ τὸ πλοῖο. Ἡ λέξη ὑπερτερεῖ συχνὰ νοιῶ-

θεις πώς ή εμπνευση και ή εκτέλεση ἔγιναν ἀπ' αὐτῆ τῆ λέξη. Αὐτῆ ὅμως ή λέξη, προϊόν τοῦ ἔρωτα πρὸς καθετὶ πνευματικὸ καὶ σκαρκικὸ ἀπὸ τὸν γύρω μας κόσμο — ὁ ἔρωτας στὴν εὐρεία του ἔννοια — κατέχει συχνὰ τυραννικὴ θέση μὲ μιὰ ἔντονη ἐπαναληπτικὸτητα, ὡς νὰ θέλει ὁ ποιητὴς νὰ δεῖ τούτῃ τὴν ἀνθρώπινη ἔκφραση πλατύτατα στὴ μεγάλη ποικιλία τῶν ἀνθρωπίνων ἐκδηλώσεων. Τὸ πλοῖο, σὲ τρίτῃ βαθμίδα συχνότητος, συμβολίζει τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, τὴν ἐξέλιξη ἢ τὸ μέσον κυκλοφορίας σ' αὐτῆ τῆ θάλασσα τῆς ζωῆς, ὅπου ή τρικυμία, ὁ γαλήνιος καιρὸς, ή φωτοχυσία καὶ ἄλλα; Δὲν κατάρθωσα νὰ τὸ προσδιορίσω μὲ ἀσφάλεια. Πάντως ὅταν ἐμφανίζεται στὸ ποίημα προκαλεῖ μιὰν ἐκπληξὴ μὲ προεκτάσεις.

Ἀσφαλῶς ή ἀναζήτηση καὶ ή φιλοσοφία τῶν λέξεων ἦταν φυσικὸ νὰ ἀναζητηθεῖ στοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων. "Ἐτσι στὴν ἐνότητα «Φῶς» ἀρχίζει ὁ ὕμνος τῆς λέξης μὲ τὸν "Ὀμηρο καὶ καταλήγει στὸν Γ. Σεφέρη μὲ τρεῖς ξεχωριστὰ ὕμνους, εἶδος ἀνακεφαλαίωσης (ὁ πρῶτος κλείει τὴν ἀρχαία μας περίοδο, ὁ δεῦτερος τὴ βυζαντινὴ -χριστιανικὴ μας περίοδο καὶ ὁ τρίτος τὴν νεοελληνικὴ μας περίοδο ἀρχίζοντας μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι). Μέσα σ' αὐτὰ τὰ εἴκοσι «ἄσματα» καταγράφονται μ' ἓνα πολὺ πρωτότυπο καὶ παράδοξο τρόπο, «πάνω ἀπ' ὅλα ή ἐπιλεγμένη λέξη», ή ἀποψη τοῦ ποιητῆ «Ἐζῆσαν τὸν χρόνο τους οἱ Ἕλληνες μὲ λέξεις κι ἔρωτα». Ὁρθὴ θέση τὴν ὁποία μὲ φανατισμὸ ὑποστηρίζει ὁ Τσιρόπουλος καὶ οἱ φίλοι τοῦ περιοδικοῦ «Εὐθύνη», συντηρώντας μὲ τὸ πάθος τους τὸ ὠραῖο ἑλληνικὸ λόγο, καὶ ἀνασύροντας τακτικὰ ἠχητικὰ καὶ ἐννοιολογικὰ ὑπέροχες λέξεις ἀπὸ τὸ παρελθὸν μας, ἰδίως στὴ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς γλωσσικῆς κατάπτωσης. Μὲ εὐχγες λέξεις ἀπ' ὅλες τὶς ἑλληνικὲς περιόδους, ἀλλὰ κατανοητές, σὲ πολὺ μουσικὸ λιγισύλλαβο ρυθμὸ, μὲ συνεχεῖς ἐκπλήξεις στὸ δέσιμο τῶν φράσεων καὶ ἀναπάντεχες εἰκόνες, ὁ Τσιρόπουλος μὲ θαυμαστὴ ἑλληνοπρέπεια, χωρὶς νὰ θέτει σὲ δεῦτερη μοῖρα τὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μᾶς συναρπάζει καὶ μᾶς γεννᾷ ταυτόχρονα ἓνα αἶσθημα πνευματικῆς ὑπερφάνειας. Καὶ σὲ δεῦτερη ἀκόμα ἀνάγνωση ή λέξη καὶ ή φράση σὲ μεθᾶ καὶ γεμίζει μὲ ιδέες, πολλὲς φορὲς χωρὶς νὰ νοιάζεσαι γιὰ τὴ συσχέτιση μὲ τὶς προηγούμενες ἔννοιες. Γιὰ τοὺς ποιητές, ποὺ ἀνυμνοῦνται, δὲν νοιάθω νὰ κάνει ὁ ποιητὴς κριτικὴ. Νοιάθω πὼς παίρνει μιὰν ἰδέα ἀπὸ αὐτοὺς καὶ συνεχίζει τὸν προσωπικὸ του λόγο ἀδέσμευτα.

Προσωπικὰ γιὰ μένα ή ποίηση, μὲ τὸ ἀνοιχτὸ της πρόσωπο καὶ τὸ ἀδέσμευτο βλέμμα, βρίσκεται στὴν πρώτη αὐτῆ ἐνότητα, τὸ «Φῶς» (θᾶλεγα στὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ μας ἡλίου καὶ τῆς μεθυσμένης μας ἀπὸ τὸ φῶς καὶ ἔρωτα ψυχῆς). Ἡ δεῦτερη ἐνότητα μὲ τίτλο «Ἡμίφως» εἶναι ἐργαστηριακὴ δοκιμὴ συμπτύξεως ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων τῆς πρώτης ἐνότητας. Καὶ ἀκολουθεῖ ή τρίτη ἐνότητα μὲ τίτλο «Γνόφος» ποὺ εἶναι μιὰ περαιτέρω σύμπτυξη ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων ἀπὸ τὴ δεῦτερη συμπτυγμένη ἐνότητα. Ὁμολογῶ δυσκολία νὰ προχωρήσω σὲ ὅποιανδήποτε ἀποψη μὲ βάση σχετικὲς συγκρίσεις. Μέσα στὴ συνείδησή μου ὑπάρχει κυριαρχικὴ ή ἀδέσμευτη (ἄς τὸ πῶ) ἔκφραση τῆς πρώτης ἐνότητας. Πρέπει σὲ κάποιον μελλοντικὸ στάδιο νὰ δοκιμάσω χωρὶς ἀνάγνωση τῆς πρώτης ἐνότητας. Πάντως γίνονται σ' αὐτὲς τὶς δυὸ τελευταῖες ἐνότητες πολὺς τονισμοὶ τῆς λέξης αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν, προπάντων στὸν «Γνόφος».

Σοφοκλῆ Λαζάρου: «Ἐνδον Πορευόμενος», 1988

Τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς «Ἐνδον πορευόμενος» τοῦ Σοφοκλῆ Λαζάρου μπορεῖ νὰ διαιρεθοῦν ἀπὸ τὴ θεματικὴ ἀποψη σὲ τρεῖς κατηγορίες: τὰ θρησκευτικὰ, τὰ ἐρωτικὰ καὶ τὰ ἔθνικα - κοινωνικὰ.

"Ἐνα βαθὺ θρησκευτικὸ αἶσθημα, ή ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς χάριτος του μέσα στὰ ἐνδότερα τοῦ ἑαυτοῦ σου, χαρακτηρίζουν τὴν ποιητικὴ ἔκφραση τοῦ Λαζάρου στὴν θρησκευτικὴ κατηγορία τῶν ποιημάτων του. Ἐνα αἶσθημα ἀγωνίας, σὲ ἓνα-δυὸ

σημεῖα με ἑλαφρά δυσπιστία γιὰ τὴν ἀργοπορία τῆς ἀνταπόκρισης, χαρακτηρίζουν αὐτὴ τὴν ἀναζήτηση. Τὸν ἑαυτό του ὁ ποιητὴς τὸν συμβολίζει με τὴν εἰκόνα τοῦ «Δέντρου», τὸ ὁποῖο συχνὰ κρέμμεται ἀνάποδα ἀπὸ τὸν γκρεμό, ὡς ταπεινώση, ἢ ὡς ἀπαυδημὸς στὴν ἀναζήτηση; Αὐτὸ τὸ σύμβολο «Δέντρο» μπορεῖ νὰ ὑποκρύπτει πολλὰ ὡς αὐτοχαρακτηρισμὸς: εἶναι ὁ ποιητὴς φυτευμένος ἀκίνητα στὸ χῶμα του. Ἡ ἔχει τὴν ἀδυναμία τῆς μετακίνησης, ἔστω κι' ἂν αὐτὴ λέγεται σταθερότητα καὶ συνέπεια. Ἡ νοιώθει τὶς ἐποχὲς καὶ τὶς γύρω ἀλλαγές καὶ στὸ δέντρο. Πάντως σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὸν Θεὸ μέσα του κυρίως ἀναζητεῖ (τὸ λέει ἐξάλου τοῦτο καὶ ὁ γενικὸς τίτλος τῆς συλλογῆς του).

Ἡ κατηγορία τῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων ἔχει κυρίως ἓνα γρήγορο ρυθμὸ, στίχοι μονολεκτικοί. Συμπυκνωμένο ἐρωτικὸ αἶσθημα, βαρὺ, χωρὶς ἀναζητήσεις φλύαρων εἰκόνων. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἐκτιμᾶς περισσότερο καὶ πιστεύεις στὴν εἰλικρινεία τους, μιὰ καὶ δὲν κοιτάζουν νὰ σὲ ἐλύσουν με κοινοὺς ἐρωτικούς ἤχους.

Ὅμως ἡ κατηγορία τῶν ἐθνικῶν ποιημάτων, ὅπου γίνεται καὶ ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς τῆς κοινωνίας μας ἀποτελοῦν τὴν κορύφωση τῆς ποιητικῆς ὁμιλίας τοῦ Λαζάρου. Δὲν θὰ μπορούσε καλύτερα νὰ ἰχνογραφηθεῖ με τὶς πιὸ ἀπλὲς γραμμὲς ὁ ἔντιμος ἀγωνιστής, ποὺ ἔχασε τὴ σωματικὴ του ἀκεραιότητα «γιὰ ὅλους ἐμᾶς» καὶ τώρα μῆτε τὸν λογαριάζουν οἱ γύρω καὶ μένει ὁ Ἡλίας στὸ περίπτερο δίπλα, μὲς στὸ ἀναπηρικό του ἀμαξάκι, καὶ θυμᾶται τὸ ἄγαλμα τὴν παλιὰ ἔνδοξη ἐποχὴ ποὺ τοῦ ἐχάρισε τὴν ἀναπηρία. Ἀλλὰ καὶ τὸ ποίημα «Οἱ Ἄγγελοι τῆς λευτεριάς», οἱ ἀγωνιστὲς τοῦ 55-59, ποὺ θέλουν νὰ τοὺς θυμόμαστε καὶ ν' ἀγαποῦμε τὴν πατρίδα» εἶναι ἓνα μῆνυμα γιὰ τοὺς νέους τῆς δισκοθήκης καὶ τῆς μοτοσυκλέτας. Καὶ τὸ χρειάζομαστε ὅλοι τοῦτο τὸ μῆνυμα τῆς «λευτεριάς». Σὲ δυὸ ἄλλα ποιήματα με ἄμεση ἢ ἔμμεση σχέση με παλιὰ καὶ πρόσφατα γεγονότα (τὸ τουρκοπάτημα), κατηγοροῦνται ἡ ἀδιαφορία καὶ τὸ γλεντοκόπημά μας.

Ὁ Λαζάρου χρησιμοποιεῖ μ' αἶσθησι τῆς μουσικῆς τὸν ἐλεύθερο στίχο, περισσότερο τὸν γοργό. Ἡ γλώσσα του στέρεη, χωρὶς ἀκροβατισμούς. Δὲν μακρυγορεῖ, ἀλλὰ ὀλοφάνερα συμπυκνώνεται, γι' αὐτὸ μᾶς μεταδίδει τὸ αἶσθημά του με ἀξιοπρέπεια.

Θὰ δώσω ἐδῶ ἓνα θαυμάσιο δεῖγμα με χαρακτηριστικὴ πυκνότητα ποὺ ὅμως ἐπεκτείνεται πολὺ, σὲ κάνει νὰ καρδιοχτυπήσεις ἀλλὰ καὶ νὰ συλλογιστεῖς.

Ἡ ἄγνωστη

*Ἦρθε στὰ κόκκινα
ἢ Ἄγνωστη
παίζοντας φουσαρμόνικα
πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο.
Εἶμαι ἢ Ἄνοιξη εἶπε,
ἔφερα τὰ λουλούδια μου
στὸ νεκρό.
Ξέρετε
κάποτε ἤμασταν ἐραστῆς.*

Ἰωάννης Τσάτσου: «Στιγμὲς καὶ Μνήμες», Ἀθήνα 1988

Ἄν τὸ ἡμερολόγιο γράφεται ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη ὅπως ἀκριβῶς καταγράφεις σὲ ποίηση τὰ συναισθήματα καὶ τὶς ἐντυπώσεις σου, ἀποτελεῖ πιὰ λογοτέχνημα κι' ἂς

έχει και πληροφορίες. Στο κάτω - κάτω ή πληροφορία άμα συνδυάζεται με συναισθηματικής ύψης σχόλιο, αποτελεί και αισθητικό ύλικό.

Με αυτή την πίστη έκλεισα τὸ βιβλίο τῆς ποιήτριας *Ἰωάννας Τσάτσου*, συζύγου τοῦ ἀείμνηστου προέδρου - φιλοσόφου Κωνσταντίνου Τσάτσου και ἀδελφῆς τοῦ Γιώργου Σεφέρη, πὸ ἔχει τίτλο «*Στιγμές και Μνήμες*». Ἡ ἐξομολογητικὴ ποίηση δεσπάζει στὴν κάθε σελίδα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, κι' ὅταν ἀκόμα πληροφορεῖ ἢ χαρακτηρίζει τὸπους και πρόσωπα. Οἱ περιγραφές γεγονότων, μνημείων, καταστάσεων και προσώπων εἶναι συντομώτατες και καίριες. Τὸ ἄτομό της βέβαια ὑπάρχει παντοῦ (ἐξομολογητικὸ ἡμερολόγιο εἶναι) ἀλλὰ ξεχωρίζει και στάσεις ἄλλων δίπλα στοῦ σύζυγό της, τότε πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, στάσεις και πεποιθήσεις, με μιὰ γραμμὴ πολλές φορές, πολιτικῶν προσώπων και ἀτόμων ἀπὸ τὸν καλλιτεχνικὸ κόσμο. Ἡ ἀναφορά τους κι' ὅλας δείχνει τὶς πρότιμήσεις τῆς συγγραφέας και τὴν ἐκτίμησή της σ' αὐτούς, κυρίως στοῦ ἔργο τους. Ξεχωριστὴ ἐντύπωση κάνει ἡ εἰλικρινῆς θρησκευτικὴ προσήλωση τῆς Τσάτσου, κάτι πὸ δέσποζε σὲ ὅλες τὶς ποιητικὲς συλλογές της, και ἐπανερχεται ἐδῶ μέσα στὸν καθημερινὸ βίο, πὸ ἐντονη μάλιστα.

Βέβαια, ὑπάρχουν στὶς σελίδες και γνῶμες μ' ἓνα ἐπίθετο ἢ χαρακτηριστικὸ γιὰ προβλήματα τοῦ τόπου μας. Τὸ κυπριακὸ ἐπανερχεται συχνὰ με σεβασμὸ και ἀγωνία, ἢ ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα με κάποια ἀγωνία πὸ καταλήγει σὲ ἐνθουσιασμὸ δίκαιο γιὰ τὴ ψήφιση τῆς εἰσόδου μας ἀπὸ τὴ Βουλὴ.

Ἀσφαλῶς, και εἶναι ἀπόλυτα φυσικὸ, ἀναφέρεται στὴν ποίησή της και σὲ ἀπόψεις ἄλλων γι' αὐτὴ τὴν ἐργασία της, ἀλλὰ πάντοτε κόσμια και προσεκτικὰ σὰ νὰ φοβᾶται τὴν αὐτοβασκανία, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴ συστολὴ τοῦ τίμιου καλλιτέχνη. Ἐπιπλέον καταγράφει και ποιήματα πὸ τῆς ἐνέπνευσαν κάποιες ἐντονες στιγμές.

Θᾶταν ἄδικο ἂν δὲν σημείωνα τὶς σαφεῖς περιγραφές, πάντοτε σύντομες, πὸ περιέχονται γιὰ καταστάσεις ἢ τοπία. Π.χ. ἡ ἀγωνία ἀπὸ τὸ σεισμὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἢ ἡ περιγραφή τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά ἢ ἡ περιγραφή τῆς ἐπίσκεψῆς της στοῦ Βατικανό.

Τέλος, με προσοχὴ μιᾶ γιὰ στιγμές τοῦ συζύγου της εὐχάριστες ἢ δυσάρεστες και χαρακτηρίζει τοὺς λόγους του.

Σαράντος Παυλέας: «*Εἰσαγωγή στὰ μέγιστα και ἐλάχιστα σύμπαντα*», Θεσσαλονίκη 1988

Ὁ ποιητικὸς χεῖμαρρος πὸ λέγεται *Σαράντος Παυλέας* ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ κυκλοφορεῖ τὸ νέο ποιητικὸ βιβλίο του «*Εἰσαγωγή στὰ μέγιστα και ἐλάχιστα σύμπαντα*». Ἡ συλλογὴ αὐτὴ εἶναι ἡ τριακοστὴ ἔβδομη. Με μιὰ ἐξήγηση: οἱ τελευταῖες συλλογές, πὸ ἔχω περισσότερο ὑπόψη μου εἶναι τόσο πολυσέλιδες, χωρίς κενὰ στὶς σελίδες, ὅσο ὅλη ἡ παραγωγή τῶν πὸ πολλῶν ποιητῶν μας. Ἡ τωρινὴ καλύπτει 279 σελίδες, ὅπου στοιβαγμένα πολυσύλλαβα ποιήματα κάπου 216 τὸν ἀριθμὸ, μερικὰ πολλῶν σελίδων ἔκτασης.

Αὐτὴ ἡ πληθωρικότητα, πὸ σχολίασα κι' ἄλλη φορά, νομίζω πὸς ὀφείλεται σὲ μιὰ συνεχῆ τάση ἔκφρασης, ἀποτέλεσμα ἐνὸς συμπιεσμένου συνεχῶς συναισθηματισμοῦ με μιὰ διάθεση νὰ σχολιάσει τὸ καθετὶ, ἔστω και ἀσήμαντου κατὰ τὴ γνώμη τῶν ἄλλων. Ἀντὶ ὀμιλήματος ἢ ἀναστεναγμοῦ ἢ ἀπλῶς συγκατάνευσης ἢ ἀρνησης με κίνηση τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ χεριοῦ, χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς τὴν ἔμμετρη ἔκφραση πὸ ταυτόχρονα τὴν καταγράφει. Ποιὰ εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ σ' αὐτὸν τὸν πληθωρικὸ συνεχῶς ἔμμετρο λόγο; Κατ' ἀρχὴν σημασία ἔχει γιὰ τὸν ποιητὴ πὸς μᾶς διέσωσε στὸν στίχο τὰ συναισθήματα και τοὺς συλλογισμοὺς του μὰ ταυτόχρονα ἀπο-

λυτρώθηκε (έστω και προσωρινά) από τις έσωτερικές του πιέσεις. Σε δεύτερη μοίρα έρχεται ο «έπαρκής» αναγνώστης τής ποίησης. Αὐτός μόνο κατά διαστήματα μπορεί νά κοινωνήσει τόν έμμετρο λόγο τοῦ Παυλέα. Ἐφοῦ και τὸ μυθιστόρημα, πού μπορεί σήμερα νά καταλαμβάνει λιγότερες σελίδες ἀπὸ ὅσες ἡ ποιητικὴ συλλογή, πού τώρα συζητᾶμε, διαβάζεται κατά διαστήματα. Συνεπῶς, ὁ λόγος γιὰ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Παυλέα εἶναι πάντοτε γενικός μὲ κάποιες ἐπισημάνσεις. Σοῦ μένει δηλ. ἡ γεύση ἀπὸ τὶς τμηματικὲς ἀναγνώσεις σου — στὶς ὁποῖες συχνὰ εἶναι διάφορη ἡ διάθεση καὶ ἡ προσληπτικότητά σου — καὶ συγκρατεῖς κάτι τὸ ξεχωριστὸ ἢ τὸ πολὺ «χτυπητό».

Ἄν κοιτάξεις «φιλολογικᾶ» τὴ νέα αὐτὴ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Παυλέα, θὰ τὴ διαιρέσεις σὲ δυὸ ἐνότητες μὲ βάση τὴν ἔκταση τῶν ποιημάτων καὶ ἀσφαλῶς τὴ διάθεση. Στὴν πρώτη ἐνότητα ἕως στὴ σελίδα 70, κατατάσσονται πολὺστιχα ποιήματα, πού ἔχουν πολλὰ καὶ τὶς ὑποδιαιρέσεις τους. Στὴ δεύτερη ἐνότητα κατατάσσονται τὰ δεκάδες σὲ ἀριθμὸ λιγόστιχα ποιήματα, μ' ὅλο πού καμιά φορὰ συναντᾶς καὶ κανένα πολὺστιχο ὅπως τὸ «Ἡ γενιά τοῦ 40-41». Τὰ πολὺστιχα ποιήματα τῆς πρώτης ἐνότητας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τίτλο μᾶς δίνουν τὴν ἐντύπωση πῶς οἱ ὑποδιαιρέσεις εἶναι μᾶλλον ξεχωριστὰ θέματα, πού τὰ ἐνώνει στὰ πλεῖστα μιὰ χαλαρὴ συγγένεια, μ' ὅλο πού μερικὰ σὰν τὶς «Καυχησιολογίες τοῦ ἡλίου» ἔχουν βασικὸ θέμα τὸν ἥλιο, πού τὸ ἀναπτύσσουν μὲ τὴ μορφή τῆς παραλλαγῆς, ἢ ὅπως σὲ ἄλλο ποίημα γιὰ τὸ «ἔλατο».

Ποιὰ θέματα ἀπασχολοῦν τὴν ποίηση τοῦ Παυλέα σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ; (θᾶλγα σὲ ὅλες τὶς συλλογὲς τῶν τελευταίων χρόνων). Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλή: τὸ καθετὶ. Ἐνα πουλί, μιὰ σκιά τοῦ ἡλίου, ἡ ἐλπίδα, παιγνίδια στὸ γυαλό, ἡ φλόγα τῆς ἀγάπης, ὁ ἥλιος, ἡ ἀμηχανία, οἱ φωταγωγήσεις, ἡ νυχτερινὴ προσευχή, ἡ μοναξιά, τὰ φύλλα τῆς ἀνοιξῆς — τί νὰ πῶ, ὅτι φανταστεῖτε ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴ φύση ἕως τὰ διαβάσματα, τὴν ἐπιστῆμη καὶ συχνὰ τὸν Θεό. Εἶναι ἀδύνατο νὰ τακτοποιηθοῦν σὲ ἐνότητες τὰ θέματα.

Τὸ ὕφος τοῦ Παυλέα ἔχει πιά σταθεροποιηθεῖ. Ὁ πολυσύλλαβος στίχος πού ρεεῖ ἀσταμάτητα, χωρὶς ὅμως ἀγκομαχητό, μὲ ἀπανωτὲς εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις, πού δανεῖζεται ἀπὸ εὐρὺ φάσμα: ἀπὸ τὴ φύση γύρω κι' ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς. Δὲν εἶναι πεζολόγος στίχος κι' ὥστόσο ἔχεις τὴν αἰσθησιμὴ πῶς ἀκούεις τὸν ποιητὴ νὰ σοῦ μιλά καὶ νὰ σοῦ ἐκθέτει μὲ τρόπο οἰκεῖο καὶ μεταδοτὸ τὶς σκέψεις, τὶς ἐντυπώσεις του, τὶς ἀντιδράσεις του, τὶς ἀναμνήσεις του, τὰ προβλήματα του. Καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλεις ἀρχίζεις νὰ τὸ συζητᾶς τὸ θέμα, νὰ σὲ βάζει στὸν πειρασμὸ νὰ τὸ σαλεύεις ἀρκετὸ χρόνο μὲς τὸ μυαλό σου. Ὅμως τοῦτο κατορθώνεται ἂν διαβάσεις τὴ συλλογὴ πολὺ τμηματικά. Ἄλλιῶς μαζεύονται τόσα πολλὰ, πού δυσκολεύεται πιά νὰ τὰ παρακολουθεῖς. Προσωπικά, διαβάζω κατὰ καιροὺς ἐλάχιστες σελίδες καὶ σημειῶνω αὐτὸ πού μ' ἐντυπωσίασε στὴν πρώτη αὐτὴ ἀνάγνωσι. Κι' ἀργότερα ἐπανέρχομαι σ' αὐτὴ τὴν κατὰ κάποιον τρόπο ἀνθολόγησι γιὰ νὰ χαρῶ τοὺς βαθύτερους προβληματισμοὺς τοῦ ποιητῆ, πού ἰδιαίτερα ἐκτιμῶ.

Ι. Μ. Χατζηφώτη: «Τὰ κυπριώτικα»

Ἡ τραγωδία τῆς Κύπρου, μὲ τὸ σατιρικὸ τόνο γιὰ τὴ διεθνῆ συμπεριφορὰ ἔναντι τοῦ δράματος ἐνὸς κατὰ τὰ ἄλλα ἡσυχου λαοῦ, ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρο τῆς ποιητικῆς συλλογῆς «Τὰ Κυπριώτικα» τοῦ Ι. Μ. Χατζηφώτη. Γνωστὸς φιλόλογος ὁ Ι. Μ. Χατζηφώτη, μὲ ἕνα πλούσιο καὶ ποικίλο ἔργο, πού λογαριάζεται πολὺ, ἐκφράζεται γιὰ τὴν Κύπρου σὲ ἔμμετρο λόγο, ἀντὶ νὰ διατυπώσει τὴν αἰσθησιμὴ του ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή του στὸ νησί μετὰ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ καὶ τὴν κατοχὴ τοῦ μισοῦ του ἐδάφους. Μὲ στίχο ἐλεύθερο, χωρὶς στολίδια καὶ ρητορικὰ σχήματα, ἀλλὰ μὲ καθημερινὸ λόγο δηλώνει τὰ αἰσθηματά του, ἄφοβα, συχνὰ ἐπιτιμητικὰ καὶ γιὰ τοὺς ξένους καὶ γιὰ τοὺς ντόπιους.

Ἐννέα ὄλα κι ὄλα τὰ ποιήματα. Κι ὄμως περιλαμβάνουν πολλὰ ἀπὸ τὸ δράμα μας καὶ πιστοποιοῦν τὶς ἀλάνθαστες παρατηρήσεις τοῦ ποιητῆ.

«*Δήλωση καμιά*» τὸ πρῶτο ποίημα μὲ τὸ εὔρημα τῆ δήλωση στὸν τελωνειακὸ ἀπὸ μέρους τοῦ ποιητῆ ποὺ γύρισε ἀπὸ τὴν Κύπρο, μιλά γιὰ ἐντυπώσεις δυσάρεστες, ποὺ κουβαλεῖ μαζί του καὶ ὄχι συμφέρουσες ἀγορὲς κασμηριῶν κλπ. Τὸ ἐνθῦμιο ἀπὸ τὸ Σταυροβούμι εἶναι τὸ μόνο αἰσιόδοξο σημάδι. Στὸ ποίημα «*Ἐπισκοπή - Garisson*» μὲ ἕνα θερμὸ τόνο, ποὺ δείχνει τὶς συνθήκες στὶς παλιὲς γειτονιές, βρίσκει τὴν εὐκαιρία ὁ ποιητῆς νὰ μεμφθεῖ τοὺς ξένους ποὺ κατέχουν μὲ συνθήκη μιὰ περιοχὴ τῆς Κύπρου, ὑπενθυμίζοντας ταυτόχρονα καὶ τὴ συμπεριφορὰ τους στὰ χρόνια τοῦ Ἐπελευθερωτικοῦ μας Ἀγώνα. Στὸ ποίημα «*Ἡ νικηφόρα προέλαση τοῦ ἔνδοξου τουρκικοῦ στρατοῦ*» ὁ ποιητῆς διὰ τοῦ στόματος τῶν βιασμένων ἀπὸ τοὺς τούρκους στρατιῶτες γυναικῶν, ἀνιστορεῖ τὴν ἔνδοξη προέλαση τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀποσβολομένος κι ἄφωνος γιὰ τὴν πρόστυχη καὶ ἀπάνθρωπη συμπεριφορὰ τῶν κατακτητῶν νεοβαρβάρων. Τὸ ποίημα «*Σωτήριον ἔτος 1363 π.Χ.*» ἀποτελεῖ ἕνα ἔπαινο τῆς χριστιανοσύνης, σὲ χρόνια ποὺ ἀδελφωμένα τὰ δόγματα πολεμοῦσαν τοὺς ἀλλόπιστους, ἐνῶ στὴν παροῦσα ἐποχὴ συζητοῦμε ἀκαδημαϊκῶς μπροστὰ στὰ κόκκινα μπαϊράκια. Στὸ ποίημα «*Κάτι ὀνόματα*» διατυπώνεται ἡ εὐχάριστη ἐντύπωση τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ χριστιανικὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν Κυπρίων ποὺ ἀνήκουν σὲ διάφορα ἐπαγγέλματα. Στὸ ποίημα «*Φεστιβάλ Σαίξπηρ στὸ Κούριον*» διαπιστώνει κι ἔπαινεῖ ὁ ποιητῆς τὸν «ἑλληνικὸ Λόγο» στὸ πείσμα τοῦ Τουρισμοῦ ποὺ προβάλλει τὸν ξένο σαιξπηρικὸ λόγο. Τέλος στὸ ποίημα σὲ πεζὸ ρυθμὸ «*Καταστήματα Ὑπηρεσιῶν*» ὁ ποιητῆς κατηγορεῖ, πολὺ ὀρθά, τὰ μικροκαταστήματα «Ὑπηρεσιῶν» μὲ φαγητὰ καὶ διάφορα ἀγγλοσαξονικὰ εἶδη, ὅπως καὶ τὰ φολκλορικὰ καταστήματα, τουρισμὸς καὶ μάρκετινγκ, χωρὶς προσφορὰ «έθνικῶν ὑπηρεσιῶν». Στὸ ποίημα «*Ὀπτὸν*» ὁ ποιητῆς στὴ δηλωτικὴ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια λέξη «ὀπτὸν» βλέπει τὴν ψυχὴ τῆς Κύπρου παρόλο τῆ γύρω κοσμοπολιτικὴ ἀτμόσφαιρα. Καὶ στὸ ποίημα «*Ἐπιτύμβιον*» ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν τάφο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' ὁ ποιητῆς λυπᾶται γιὰ τὴν κατάντια τῆς Κύπρου ποὺ δὲν ξέρει ποῦ τραβᾷ, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ιδέας «Ἐνωση».

Γενικὰ σωστὲς παρατηρήσεις περιέχουν οἱ σὲ καθημερινὸ ἔνδυμα στίχοι τοῦ I. M. Χατζηφῶτη καὶ νομίζω μᾶς μαστιγώνουν ἴσως ξυπνήσουμε.

E. N. Μόσχου: «*Θέματα καὶ Μορφές*», Ἀθήνα 1989

Ἀνιχνεύσεις ἱστορίας, λογοτεχνίας καὶ κριτικῆς χαρακτηρίζει ὁ E. N. Μόσχος τὸ βιβλίον δοκιμῶν του «*Θέματα καὶ Μορφές*». Τόσο ὁ τίτλος, ὅσο καὶ οἱ λίγες προλογικὲς γραμμὲς τοποθετοῦν τὸ βιβλίον. Ὁ Μόσχος γράφει: «Σὲ τοῦτο τὸν τόμο συγκέντρωσα μελετήματα καὶ μικρότερα δοκίμια ἀναφερόμενα σὲ λογοτέχνες καὶ δημιουργοὺς, ἢ σὲ θέματα καὶ σὲ μορφὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς, ποὺ γράφηκαν μὲ διάφορες εὐκαιρίες».

Στὴν πρώτη ἐνότητα τοῦ βιβλίου μὲ τίτλο «Θέματα» κοιτάζονται τὸ ἐξῆς: Ἡ Ἀθήνα στὴ Νεοελληνικὴ Ποίηση, Τὸ χρονογράφημα τῆς «Διαπλάσεως», Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὴ μεταπολεμικὴ μας ποίηση (1945-1985), Γαλλικὲς ἐπιδράσεις στὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ Τὸ ποιητικὸ θέατρο.

Στὸ θέμα «Ἡ Ἀθήνα στὴ Νεοελληνικὴ Ποίηση» ἀφοῦ ὁ Μόσχος ἀναφέρθηκε μὲ σχετικὲς παρατηρήσεις πῶς ἔγινε πρωτεύουσα ἡ Ἀθήνα, καταγράφει τὶς ἐξυμνήσεις τῆς ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια ἕως τὰ σήμερα. Ὅμως οἱ ἀναφορὲς γίνονται ἀποκλειστικὰ σὲ ποιητὲς τῆς Ἀθήνας. Σύντομο ἀλλὰ κατατοπιστικὸ τὸ μελέτημα - δοκίμιον γιὰ τὸ Χρονογράφημα τῆς «Διαπλάσεως», ποὺ ἔγραφε γιὰ πενήντα χρόνια ὁ Γρ. Ξενόπουλος, ἐπισημαίνοντας τὴ σημασίαν του γιὰ τὴ ἱστορία τῆς παιδικῆς λογοτεχνίας καὶ γενικότερα τῆς νεοελληνικῆς. Σημειώνει ὁ συγγραφέας, πολὺ ὀρθά, πῶς ἡ σκέψη τοῦ Ξενό-

πουλου σ' αυτές τις «'Αθηναϊκές 'Επιστολές» ήταν «άπλη, τετράγωνη, ζεστή διατυπωμένη πάντα με αγάπη για τὸ παιδί, με πειστικότητα, χωρίς ἐνοχλητικὸ διδασκισμὸ, χωρίς καν ἓνα στόμφο καὶ με ἀπόλυτο σεβασμὸ πρὸς τὴ νοημοσύνη του καὶ τὴν προσωπικότητά του». Μὲ αὐτὸ κι' ὅλας τὸν χαρακτηρισμὸ γιὰ τὸ χρονογράφημα τῆς «Διαπλάσεως» ὁ Μόσχος διατυπώνει καὶ τὴ θέση του γιὰ τὴν ἐκφραστικὴ τῆς παιδικῆς λογοτεχνίας. Ἄρκετὰ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ μελέτημα ποῦ ἀνιχνεύει τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὴ μεταπολεμικὴ μας ποίηση. Ὁ Μόσχος διαπιστώνει πῶς στὸν αἰώνα μας δὲν ἀντιμάχονται ἐπιστήμη καὶ θρησκεία. Καὶ ἐξετάζει τὶς διακυμάνσεις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος στοὺς νεοέλληνες ποιητὲς τῶν διαφόρων περιόδων με ἐξηγήσεις γιὰ τὴ στάση τους ('Αναφορὲς στοὺς Παπατσώνη, Μελισσάνθη, Γ. Βερίτη, Νικ. Βρεττάκο, 'Οδ. 'Ελύτη, Στ. Μπολέτση, Θ. Ξύδη, Γ. Θ. Βαφόπουλο, Ζωὴ Καρέλλη κ.ἄ.).

Οἱ Γαλλικὲς ἐπιδράσεις στὰ γράμματά μας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ φιλελληνισμὸ τοῦ '21, κράτησαν κατὰ τὸν Μόσχο πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια με ἀναφορὲς στοὺς συγγραφεῖς μας ποῦ δεχτήκανε τοῦτες τὶς ἐπιδράσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Κοραῆ. Στὸ «Ποιητικὸ θέατρο» ὁ Μόσχος στὴν ἀρχὴ δίνει τὰ καίρια χαρακτηριστικὰ τοῦ εἶδους καὶ μιὰ σύντομη ἱστορία του γιὰ νὰ σταθεῖ ὕστερα στὸ θέατρο τῶν Σικελιανοῦ, Καζαντζάκη, Θεοτοκά καὶ μερικῶν ἄλλων με σχετικὲς παρατηρήσεις. Καὶ με τὴν ὑποστήριξη τοῦ εἶδους.

Ἡ δευτέρη ἐνότητα εἶναι οἱ «Μορφές». Σ' αὐτὲς ὁ Μόσχος με ἐπικουρία καὶ χαρακτηρισμοὺς ἄλλων προσωπικοτήτων τῶν γραμμάτων μας ἐκθέτει καὶ τὸ δικὸ του λόγο. «Ὁ Νεοελληνικὸς λόγος γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο» μᾶς δίνει με καλὴν ἐπιλογή ἀπὸ τὰ κείμενα πολλὰς πληροφορίες καὶ κριτικὲς ἀντικρίσεις τοῦ Βενιζέλου. Στὸ κείμενο «Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ Μόσχος ιδιαίτερα ἐκτιμᾷ τὸ δοκιμιακὸ λόγο τοῦ Κανελλόπουλου. Πολὺ ἐπαινετικὸ, πολὺ ὀρθρὰ, τὸ κείμενο γιὰ τὴ πεζογραφία τοῦ Πέτρου Χάρη, τὴν ἀθηναϊκὴ διηγηματογραφία του (ἐβδομήντα περίπου ἀθηναϊκὰ διηγήματα): κυρίως ὅμως τὸ μυθιστόρημά του («Ἡμέρες ὄργης - Δεκέμβρη 1944»), τὸ ὁποῖο «ἢ κριτικὴ στὸ σύνολό της ὑποδέχτηκε με ἐγκωμιαστικὰ σχόλια» ὅπως γράφει ὁ Μόσχος. Ἐπίσης πολὺ διαφωτιστικὸ τὸ κείμενο γιὰ τὸν Ἀντρέα Καραντώνη, τὸ κριτικὸ τῆς ποίησης, ἐπισημαίνοντας τὴν ἀποψη τοῦ κριτικοῦ αὐτοῦ «ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνας καὶ μόνος τρόπος κριτικῆς ἀντιμετώπισης τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων», θέτοντάς το ταυτοχρόνως ὡς παράδειγμα γιὰ τοὺς νεώτερους κριτικούς. Πολύπλευρο τὸ κοίταγμα τοῦ Μόσχου στὸ ἔργο τοῦ Τάσου Ἀθανασιάδη, με ιδιαίτερη ἔμφαση στὸ βιογραφικὸ δοκίμιο, ποῦ ἐπάξια ὑπηρετήσε ὁ πεζογράφος μας αὐτός. Τέλος, ὁ Μόσχος ἐξετάζει τὴν ἐπιτυχὴ ἐργασία τοῦ Πάνου Καραβία γιὰ τὴ μελέτη τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων ποῦ σχετίζονται με τὶς εἰκαστικὲς τέχνες.

Πλούσιο ὕλικὸ ἀπὸ κάθε ἀποψη συγκεντρώνεται στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, οἱ θέσεις τοῦ δοκιμιογράφου διατυπώνονται με σαφήνεια, καὶ δίνονται ἐρεθίσματα στὸν ἐπαρκῆ ἀναγνώστη γιὰ περαιτέρω σκέψεις καὶ ἔρευνα.

Χάρης Σακελλαρίου: «Οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἑλληνικῆς Παιδικῆς Λογοτεχνίας», Α' Ποίηση

Ὁ Χάρης Σακελλαρίου, γνωστὸς μελετητὴς τῆς παιδικῆς λογοτεχνίας καὶ συγγραφέας βιβλίων γιὰ παιδιά, πολὺ ὀρθρὰ ἄρχισε τὴ διαφωτιστικὴ ἐργασία του με τὸν τίτλο «Οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἑλληνικῆς Παιδικῆς Λογοτεχνίας» με τὸν κύκλο τῆς ποίησης. Ἄπὸ σημείωσή του θ' ἀκολουθήσει τόμος γιὰ τὴν πεζογραφία, τὸ θέατρο κι' ἓνας τελευταῖος γιὰ τοὺς πρωτοπόρους τῆς παγκόσμιας παιδικῆς λογοτεχνίας. Ἄπὸ

πρώτη ματιά ή πρόθεση του συγγραφέα είναι να δείξει αυτούς που πρώτοι άσχοληθήκανε με την παιδική λογοτεχνία, σε καιρούς μάλιστα πολύ δύσκολους, τους οποίους μάλιστα ή έποχή τους τους άγνόησε. Έτσι από τη μιá τους τιμούμε με τη γνωριμία μας, αλλά ταυτόχρονα κοιτάμε από που ξεκίνησε ό λογοτεχνικός αυτός κλάδος, πώς προχώρησε, τί είναι τá έπιτεύγματά του και μπορούμε πιά να άξιοποιήσουμε τις νεότερες προσπάθειες.

‘Ο συγγραφέας τελειώνει τον πρόλόγό του ως έξής:

«Η Παιδική Λογοτεχνία της χώρας μας έχει κι αυτή τους πρωτοπόρους και σκαπανείς της. Είναι αυτοί που — ο καθένας στο μέτρο των δυνατοτήτων του και με βάση τις συντεταγμένες της εποχής του — έθεσαν τις βάσεις για τη διαμόρφωση κι ανάπτυξη της. Και πρέπει να τους ξέρουμε, να γνωρίζουμε τι ο καθένας τους προσέφερε, για να μπορούμε και την πορεία της Παιδικής Λογοτεχνίας να παρακολουθούμε και τα νέα έπιτεύγματα να τοποθετούμε και ν’ αξιολογούμε σωστά.

Αυτός είναι και ο σκοπός αυτού του βιβλίου. Για λόγους πρακτικούς, η εξέταση του υλικού γίνεται κατά λογοτεχνικά είδη, επειδή το καθένα τους έχει τους δικούς του κανόνες και τις απαιτήσεις του και, φυσικά, ο ρυθμός εξέλιξής τους δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις ο ίδιος. Οι μελετητές της Παιδικής Λογοτεχνίας θα βρουν χρήσιμες πληροφορίες σ’ αυτό. Όσοι δουλεύουν στο χώρο του παιδικού βιβλίου, όσοι γράφουν βιβλία για παιδιά θα δουν το έργο τους να φωτίζεται μ’ ένα καινούργιο φως, οι προβληματισμοί τους θα γίνουν πιο συγκεκριμένοι και θα γίνουν περισσότερο ικανοί να ξεπερνούν τις τεχνικές δυσκολίες που καθημερινά αντιμετωπίζουν. Κι όλοι θα χαρούν τούτη την αναδρομή σ’ ένα χώρο που κρύβει τις πιο ωραίες συγκινήσεις.»

Συμφωνούμε άπολύτως με την άποψη αυτή του Σακελλαρίου. Στο βιβλίο του αυτό, (τόμος Α΄, ποίηση) άσχολείται με τους έξής πρωτοπόρους: ‘Ηλία Τανταλίδη, ‘Αλέξανδρο Κατακουζηνό, Γεώργιο Βιζυηνό, ‘Αγγελο Βλάχο, Δημήτριο Καμπούρογλου, ‘Αλέξανδρο Πάλλη, ‘Ιωάννη Πολέμη, Γιάννη Περγιαλίτη, Ζαχαρία Παπαντωνίου, Στέλιο Σπεράντσα, Τέλλο ‘Αγρα και Βασίλη Ράτα. Τό υλικό είναι διαιρεμένο ως έξής: βιογραφικά, ό ποιητής και ή παιδική ποίηση, έργογραφικά, βασική βιβλιογραφία και έπιλογή από την παιδική ποίηση του ποιητή. Τό βιογραφικό μέρος περιλαμβάνει ποικιλία στοιχείων, δέν είναι δηλ. μιá ψυχρή έκθεση ως λήμμα έγκυκλοπαίδειας. Στο ό ποιητής και ή παιδική ποίηση, που έχει επίσης μιá ποικιλία στοιχείων, παρέχονται γενικές κριτικής φύσεως πληροφορίες για όλο τό λογοτεχνικό έργο του ποιητή με έπισήμανση της προσφοράς του στην παιδική ποίηση και διανθίζεται αυτό συχνά από την κριτική άποψη άλλων συγγραφέων, ιδίως εκείνων που άσχοληθήκανε με τό παιδικό βιβλίο. Τά έργογραφικά διαιρούνται κατά είδος (ποίηση, πεζό, θέατρο, μεταφράσεις). Τέλος ή έπιλογή περιορίζεται στα πιό αντιπροσωπευτικά του ποιητή που πρέπει να θεωρούνται και ως ή συμβολή του καθενός στον τομέα αυτό της λογοτεχνίας μας. Μερικά από αυτά περιελήφθησαν στα σχολικά βιβλία, γιατί όλοι τά θυμόμαστε. Νάχει τούτη ή έπιλογή τους και τό στοιχείο της αντικειμενικής κρίσης;

‘Η έργασία αυτή του Χάρη Σακελλαρίου ιδιαίτερα πρέπει να εκτιμηθεί. Έδωσε υλικό ιστορικό της παιδικής μας λογοτεχνίας με άρκετη θερμότητα, προσωπικές κρίσεις με τά δικαιολογητικά τους, τη στάση άλλων κριτικών και ποιήματα που μπορεί να χρησιμοποιηθούν ιδίως από τους εκπαιδευτικούς στα σχολεία, αλλά και ως δείγματα ύψους για τους συγγραφείς της παιδικής ποίησης. Πάντως τό βιβλίο αυτό είναι υπόδειγμα μεθόδου.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ,
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΓΛΑΥΚΟΥ ΑΛΙΘΕΡΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ,
Έκδοση Περιοδικού «Πνευματικής Κύπρου», Λευκωσία 1989, σσ. 64.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Δρ Κύπρος Χρυσάνθης ασχολείται με το μεγάλο μας ποιητή Γλαύκο Αλιθέρση. Γνωστές είναι οι «Δεκαέξι επιστολές του Γλαύκου Αλιθέρση», που δημοσίευσε ο Χρυσάνθης στην «Πνευματική Κύπρο» (Χρονιά Στ, 1966, σσ. 119-124), καθώς και μια άλλη μελέτη του με τίτλο «Ο Γλαύκος Αλιθέρσης γράφει στον Δημ. Λιπέρτη» στο περιοδικό «Κυπριακά Σπουδαία» (τόμ. ΜΑ', 1978, σσ. 163-173). Το 1976, εξάλλου ο Χρυσάνθης μας χάρισε το βιβλίο του «Γλαύκος Αλιθέρσης», ένα σημαντικό βιβλίο αναφοράς.

Στο βιβλίο που παρουσιάζεται εδώ ο Χρυσάνθης δημοσιεύει είκοσι (20) επιστολές του Γλαύκου Αλιθέρση προς τον Κωστή Παλαμά, που εξασφάλισε από το Ίδρυμα Κωστή Παλαμά εδώ και δύο χρόνια.

Το βιβλίο αυτό του Χρυσάνθη έχει διπλή σημασία: α) Με την καλή του σκέψη να δημοσιεύσει το σημαντικό αυτό υλικό ο Κύπρος Χρυσάνθης προσφέρει στην έρευνα και στη γνώση του πνευματικού μας προσώπου. Εννοώ εδώ τα πολύ κατατοπιστικά «Προλεγόμενα» (σσ. 5-10), με τα οποία ανοίγει το βιβλίο, καθώς και τη μελέτη του «Η Κύπρος για τον Παλαμά» (σσ. 11-21), που ακολουθεί. Για όσους δεν είχαν την ευκαιρία να χαρούν τα κείμενα αυτά του Χρυσάνθη από αλλού, τους προσφέρονται εδώ επιμελημένα και συγκεντρωμένα. β) Από τη μελέτη των επιστολών επιβεβαιώνει ο ειδικός το μεγάλο πάθος που είχε ο Αλιθέρσης για τον Παλαμά, που έφτανε στα όρια της λατρείας. Μέσα από τις επιστολές αυτές φαίνεται ο έντονος, συνεχής και ειλικρινής προβληματισμός του Αλιθέρση για την ποίηση του «δασκάλου» του Παλαμά, το μεγάλο ενδιαφέρον του για την υγεία του Παλαμά, καθώς και τη μεγάλη έγνοια του για την πνευματική Κύπρο της περιόδου εκείνης, από την οποία ο ποιητής φαίνεται πικραμένος (πρβ. «Η Κύπρος λησμόνησε τον Αλιθέρση. Μα εγώ σας αγαπώ» (1932) — «Μα η Κύπρος κοιμάται και με κρατά εξόριστο! Δεν πειράζει... θαρρώ δε θα το μετανιώσω εγώ ούτε και θα χάσω τίποτε» (1933). Διαβάζοντας τις επιστολές του Αλιθέρση προσωπικά υπογράμμισα τις προσωπογραφικές αναφορές του στο «Νίκο Νικολαΐδη το διγγηματογράφο», το Γιάγκο Ηλιάδη, Δημ. Ευαγγέλου, Κ.Ν. Κωνσταντινίδη, Γ. Πιερίδη, Ν. Λαπαθιώτη, Ταγκόπουλο, Β. Ιωαννίδη, Πόλυ Μοδινό κ.ά., τις απόψεις του (απορριπτικές πέρα για πέρα) για τον Κ. Καβάφη, τις συγκρίσεις που κάνει μεταξύ Σολωμού - Παλαμά, την «απόπειρα» διαιτησίας του στη διαμάχη μεταξύ «Κυπριακών Γραμμάτων» και «Πάφου», την απογοήτευσή του κ.ά. Η αίσθηση που μένει από τις επιστολές του Γλ. Αλιθέρση στον Παλαμά είναι ότι Μιχαλάκης Χατζηδημητρίου (πραγματικό όνομα του ποιητή) ήταν μια μεγάλη καρδιά, που μέσα χωρούσε όλο τον κόσμο, ήταν ένας μεγάλος παλαμιστής, ένας ανήσυχος πνευματικά άνθρωπος και ένας άδολος και πραγματικός πατριώτης.

Για όλα αυτά δεν έχουμε παρά να συγχαρούμε το Χρυσάνθη που άλλα μας γνώρισε και άλλα μας θύμισε, όλα πάντως ευπρόσδεχτα.

Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΒΓΗ ΚΑΙ Ο «ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ»

('Απάντηση στον κ. Λευτέρη Παπαλεοντίου, περιοδικό Πνευματική Κύπρος
τχ. 337- 339, Γενάρης - Μάρτης 1989 σσ. 35-37)

Χωρίς να έχω πρόθεση να ασχοληθώ με το θέμα τῆς 'Αβγῆς καὶ τοῦ Συλλόγου τῶν Δώδεκα, βρέθηκα ἀναμειγμένος διότι ὁ φίλος κ. Γιάννης Κατσούρης μοῦ ζήτησε νὰ βοηθήσω τὸν κ. Λ. Παπαλεοντίου, δίνοντάς του πληροφορίες ποὺ εἶχα ὑπόψη μου ἀπὸ συνομιλίες μὲ τοὺς 'Αντώνη 'Ιντιάνο καὶ Τάκη Φραγκοῦδη. 'Επαναλαμβάνω ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι θέση δική μου, ἀλλὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποκόμισα ἀπὸ τὶς ἐπαφές μου μὲ τοὺς προαναφερθέντες παράγοντες τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Λεμεσοῦ ('Αβγῆς καὶ Συλλόγου τῶν Δώδεκα) καὶ ἔτσι ἀπαντῶ γιὰ τελευταία φορὰ.

'Ἡ πρωτοπόρος δυναμικὴ Τριανδρία τῶν Αἰμιλίου Χουρμουζίου, Χριστόδουλου Χριστοδουλίδη καὶ Λεωνίδα Στρίγκου (τῶν δημοτικιστῶν σοσιαλιστῶν νεολαίων) δὲν ἀρκέστη εἰς τὴν ἴδρυσιν καὶ συμπάραστασιν τῆς φιλολογικῆς στήλης τῆς Σάλπιγγος ἀπὸ τὸν δικό τους Γιάννη Λέφκη ποὺ ἀπηχοῦσε τὶς ἰδέες τους, καὶ ἀπεφάσισαν μαζὶ καὶ μὲ τὸν Λέφκη τὴν ἴδρυσιν τοῦ περιοδικοῦ 'Αβγῆ (ἄλλαξε ὁ Μανωλῖος καὶ ἔβαζε τὰ ροῦχα του ἀλλιῶς).

"Ὅταν ὁ 'Ιντιάνος ἔφθασε εἰς τὴν Κύπρο ἀπὸ τὸ Λονδίνο μὲ δική τους ἐνθάρρυνση ἴδρυσεν τὸν Σύλλογο τῶν Δώδεκα καὶ πολὺ φυσικὰ μπῆκαν κάτω ἀπὸ τὴν ὀμπρέλλα του (αὐτὸ ποὺ ὁ 'Ιντιάνος ὀνόμαζε ὅτι βρῆκε λογοτεχνικὴ κίνηση ὅταν ἔφθασε) εἰς τὸν Σύλλογο τῶν Δώδεκα, ἐπειδὴ ὅλοι ἦσαν φίλοι, συμπεριέλαβαν καὶ τοὺς ἀπόντας εἰς τὸ ἐξωτερικὸ φίλους τους. Δὲν εἶναι ἐπιχείρημα ἐπειδὴ κάποιος ἀπουσιάζει νὰ μὴν εἶναι μέλος ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε Συλλόγου.

'Ἡ ἐπιμονὴ μου διὰ τὸν Λέφκη δὲν εἶναι δική μου εἶναι τῶν προηγουμένων ('Ιντιάνου καὶ Φραγκοῦδη) διότι ὁ Λέφκης τοὺς ἐδήλωσε νὰ εἶναι μέλος, ὄχι ὅμως εἰς τὸ ἐμφανὲς διὰ τοὺς γνωστούς προσωπικοὺς του λόγους (πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθήθηκε καὶ ἀργότερον). Διὰ τὸν Ζήνωνα Ρωσσίδη πραγματικὰ ὁ 'Ιντιάνος ἐπέμενε, ἀλλὰ ὁ Φραγκοῦδης δὲν ἤτο ἀπόλυτα βέβαιος, δι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸν ἀνέφερα. Κάτι τὸ ὅποιον δὲν μπορεῖ νὰ διαμφισβητηθεῖ εἶναι ὅτι ὅταν τὸν ἐπόμενον χρόνον ἢ τριανδρία ἀναχώρησε διὰ διάφορους λόγους τὸ σκηρικὸ ἄλλαξε. 'Εσεῖς πῶς τὸ ἐρμηνεύετε αὐτό;

Πιστεύω ὅμως πῶς εἶναι ἀγνωμοσύνη καὶ παραποίηση τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ μιλοῦμε δι' αὐτὰ τὰ πράγματα νὰ μὴν ἀποδίδωμε τὸ ἀνάλογο φόρο τιμῆς ποὺ ἀξίζει εἰς τὴν τριανδρία, ποὺ ἀψήφησε καταστάσεις καὶ ἐχάραξε πορεία. Πολὺ δὲ πιθανὸν καὶ τὸ αὐτί μας νὰ μὴν ἐσυνήθισε ἀκόμη νὰ ἀποδέχεται φράσεις σὰν τὸ «δημοτικισταὶ σοσιαλισταὶ νεολαῖοι».

Μιὰ δὲ φράσις τοῦ Κώστα Πιλαβάκη εἰς τὸ βιβλίον του 'Ἡ Λεμεσὸς σ' ἄλλους καιροὺς, Λεμεσὸς 1977, σ. 221 εἶναι ἐνδεικτικὴ: «Οἱ ἴδιοι ποὺ ἔγραψαν τὴν 'Αβγῆ ἀπετέλεσαν τὸν Σύλλογο τῶν Δώδεκα». Αὐτὸ τί σημαίνει; 'Υπάρχει σχέσις μεταξὺ τῶν δύο, ναι ἢ ὄχι;

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Α. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΚΙΤΙΟΝ» (;)

Διάβασα τή μελέτη του φίλου κ. Φοίβου Σταυρίδη (Στοιχειά για τον Θεόδουλο Φ. Κωνσταντινίδη, πρώτες δημοσιογραφικές έκδοτικές προσπάθειες στην Κύπρο) με μεγάλο ενδιαφέρον και έχω να προσθέσω τὰ ἐξῆς: Περισσότερα διὰ τὸν Λαρνακέα δημοσιογράφον - συγγραφέα θὰ βρεῖ κανεὶς εἰς τὸ Βιογραφικὸν Λεξικὸν Κυπρίων 1800-1920 ποὺ κυκλοφορεῖ τὴν προσεχῆ ἑβδομάδα. Σχετικὰ μὲ τὴν ἑφημερίδα «Κίτιον» συμφωνῶ μὲ τὸν κ. Σταυρίδη ὅτι δὲν ὑπάρχει πουθενά. Ἐψαξα καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὴν Ἄγγλιαν καὶ εἰς Ἑλλάδα νὰ βρῶ ἔστω καὶ ἓνα φύλλον, ἀλλὰ στάθηκε ἀδύνατον, διότι ἀπλῶς δὲν ἐξεδόθη.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία ποὺ ἀσφαλῶς ἐνισχύει τὰ πιὸ πάνω εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ δημοσιογράφου - συγγραφέως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποὺ ἐγνώριζε τὰ τοῦ Κωνσταντινίδη, Edward Vizetelly, *From Cyprus to Zanzibar by the Egyptian Delta*, London 1901, pp. 14, 15, is:

“At length Constantinides had to leave the office, and *Cyprus* thenceforth became all English. But the Greek editor did not long remain out of collar. An Italian named Mascaldi, financed by a Catholic Cypriot, having imported some printing plant, including both Greek and Roman characters, Constantinides found shelter at this new establishment, where he started a newspaper of his own called the *Néon Kition*, which for some years was the mouthpiece of Cypriot discontent. But as the paper was set up entirely in Greek, the editor and the Cypriots had all the fun to themselves”.

Πουθενά δὲν γίνεται λόγος περὶ ἑφημερίδος Κίτιον. Καὶ ἐγὼ πιστεύω προσωπικὰ πὼς τέτοια ἑφημερίδα δὲν ὑπῆρξε.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Λ. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ

ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Απὸ παραδρομὴ το ποῖημα «Ἐκκλήση» δημοσιεῦτηκε στις τρεῖς ἐκδόσεις των ποιημάτων του ἥρωα - ποιητῆ Δῶρου Λοῦζου που εἶχαν ὡς γενικὸ τίτλο «Ψωμί καὶ Ἐλευθερία» (στην Α' ἐκδόση, Κέδρος, Αθήνα 1974, δημοσιεῦτηκε στη σελ. 50, στη Β' ἐκδόση, Κύπρος 1976, στη σελίδα 48 καὶ στη Γ' ἐκδόση, Κύπρος 1980, στη σελίδα 48).

Στην πραγματικότητά το ποῖημα αὐτὸ ἀνήκει στον Ἑλλαδίτη ποιητῆ Θανάση Χ. Παπαδόπουλο καὶ δημοσιεῦτηκε μαζί με ἄλλα τρία στον τόμο «Νέα Κείμενα», Κέδρος, Χειμῶνας 1971, σελ. 166-167. Απ' ἐκεῖ, καθὼς φαίνεται το ἀντέγραψε ο μ. Δῶρος, γιατί πιθανότατα του ἄρεσε ιδιαίτερα, για να το βρούμε εμεῖς στα χειρόγραφα του καὶ να το θεωρήσουμε, εὐλογα, δικό του. Επανορθώνουμε λοιπόν, ἔστω καὶ με μεγάλη καθυστέρηση.

Οι ἐπιμελητές ὄλων των ἐκδόσεων αὐτῶν: Ἄρης Γεωργίου, Κώστας Νικολαΐδης, Μαρία Χατζηπαύλου.

Λευκωσία, Σεπτέμβρης 1989

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εὐθύνη (Ἀθήνα), Περίγραμμα (Ἀθήνα), Γραφή (Λάρισα), Ἐλεύθερο Πνεῦμα (Ἰωάννινα), Ἡπειρωτικὴ Ἔστια (Ἰωάννινα), Ἡῶ (Κορυδαλλός), Ἴλιος (Ἀθήνα), Κασταλία (Ἀθήνα), Σύγχρονη Σκέψη (Ἀθήνα), Ἑλληνικὸς Ἀστὴρ (Ἰωάννινα),

Πόρφυρας (Κέρκυρα), Νέα Έποχή (Λευκωσία), Soviet Literature (Μόσχα), 'Η λέξη ('Αθήνα), 'Ανακύκληση ('Αθήνα), Πνευματική Ζωή (Καλλιθέα), Νέα Σκέψη ('Αθήνα), Φιλολογική Στέγη (Πειραιάς), Πνευματικές Σελίδες ('Αθήνα), Νέα Πορεία (Θεσσαλονίκη), Μακεδονική Ζωή (Θεσσαλονίκη), Στερεά Έλλάς ('Αθήνα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΝΙΚΟΣ ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ: 'Ανατολική θάλασσα, 'Αθήνα 1989

ΜΥΡΙΑΝΘΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ: 'Αχρονή φύση, Θεσσαλονίκη 1988

G.G. GEORGALLIDES: Cyprus, British Imperialism and Governor Sir Ronald Storrs, Nicosia, 1989

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: Τò κόκκινο δωμάτιο, Λευκωσία 1989

ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΕΤΟΥΣΗ: 'Ο άδερφός μου 'Ονήσιλος, Λεμεσός 1989

ΣΩΤ. ΤΣΑΜΠΗΡΑΣ: Συγκομιδή 1979-1988, 'Αθήνα 1989

ΛΟΥΚΗΣ ΠΑΠΑΦΙΛΙΠΠΟΥ: 'Αντιρωμηός, Λευκωσία 1989

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΑΡΙΝΑΚΗΣ: Βιορυθμοί, 'Αθήνα 1989

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Γ' ΙΕΡΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ (Πάφος): Μηνύματα 'Ορθοδοξίας, Πάφος 1989

ΑΝΘΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ: 'Ονειρεμένοι ήλιοι, Λευκωσία 1989

ΧΑΡ. ΜΠΑΡΑΚΛΗΣ: Γνωμικά και παροιμίες, 'Αθήνα 1989

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ

'Η κριτική για τò βιβλίο τής Κλαίρης 'Αγγελίδου «'Εν δήμω 'Αμαθούντος», που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 337-339, Γενάρης-Μάρτης 1989 άνήκει στον 'Ιταλό Νεοελληνιστή και συγγραφέα, τακτικό συνεργάτη τής «Πνευματικής Κύπρου», MICHELE IANNELLI.

νέο

Baygon® spray

**Κατσαριδοκτόνο
με μεγάλη διάρκεια δράσης**

Είναι πολύ αποτελεσματικό για τα οικιακά έντομα.

Καταπολεμά:
Κατσαρίδες,
μυρμήγκια, ψαράκια,
κοριούς, σκόρους,
τσιμπούρια, αράχνες,
κ.λ.π.

Bayer

Με την εγγύηση της Bayer.

Δεν καταστρέφει το ΟΖΟΝ

Αρ. Εγγραφής Υπ. Γεωργίας Η43

Εισαγωγείς — Διανομείς:

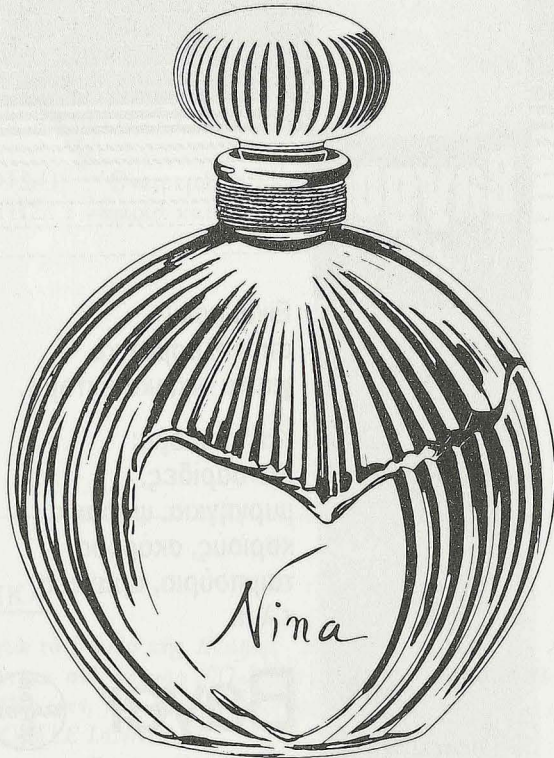
Κώστας Χριστοδούλου & Σια

Θ. Θεοδότου 30, Τηλ. 449843, Λευκωσία

Nina

Το άρωμα που είναι ένα έργο τέχνης

Το καινούργιο άρωμα της NINA RICCI
τώρα και στην Κύπρο

NINA RICCI
PARIS

ΚΩΣΤΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ & ΥΙΟΙ

ο Οίκος των Εγκυκλοπαιδειών

Βιβλιοπωλείο ΕΛΛΑΣ

ΖΗΝΑΣ ΝΤΕ ΤΥΡΑΣ 16

ΑΚΙΝΗΤΑ ΚΑΡΑΝΤΩΚΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ ΤΗΛ. 442873, 449058

Κοντά μας θα βρήτε:

- 1) Εγκυκλοπαίδεια ΠΡΩΤΗ 22 τόμοι στο ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟ
- 2) Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια 21 τόμοι
- 3) Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ
- 4) Επιστήμη και Ζωή 18 τόμοι
- 5) Χάρη Πάτση 24 τόμοι
- 6) Τζιούνιор Χάρη Πάτση 16 τόμοι
- 7) Ελευθερουδάκη 24 τόμοι
- 8) Πάπυρος Λαρούς 36 τόμοι
- 9) Χώρες και Λαοί 6 τόμοι
- 10) Σύμβουλος Σύγχρονης Γυναίκας 11 τόμοι
- 11) Εγκυκλοπαίδεια της Γυναίκας 7 τόμοι
- 12) Εγκυκλοπαίδεια των γονέων 5 τόμοι
- 13) Ομορφιά της Γυναίκας 6 τόμοι
- 14) Σύμβουλος των Νέων 12 τόμοι
- 15) Θησαυρός Γνώσεων 12 τόμοι ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟ
- 16) ΓΙΑ ΣΑΣ ΠΑΙΔΙΑ 12 τόμοι ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟ

ΕΠΙΣΗΣ ΟΛΑ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

- * Ελληνική και παγκόσμια λογοτεχνία
- * Σειρές για Business
- * Λεξικά ελληνικά και ξενόγλωσσα
- * Παιδικά βιβλία και γραφική ύλη.

ΜΙΝΕΡΒΑ

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΤΔ

Τόσο μεγάλη
και τόσο υπεύθυνη
που μπορείτε
να βασισθείτε
σ' αυτήν για όλα

- ΑΣΦΑΛΕΙΣ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ -

ΠΥΡΟΣ - ΖΩΗΣ - ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ ΕΥΘΥΝΕΣ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ

- ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ -

ΛΕΥΚΩΣΙΑ: ΤΗΛ: 445134, FAX: 455528, TELEX: 2608, Τ.Κ. 3554
ΛΕΜΕΣΟΣ: ΤΗΛ: 73300, FAX: 55545, TELEX: 3518, Τ.Κ. 1182
ΛΑΡΝΑΚΑ: ΤΗΛ: 59191, FAX: 3738, TELEX: 52375, Τ.Κ. 235
ΠΑΦΟΣ: ΤΗΛ: 37074 - 32414, Τ.Κ. 124

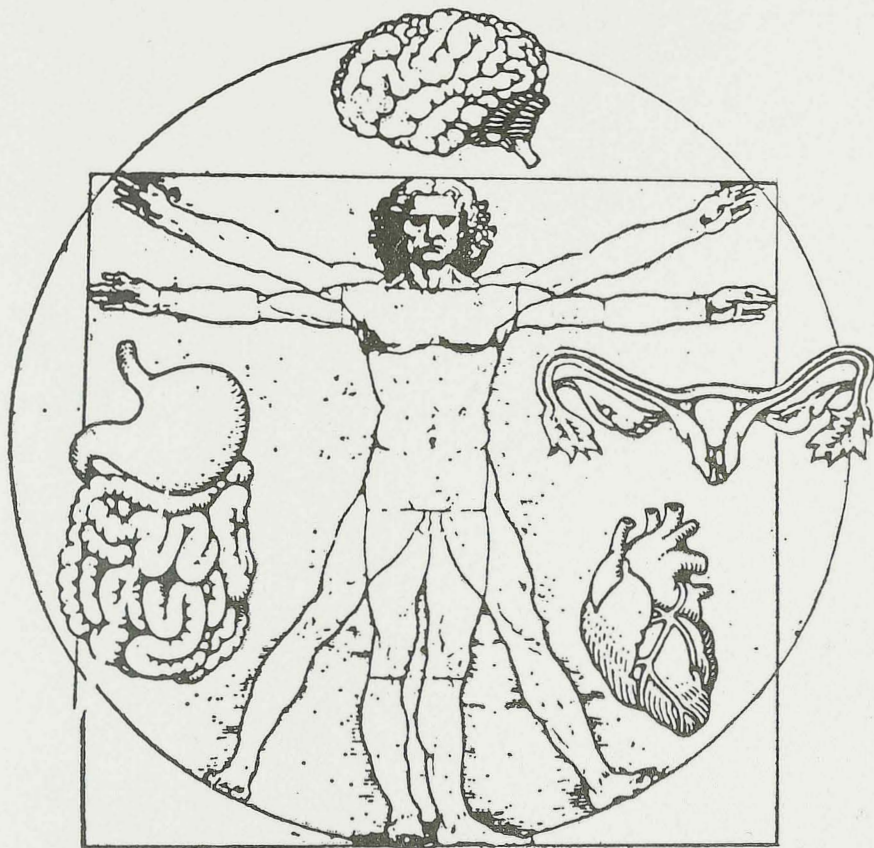
ΣΤΗ ΜΙΝΕΡΒΑ... η ασφάλιση είναι επιστήμη και κοινωνικό λειτούργημα.

For the many dimensions of anxiety

ATIVAN*

(lorazepam, Wyeth)

A single anxiolytic

provides deeper, more selective anxiolytic relief

**in both functional and organic disorders
with low-dosage safety
compatible with standard treatment regimens**

Wyeth International Limited
Philadelphia, Pa. 19101 U.S.A.

*trademark

ΜΠΥΡΑ ΚΕΟ

η μπύρα σας...

